

Universitetet
i Stavanger

FAKULTET FOR UTDANNINGSVITENSKAP OG HUMANIORA

MASTEROPPGAVE

Studieprogram: Lektorutdanning for trinn 8–13 Master i lesevitenskap	Vårsemesteret, 2021 Åpen
Forfatter: Hanne Sugustad Kvåle	Hanne Sugustad Kvåle
Veileder: Klaus Johan Myrvoll	
Tittel på masteroppgaven: Fra Ågedal til Rök. Fuparkens endring i synkopetiden Engelsk tittel: From Ågedal to Rök: The Change of the Fupark in the Syncope Period	
Emneord: Runer, runologi, runealfabet, den eldre fupark, den yngre fupark, synkopetid, grafematikk, skriftsystem	Antall sider: 75 + vedlegg/annet: 96 Trondheim, 10.05.2021

ጠሩ ዘጸተጠ ጸገተጸሃ ጸፍተጸገ

Sammendrag

Denne studien har til hensikt å gi en strukturert oversikt over hvordan runealfabetet endrer seg i løpet av synkopetiden (ca. 500–800), og drøfte mulige grunner til det. Siden både språket og fuparken gjennomgår store forandringer i akkurat denne perioden, har jeg også sett på hva slags sammenheng det kan være mellom disse.

For å forklare hvorfor fuparken endrer seg, drøfter jeg fem teorier:

1. At 8 var et magisk tall
2. At runenavnene endret seg
3. At det ble for mange vokaler å holde styr på
4. At reduksjonen skyldtes et kulturelt forfall
5. At endringene skyldes stenografiske hensyn

Denne masteroppgaven er en teoretisk oppgave og en grafemstudie, da jeg i hovedsak har sett på utviklingen til runetegnene. Jeg har sett særskilt på ni skandinaviske runeinnskrifter fra perioden 500–800 og har ved hjelp av disse kartlagt hvilke endringer som skjer, og når de skjer. Oppgaven baserer seg i stor grad på arbeidene til Ottar Grønvik, som var en av de mest betydningsfulle forskerne innenfor dette feltet.

I overgangen fra den eldre til den yngre fupark er det åtte runer som faller bort: 𐌰 **p**, 𐌱 **ë**, 𐌲 **η**, 𐌳 **g**, 𐌴 **w**, 𐌵 **e**, 𐌶 **d** og 𐌷 **o**. I tillegg er det to runer som endrer lydverdi, og flere runetegn som endrer form. Formforandringene er grafiske og henger ikke sammen med de språklige endringene. Overordnet kan vi si at runene utvikler seg mot et én-stavssystem og blir mer økonomiske. Det er ulike grunner til at de åtte runene forsvinner, men funnene peker mot at det har blitt foretatt et bevisst valg i hvilke runer som ble beholdt, og hvilke som ble valgt bort, ved at det har blitt dannet logiske systemer for representasjonen av vokaler og konsonanter gjennom sammenslåinger, slik at én rune kunne representere flere lyder («flerverdige runer»). Altså at det har vært en form for «runereform».

Forord

Da jeg startet på lektorstudiet høsten 2015, ante jeg lite om hva de neste seks årene kom til å bringe. I dag kan jeg se tilbake på noen travle, men innholdsrike år, med blant annet et åtte måneders langt opphold i Thailand, flytting til Trondheim, jobb på en av de flotteste videregående skolene i Trøndelag, å bli mor for første gang, en pandemi og å ha fullført en mastergrad.

Arbeidet med denne oppgaven har først og fremst vært spennende, siden jeg har fått gjødsle, vanne og drive fram en liten spire av et frø. Denne spiren har i prosessen fått vokst til et lite tre, men jo mer jeg har lest, jo mer ser jeg at dette treet har potensiale for å vokse seg enormt. Veien har vært lang og til dels humpete, men motivasjonen har det aldri skottet på.

Jeg vil først og fremst takke min kunnskapsrike veileder, Klaus Johan Myrvoll, som gjennom samtaler og mailutvekslinger har gjort meg mye klokere, mer bevisst og gitt tips og råd på veien, om alt fra tolkninger til litteratur, til rettskriving.

Jeg vil også takke mine gode venninner Tiril og Kristin, som har fungert som studievenninner for meg som har vært fjernstudent.

Takk til mamma og pappa for lån av kontor i en tid som har gjort det vanskelig å jobbe hjemmefra.

Og takk til min kjære mann, Hans Christian, for å ha holdt fortet hjemme.

Trondheim, mai 2021

Hanne Sugustad Kvåle

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	3
Forord	4
1. Innledning	8
1.1 Bakgrunn for valg av problemstilling.....	8
1.2 Avgrensing.....	9
1.3 Tidligere forskning	10
1.4 Formål.....	10
2. Historisk bakteppe	12
2.1 Runenes opprinnelse.....	12
2.2 Den eldre og den yngre fuþark	13
2.3 Runene i høymiddelalderen	15
2.4 Runenavn	16
2.5 Skrivemåte	17
2.6 Synkopetid.....	17
2.7 Språktrinn	19
3. Teori	23
3.1 Ulike teorier.....	23
3.1.1 Det magiske tallet 8	23
3.1.2 Runenavnene endrer seg	25
3.1.3 For mange vokaler å holde styr på?	28
3.1.4 Kulturelt forfall	29
3.1.5 Stenografi.....	32
3.1.6 Kombinasjon av teorier.....	34
3.2 Datering av runeinnskrifter.....	34
4. Metode	37
4.1 Fremgangsmåte og materiale.....	37
4.2 Valg av innskrifter	37
4.3 Hvordan tolker man runeinnskrifter?	39
4.4 Gallehus-hornene.....	41
5. Analyse	44
5.1 ǀ p, ǀ ë og ◊ ŋ går ut av bruk.....	44
5.2 Ågedal-brakteaten.....	45

5.2.1 Funnet	45
5.2.2 Datering	45
5.2.3 Runene	45
5.2.4 Tolkning og språktrinn.....	46
5.3 Eikeland-spenna.....	47
5.4 Runesteinene fra Stentofte og Björketorp	48
5.4.1 Funnene.....	48
5.4.2 Runene	48
5.4.3 Tolkning.....	49
5.4.4 Språktrinn og datering	51
5.5 Noleby-steinen.....	52
5.6 Setre-kammen	53
5.6.1 Funnet	53
5.6.2 Datering	53
5.6.3 Beskrivelse og tolkning	53
5.6.4 Runene	55
5.6.5 Språktrinn.....	55
3.7 Eggja-steinen	56
5.7.1 Funnet	56
5.7.2 Beskrivelse.....	56
5.7.3 Tolkning.....	57
5.7.4 Datering	58
5.7.5 Overgang mellom alfabetene	59
5.8 Runespenna fra Strand.....	59
5.8.1 Funn, beskrivelse og datering	59
5.8.2 Tolkning.....	60
5.8.3 Runene	60
5.9 Ribe-kraniet.....	60
5.9.1 Funn og beskrivelse	60
5.9.2 Tolkning.....	61
5.9.3 Fem runer mangler.....	61
5.9.4 Endrede runenavn	62
5.9.5 Sammenslåing av plosiver	63
5.10 Variasjoner innenfor den yngre fuþark.....	64
5.10.1 Helnæs-Gørlev-typen.....	65

5.10.2 Helnæs-steinen.....	65
5.10.3 Gørlev-steinen.....	65
5.10.4 Runepinnen fra Hedeby	66
5.10.5 Rök-steinen	66
5.10.6 Kortkvist og langkvist.....	68
6. Drøfting	70
6.1 Endringene i fuparken	70
6.1.1 ƿ, ʃ, ǣ og ǫ går ut av bruk	70
6.1.2 k og s endrer seg	71
6.1.3 Reisen til *jāra- og *ansur	71
6.1.4 r-runen snus «på hodet»	73
6.1.5 þ, w, m, e og ø faller bort	73
6.1.6 Sammenlåinger.....	74
6.1.7 Nye tegn og forenklinger etter Ribe-kraniet	76
6.2 Hvorfor endret runeskriften seg?	78
6.2.1 Noen fakta.....	78
6.2.2 Det magiske tallet 8	78
6.2.3 Runenavnene endrer seg	78
6.2.4 For mange vokaler å holde styr på?	79
6.2.5 Kulturelt forfall	79
6.2.6 Stenografi.....	82
6.3 Forslag på teori	83
6.3.1 «Runereformen»	83
6.3.2 Flere «reformer»?	84
7. Konklusjon	86
7.1 Hvordan	86
7.2 Hvorfor	87
7.3 Oppsummering	89
Litteratur	90
Illustrasjoner	93
Tabeller	94
Vedlegg	95

1. Innledning

1.1 Bakgrunn for valg av tema og problemstilling

Året hadde blitt 2016, og det var duket for et nytt semester ved Universitetet i Stavanger. Det må ha vært en januardag. Hvordan været var akkurat den dagen, husker jeg ikke, men jeg husker at det var snø og kaldt den måneden, så kaldt og så mye snø at man kunne gå på ski på Mosvatnet. Vi lektorstudentene skulle ta fatt på språkhistorien, og i en av de første forelesningene underviste Inge Særheim om runer. Den dagen ble det sådd et frø.

Norsk og historie er nok de fagene som har interessert meg mest, og som jeg har vært flinkest i opp gjennom skolegangen. Dette var en av grunnene til at jeg begynte på lektorutdanning med disse to som fag, og antakeligvis også mye av forklaringen på hvorfor runer har fascinert meg slik, for runer er en meget god kombinasjon av nettopp norsk og historie.

I 2018 skrev jeg bacheloroppgave om runer med tittelen *Overgangen fra den eldre til den yngre fupark*. Jeg forsket på hvorfor runealfabetet ble redusert fra 24 til 16 tegn, i en periode hvor antall fonemer økte, og drøftet flere mulige teorier:

- At 8 var et magisk tall: Futharken ble redusert fra 24 til 16 tegn i overgangen fra den eldre til den yngre fupark, til tross for at språket fikk flere fonemer. Både 24 og 16 er delelig med åtte, og kanskje kan dette være med å forklare reduksjonen.
- At runene endret navn: Runene hadde navn som skulle hjelpe til med å identifisere lydverdien, men da språket gikk fra urnordisk til norrønt, endret mange av runene navn. Dette kan forklare hvorfor runer som **j**, **e**, **w** og **o** gikk ut av bruk.
- At det var for mange vokaler å holde styr på: Antall vokalfonemer økte fra fem til ni i overgangen fra urnordisk til norrønt. I urnordisk hadde man vokalene *a*, *e*, *i*, *o* og *u*, men på grunn av omlyd fikk vi i tillegg *y*, *æ*, *ø* og *ϕ* i løpet av synkopetiden. Grafisk forenkling kan være et sterkt argument her, for i den yngre fupark har vi kun fire runer som angir vokaler: **i**, **u**, **a**, og **ɑ**. Disse er derimot flerverdige og betegner flere lyder.
- At Norge ble isolert fra resten av Europa: På 700- og 800-tallet var Frankerriket på frammarsj, noe som kan ha ført til at Skandinavia ble avskåret fra resten av Europa, og at det skjedde et kulturelt forfall i form av at fuparken «mistet» åtte tegn. Det er derimot ikke tilstrekkelig kildemateriale til å si at dette faktisk var tilfellet.

- At reduksjonen skjedde for å gjøre det enklere for runeristerne: Det var ingen rettskrivingsnormal i denne tiden, og vi må anta at runeristerne måtte drive en fonologisk analyse de gangene de skulle riste runer. Å kun ha 16 tegn å forholde seg til istedenfor 24 kunne derfor være en lettelse. I tillegg ser vi at runene i overgangen ble enklere i formen, noe som gjorde det enklere å skrive fort.

Frøet som ble sådd den januar dagen i 2016 hadde fått mulighet til å spire og vokse, men da bacheloroppgaven var ferdig, var jeg ikke helt fornøyd med hvordan veksten hadde blitt. Den måtte bli større, og jeg skjønnte fort at dette var et tema jeg måtte forske videre på i masteroppgaven min.

I denne oppgaven kommer jeg til å holde meg til den samme perioden som i bacheloroppgaven: 500–800, altså perioden kalt synkopetiden, hvor språket i Norge går fra urnordisk til norrønt, og hvor runealfabetet reduseres fra 24 til 16 tegn. Jeg skal også se videre på teoriene som kan forklare dette, men med utgangspunkt i en annen, litt større problemstilling:

«Hvordan og hvorfor endret runeskriften seg i perioden 500–800? Hvordan henger dette eventuelt sammen med de store språklige endringene i samme periode?»

1.2 Avgrensing

Min første tanke var kun å se på norske innskrifter, men siden det er kun er rundt 50 innskrifter som er funnet i hele Norden i denne perioden, ville det blitt ufullstendig kun å se på innskrifter fra ett land. Mange av dem er dessuten svært korte og sier ikke så mye om alfabetet som var i bruk på det tidspunktet. I denne oppgaven kommer jeg derfor til å ta for meg runeinnskrifter funnet i Skandinavia, altså Norge, Sverige og Danmark. Det er også funnet runeinnskrifter på Island og Færøyene, men ikke i det tidsrommet jeg har valgt. Språket var så likt på denne tiden, at man må anta at endringene har skjedd omtrent samtidig i Norge, Sverige og Danmark.

Jeg skal også se på innskrifter i tidsrommet 500–800, som er kalt synkopetiden. Synkopetiden er den perioden hvor språket går fra urnordisk til norrønt. Det er stor enighet om starttidspunktet for perioden, men ikke sluttidspunktet. Innskriften på Eggja-stenen, som er datert til 650–700, vitner om at synkopen er gjennomført i lange stammer, og at språket står på et mellomstadium mellom senurnordisk og tidlig gammelnorsk. Noen forskere vil derfor regne sluttidspunktet for synkopetiden til år 700. Andre forskere vil regne sluttidspunktet til

750/800, da synkopen er fullt gjennomført. En annen faktor som har spilt inn for å bestemme sluttpunktet for perioden, er utviklingen av runerekken. Innskriften på Ribe-kraniet, som er datert til 720–750, viser at fuparken har blitt redusert fra 24 til 16 tegn. Etter dette forenkles fuparken videre. Dette ser vi blant annet i innskriften på Rök-stenen, som er datert til starten av 800-tallet (Schulte, 2018: 89, 121–124).

I noen tilfeller kommer jeg til å gi eksempler på innskrifter som er utenfor Skandinavia og utenfor det valgte tidsrommet. De innskriftene jeg fokuserer på, er derimot innenfor avgrensingen.

I denne oppgaven kommer jeg i hovedsak til å se på endring i runene og det skriftsystemet de går inn i. Jeg skal i utgangspunktet ikke se på språkformen, men noen steder kan det likevel være relevant å dra inn språket for å forklare hvorfor endringene skjedde.

1.3 Tidligere forskning

Runologi som disiplin strekker seg flere hundre år tilbake, og det er et tema som har blitt forsket mye på. Det ser derimot ikke ut som om dette er et emne man blir ferdig med, for det blir stadig publisert nye vitenskapelige artikler og verk, som enten omhandler nye innskrifter som har blitt funnet, eller nye tolkninger av allerede kjente innskrifter.

En som har forsket mye på perioden 500–800 er den norske runeforskeren og filologen Ottar Grønvik (1916–2008), som var en av de mest betydningsfulle runeforskerne i sin tid. Han har skrevet flere verk om runeinnskrifter, deriblant en bok med tolv sentrale runeinnskrifter fra det 6. århundre, kalt *Fra Ågedal til Setre* fra 1987, og en bok om runer fra førkristen tid i Norden: *Fra Vimose til Ødemotland* fra 1996. Verkene til Grønvik har vært blant mine viktigste kilder i skrivingen av denne oppgaven, spesielt når det gjelder innskriftenes språkform. I tillegg har Gerd Høsts *Runer. Våre eldste norske runeinnskrifter* fra 1976 gitt en god oversikt over runeinnskrifter fra den aktuelle perioden. Også Terje Spunkland har med sin *I begynnelsen var fupark. Norske runer og runeinnskrifter* fra 2001 gitt en kortfattet og spennende beskrivelse av hele runehistorien. I tillegg henviser jeg til andre kjente runologer og språkforskere, men ser det ikke som nødvendig å ramse opp alle dem her. Alle disse er å finne i litteraturlisten.

1.4 Formål

Hva kan så være mitt bidrag inn i dette havet av forskning som allerede er gjort? Formålet med denne oppgaven er å lage en strukturert og systematisert oversikt over hvilke endringer

det er som skjer i fuparken, og når det er de skjer. Disse endringene skal jeg videre knytte opp mot ulike teorier, og drøfte om disse kan ha sammenheng med at språket endret seg i samme periode.

2. Historisk bakteppe

For å gi en viss kontekst, har jeg valgt å vie litt plass til å gi en kort, historisk innføring i runer og i endringene som skjer språket i overgangen fra urnordisk til norrønt. Samtidig vil jeg forklare en del ord og uttrykk.

2.1 Runenes opprinnelse

I løpet av 13 års skolegang lærer vi at vi på et eller annet tidspunkt har hatt et annet skriftspråk enn det latinske alfabetet her til lands, som ble kalt runer. Dersom man blir bedt om å svare på når runene ble brukt, vil nok de fleste svare «vikingtiden», som man regner med startet i 793, ved angrepet på Lindisfarne, og varte til ca. 1050, to tiår etter at Norge ble kristnet, og vikingtoktene tok slutt (Schulte, 2018: 121–124).

Ordet *rune* kommer fra det norrøne ordet *rún*, som kan bety ‘runetegn’, ‘hemmelighet, hemmelig kunnskap, hemmelig, hviskende samtale’ eller ‘trolldomstegn’. Disse betydningene har ført til spekulasjoner om opphavet til runene og bruken av dem (Spurkland, 2001: 13).

Runeskriften oppstod antakeligvis rundt Kristi fødsel, men den eldste runeinnskriften vi kjenner til er en kam fra Fyn som dateres til 160 e.Kr. Den eldste innskriften vi kjenner til fra Norge, er en lansespiss fra Toten, og den dateres til 180 e.Kr. Basert på disse funnene kan vi fastslå at allerede i 160 e.Kr hadde vi et etablert skriftsystem i Norden. Runeskrift er derimot ikke kun blitt brukt i Norden, selv om tettheten av runefunn er størst her. Flere germanske folk har brukt dem, og man har funnet innskrifter på De britiske øyer, i Nederland, Tyskland og Øst-Europa. Samtidig er disse runeinnskriftene på gjenstander som enkelt kunne blitt transportert til funnstedet sitt (Seim, 2013: 135–137). De siste runeinnskriftene som er funnet, kan dateres til slutten av 1400-tallet. Etter årtusenskiftet ble runer og latinsk skrift brukt side om side, i noen hundre år, men på 1500-tallet hadde latinsk skrift tatt helt over (Spurkland, 2001: 212). Dette betyr likevel at runeskrifttradisjonen varte i nesten 1350 år, mye lenger enn kun «vikingtiden».

Hvor er det så runeskriften kommer fra? De fleste forskere er enige om at det latinske alfabetet har vært et forbilde for runene. Flere runetegn er nesten helt identiske, samtidig som de har lik lydverdi: R (R), H (H), I (I), B (B) og M (M). Det er også runer som er delvis like i formen, og har lik lydverdi: F (F), U (U), K (K, men kan komme fra den latinske C), T (T) og L (L). Tre runer samsvarer nesten helt med latinske bokstaver, men har ulik lydverdi fra dem: X (G), W (W) og E (E). Resten av runene ser ikke ut til å ha noen kopling til det latinske

alfabetet. Noen har pekt på likheten mellom δ og det greske omega Ω og mellom ξ og den greske sigma Σ . Disse tegnene stemmer også i lydverdi, så runealfabetet har også antakeligvis hentet inspirasjon fra det greske alfabetet (Spurkland, 2001: 16–17). Noen forskere tror imidlertid at det er det etruskiske alfabetet som er den største inspiratoren for runene. Det etruskiske alfabetet ble brukt i Italia og er «mor» til det latinske alfabetet. Alfabetet oppstod antakeligvis rundt 800 f.Kr. og forsvant i løpet av det 1. århundre etter Kristus, fordi det ble fortrent av latinsk skrift. Alfabetet har elementer fra det fønikiske, vestgreske og østgreske alfabetet og er en naturlig forklaring på hvorfor latinsk og gresk har tegn som ligner (Moltke, 1976: 43–46). I tillegg til å være stammor for det latinske alfabetet var det etruskiske alfabetet også forbilde for andre italiske folks skriftspråk. I noen av disse skriftspråkene kan man finne tegn som er så godt som identiske med runene. Spesielt Sondrio-alfabetet og det lepontiske

Identiske tegn		
Etruskisk	Runer	Latin
Ɔ (Lepontisk)	ᚦ	C
	<	F
	ᚨ	H
ᚱ (Bolzano)	N	I
I	I	L
ᚦ	ᚦ	(M)
ᚺ (Magré)	ᚺ	
ᚫ (Norisk)	ᚫ	R
	R	S
ᚷ ᚸ	ᚷ ᚸ	T
ᚹ	ᚹ	V

Illustrasjon 1: Identiske tegn (Moltke 1976: 47)

alfabetet er de forskerne tror har hatt mest innflytelse. I tabellen til venstre (illustrasjon 1) er en oversikt over runer, etruskiske bokstaver og latinske bokstaver som har lik lydverdi. I motsetning til det latinske alfabetet er **a**-runen identisk med den lepontiske bokstaven Ɔ, den etruskiske ᚦ og ξ er identisk med runene **l** og **s**, **m**-runen er svært lik bokstaven **m** i Magré-alfabetet, og **o**-runen er identisk med den noriske ᚫ. I tillegg finner man tegn som P, X, $\diamond$ og M, men som representerer andre lyder. På grunn av denne sammenhengen må vi derfor regne med at også andre italiske skriftspråk har vært inspirasjon for utforming av runene (Moltke, 1976: 46–47). Hvilket av skriftspråkene som har hatt *mest* innflytelse, er det derimot vanskelig å si noe om.

2.2 Den eldre og den yngre fupark

Runealfabetet kalles for en fupark, basert på de seks første tegnene i runerekken, på samme måte som at ordet *alfabet* er sammensatt av navnene på de to første bokstavene i det greske alfabetet, *alfa* og *beta*. Rekkefølgen på runene skiller seg klart fra det latinske og det greske alfabetet, til tross for at bokstavene har vært en inspirasjon for runetegnene. Rekkefølgen til runetegnene baserer seg på ni innskrifter som alle viser den samme oppramsingen av runene. Disse innskriftene kalles fupark-innskrifter. Vadstena-brakteaten er et eksempel på dette. Den eldre, fellesgermanske runerekken, kalt *den eldre fupark*, hadde 24 tegn og er illustrert nedenfor. Bokstaven som står over runen angir den antatte lydverdien (Seim, 2013: 138–139; Spurkland, 2001: 15).

f	u	þ	a	r	k	g	w	h	n	i	j	p	ë	r	s	t	b	e	m	l	ŋ	d	o
ƿ	ᚢ	ᚦ	ᚱ	ᚷ	ᚨ	ᚫ	ᚱ	ᚹ	ᚺ	ᚻ	ᚾ	ᚿ	ᚰ	ᚷ	ᚹ	ᚺ	ᚻ	ᚾ	ᚿ	ᚰ	ᚷ	ᚹ	ᚺ

Tabell 1: Den eldre fuþark (Spurkland, 2001: 15)

Runerekken kan deles opp i tre grupper med åtte runer i hver:

ƿᚢᚦᚱᚷᚨᚫᚱᚹᚺᚻᚾᚿ : ᚰᚷᚹᚺᚻᚾᚿ

Denne inndelingen forekommer i noen av fuþark-innskriftene, men ikke alle. Disse gruppene kalles *ætter*. Ætten som starter med **f**-runen kalles «Frøys ætt» etter fruktbarhetens gud, ætten som starter med **h**-runen kalles «Hagals ætt», antakeligvis etter Odin eller en annen gud, og den siste, som starter med **t**-runen kalles «Tys ætt», etter krigsguden (Høst, 1976: 20). Ættene har fått navn etter den første bokstaven i hver (Munch, 1848: 6).

Vi skiller mellom den eldre og *den yngre fuþark*. Det er en gradvis overgang mellom disse to runealfabetene, og skillet går mellom innskriftene på Eggja-stenen og Ribe-kraniet. Den eldre fuþark ble brukt fra ca. 200 og fram til ca. 650–700, og var felles for de germanske landene. I løpet av synkoptiden skjer det mye med både språket og skriftspråket, for språket går fra urnordisk til norrønt, og fuþarken reduseres med åtte tegn, slik at den yngre fuþark kun har 16. I den eldre fuþark var det så godt som et én-til-én-forhold mellom tegn og lyd, mens i den yngre fuþark kan én rune betegne flere lyder. Vi regner med at den yngre fuþark ble brukt fra ca. 720–750 og fram til 1200, når middelalderfuþarken overtar (Spurkland, 2001: 31, 84–86; Søvsvø, 2013: 175–176).

	f	u	þ	ǫ	r	k	h	n	i	a	s	t	b	m	l	R
Kortkvist	ƿ	ᚢ	ᚦ	ᚥ	ᚱ	ᚰ	ᚹ	ᚺ	ᚻ	ᚾ	ᚿ	ᚰ	ᚷ	ᚹ	ᚺ	ᚻ
Langkvist	ƿ	ᚢ	ᚦ	ᚥ	ᚱ	ᚰ	*	ᚹ	ᚺ	ᚻ	ᚾ	ᚿ	B	Y	ᚰ	ᚷ

Tabell 2: Den yngre fuþark (Særheim 2009: 17)

Innenfor den yngre fuþark har vi både langkvistruner og kortkvistruner. Langkvistruner kalles også «danske runer» fordi det er funnet flest innskripsjoner med dem i Danmark.

Kortkvistruner kalles også «norsk-svenske» runer, fordi det er funnet flest innskrifter med dem i Norge og Sverige, men også utenfor. Tegnene i den yngre fuþark varierer mer i utforming enn i den eldre fuþark (Seim 2013: 161).

Det er åtte runer som forsvinner ut av runealfabetet i synkopetiden, og det er også en del runer som endrer form. Runene som faller bort er: χ **g**, $\wp$ **w**, $\jmath$ **ë**, ζ **p**, $\mathfrak{M}$ **e**, $\diamond$ **ŋ**, δ **o** og $\mathfrak{M}$ **d**. Den eldre fuþark hadde som sagt så godt som et én-til-én-forhold mellom antall lyder og antall tegn.

Dette gjaldt derimot ikke $\jmath$ **ë**-, og $\diamond$ **ŋ**-runene. $\jmath$ **ë** har antakeligvis blitt uttalt som en mellomting mellom /e/ og /i/, så her kan $\mathfrak{l}$ ha blitt brukt som erstatning. $\diamond$ **ŋ** ble uttalt /ng/, og man kunne like godt ha betegnet lydene med en **n**- og en **g**-rune. Det kan derfor se ut som om disse to runene har blitt ansett som overflødige, og dermed falt vekk. Man regner med at χ **g**-, $\mathfrak{M}$ **d**- og ζ **p**-runen forsvant fordi de ble slått sammen med hver sin plosive partner: ψ **k**, $\uparrow$ **t** og $\mathfrak{B}$ **b**. Disse runene kom dermed til å betegne to lyder hver, en stemt og en ustemt plosiv.

Runene hadde navn, hvor noen endret seg på grunn av språkutviklingen i synkopetiden. Vi regner med at dette kan forklare bortfallet av $\mathfrak{M}$ **e**-runen, $\wp$ **w**-runen og δ **o**-runen. Dette kan også forklare hvorfor $\diamond$ **j**-runene endret lydverdi til /a/. Grafisk forenkling kan også ha vært et element her. Til tross for at antall vokalfonemer økte, ble antall «vokalruner» redusert fra seks til fire i overgangen mellom alfabetene. En rune kunne derfor stå for flere vokaler.

(Spurkland, 2001: 81, 94, 96–97). Alle disse endringene skal jeg komme tilbake til senere i oppgaven.

2.3 Runene i høymiddelalderen

Med innføringen av kristendommen i Norge, rundt år 1000, blir det latinske alfabetet tatt stadig mer i bruk, særlig i skriving av lengre tekster av religiøs, administrativ eller historisk art. Runer og latinsk skrift ble brukt side om side i flere hundre år, men med ulikt formål, og ristet eller skrevet med ulike verktøy og på ulikt underlag. I overgangen fra den eldre til den yngre fuþark hadde åtte tegn gått ut av bruk, men under påvirkning fra det latinske alfabetet blir fuþarken utvidet til 23 tegn, og det er igjen et én-til-én-forhold mellom tegn og lyd.

Middelalderfuþarken er i bruk fra ca. 1200-tallet, og nye varianter av runene fra 16-tegns-fuþarken har kommet til.

f	u	þ	o	r	k	h	n	i	a	s	t	b	m	l	y	e	æ	ø	ç	g	d	p	c/z
ƿ	ᚢ	ᚦ	ᚩ	ᚱ	ᚷ	*	ᚹ	ᚻ	ᚾ	ᚿ	ᚠ	ᚡ	ᚢ	ᚣ	ᚤ	ᚥ	ᚦ	ᚧ	ᚨ	ᚩ	ᚪ	ᚫ	ᚬ

Tabell 3: Middelalderfubarken (Spurkland, 2001: 166)

Det er innført nye runene for **g**, **d**, **p** og **e**. Disse er punkterte, som vil si at de nå har prikker, for å skille dem fra **k**, **t**, **b** og **i**. I tillegg til **ᚦ** **e** har det også kommet til flere vokalruner. Disse punkteringene oppstår gradvis, og i en av innskriftene på Alstad-stenen, som dateres til rundt 1050, ser vi punkterte runer i bruk. Til tross for at det ble innført sju nye runer, var det ikke slik at de ble benyttet alltid. De sju (åtte) siste tegnene i tabellen ovenfor kan bli betraktet som sekundærtegn, og de ble gjerne kun benyttet dersom det ikke kom klart frem av sammenhengen hvilken lyd runen skulle representere. De seksten første runene ble ansett som primærtegn, og dermed favorisert og mest benyttet (Spurkland, 2001: 163–166; Særheim, 2009: 23, 114–115).

ƿ	-	f:	*fehu	(gno. <i>fē</i>)	'fe, gods, eige- dom, pengar'
ᚢ	-	u:	*ūruR	(gno. <i>úrr</i>)	'vill stut, urokse'
ᚦ	-	þ:	*þurisaR	(gno. <i>þurs</i>)	'tusse, troll'
ᚩ	-	a:	*ansuR	(gno. <i>áss</i>)	'ás, gud'
ᚱ	-	r:	*raidu	(gno. <i>reid</i>)	'riding, rideferd, vogn'
ᚷ	-	k:	*kauna	(gno. <i>kaunn</i>)	'byll'
ᚹ	-	g:	*gebu	(gno. <i>gjǫf</i>)	'gåve'
ᚻ	-	w:	*wunju		'glede, fryd'
ᚾ	-	h:	*hagalaR	(gno. <i>hagall</i>)	'hagl'
ᚿ	-	n:	*naudiR	(gno. <i>naud</i>)	'naud, trengsel'
ᚻ	-	i:	*īsaR	(gno. <i>íss</i>)	'is'
ᚾ	-	j:	*jāra	(gno. <i>ár</i>)	'år'
ᚿ	-	p:	*perþu		(uvisst tyding)
ᚠ	-	i/ē:	*iwaR	(gno. <i>ýr</i>)	'barlind'
ᚡ	-	z/R:	*algiR	(gno. <i>elgr</i>)	'elg'
ᚢ	-	s:	*sōwīlu	(gno. <i>sól</i>)	'sol'
ᚣ	-	t:	*tīwaR	(gno. <i>Týr</i>)	krigsguden Tyr
ᚤ	-	b:	*berkana	(gno. <i>bjarkan</i>)	'bjørkeris'
ᚥ	-	e:	*ehwaR	(gno. <i>jór</i>)	'hest'
ᚦ	-	m:	*mannaR	(gno. <i>māðr</i>)	'mann, menneske'
ᚧ	-	l:	*laguR	(gno. <i>lǫgr</i>)	'vatn'
ᚨ	-	ɣ:	*ingwaR	(gno. <i>Ing</i>)	gudenavn
ᚩ	-	d:	*dagaR	(gno. <i>dagr</i>)	'dag'
ᚪ	-	o:	*ōþila	(gno. <i>óðal</i>)	'odel, eige- dom'

Illustrasjon 2: Runenavn (Særheim, 2009: 9)

2.4 Runenavn

Runene hadde også navn som skulle være med å angi lydverdien til runen. Runenavnene fulgte et akrofonisk prinsipp: Husket man navnet på runen, husket man også hvilken lyd den stod for. For eksempel var navnet på **ᚦ** **þurisaR* (urnordisk) eller *þurs* (norrønt) som betyr 'tusse' eller 'troll'. Runenavnets fremlyd er /p/ og dersom man husket runenavnene **þurisaR* eller *þurs*, husket man også hvilken lyd runen betegnet. Dette prinsippet gjaldt alle runene, med unntak av to: **ᚹ** og **ᚩ**. Disse stod for lydene /r/ og /ng/, lyder som aldri kunne stå i begynnelsen av et ord. I deres runenavn **algiR* (urnordisk) eller *elgr* (norrønt) som betyr 'elg' og **Ingwar* (urnordisk) eller *Ing* (norrønt), som var et gudenavn, kommer lydene som runene betegner lengre bak i ordene (Spurkland, 2001: 20–21).

2.5 Skrivemåte

Runene er for det meste enkelt oppbygd og består av *staver*, som er den loddrette streken, og *kvister*, som er diagonale, små streker som springer ut fra, eller bryter, staven. Det kalles *bøylor* dersom kvistene lukker seg. For eksempel består runen l kun av en stav, mens t består av en stav og en kvist. Þ har en bøyle, mens B har to. To runer kunne også skrives sammen, og da kalles de *binderuner*. Dette var plassbesparende. Binderunene hadde én felles stav, men ulike kvister og bøylor. er et eksempel på en binderune av **h** og **u**. I den eldre fuþark finner vi også tre *svevende runer*, altså runer som ikke står på en tenkt bunnlinje: <, > og ◊ (Grønvik, 1987: 15; Seim, 2013: 139–141).

Samtidig med den latinske skriftkulturen kom også pergamentet, pennen og blekket. Runer derimot, hadde ingen tradisjon for å bli skrevet med fjærpenn, de ble skåret, risset eller hogget inn i materialer som stein, tre, bein og metall. Vi kaller det «å riste» runer. Termen kommer fra de norrøne verbene *rísta* og *rista*, som har grunnbetydningen ‘skjære, lage furer’ (Seim, 2013: 131).

I runeinnskriftene er det ikke noen norm for hvilken retning det skulle ristes i. Det kunne skje fra høyre til venstre, eller fra venstre til høyre. I noen innskrifter ser vi at begge variantene er benyttet. Runene kunne også være speilvendte eller stupvendte, det vil si at de stod på hodet. Dette kalles *stupruner*. Et godt eksempel på det er **ᚱ**-runen **Y** som også opptrer som **λ** (Spurkland, 2001: 18–19).

Sammenliknet med andre skriftlige tekster er runeinnskriftene korte, ujevnt ristet, og ofte ødelagte. Dette gjør tolkningen vanskelig. Det kan virke som om underlaget for runeskriften var like viktig, om ikke viktigere, enn selve betydningen av runene. De ble gjerne ristet på underlag som bruksgjenstander, våpen, redskaper og smykker, men også gravsteiner og minnesteiner (Seim, 2013: 131).

2.6 Synkopetid

Ordet *synkope* betyr ‘bortfall’, og dette var et av hovedtrekkene i overgangen fra urnordisk til norrønt. Perioden ca. 500–800 i norsk språkhistorie, som kalles synkopetiden, har fått navnet sitt nettopp etter dette bortfallet av vokaler og stavelser. Ordene i urnordisk var lange og bestod av mange stavelser. I indoeuropeisk varierte trykket i større grad og festet seg på ulike stavelser i ulike bøyinger, mens trykket i løpet av den urgermanske perioden, som ble etterfulgt av den urnordiske, festet seg på rotstavelsen i ordet. Dette førte til at stavelser og

vokaler lengre bak i ordet ble trykklette, noe som i neste omgang førte til bortfall. Dette gjorde at ordene ble kortere og med færre stavelser. Eksempler på dette er det urnordiske navnet **Stainawarjar* som endret seg til *Steinarr* på norrønt, eller det urnordiske navnet **Anulaibar* som endret seg til *Óláfr* på norrønt (Haugen, 2001: 54; Spurkland, 2001: 31).

I denne perioden endret vokalinventaret seg. *Omlyd* er hovedgrunnen til endringene. I tillegg har vi *bryting*, men det er ikke på langt nær like omfattende. Bryting er en lydovergang som innebærer at en trykk tung *e* blir brutt, eller segmentert til *ja*. Den kan også bli rundet til *jø* ved u-omlyd. Et eksempel er det urnordiske ordet **hertan*, som betyr 'hjerter', som blir til *hjarta* på norrønt. Dersom *ja* blir rundet til *jø* får man **hertun* > **hjartu* > *hjǫrtu*. Et nært eksempel fra vårt eget språk er ulike former 1. person av personlig pronomen. Her er former som *eg*, *e* og *i* eksempler på ubruttede former, men vi har også bruttede former som *je* og *jæi*. De første eksemplene på brytning finner vi i runeinnskrifter rundt 600–650 (Haugen, 2001: 53; Schulte og Williams, 2018: 86).

Omlyd oppstod i overgangen fra urnordisk til norrønt. Det er en viktig form for vokalskifte og forekommer i både bøyning og ordlagning. Fordi trykkaksenten hadde endret seg og festet seg på rotstavelsen i ordet, ble også rotvokalen påvirket av en vokal eller halv vokal lengre bak i ordet. Dette førte til at rotvokalen ble assimilert, altså mer lik den. Det var kun fem vokaler i urnordisk: *i*, *u*, *e*, *o* og *a*. Disse fem vokalene kunne både være trykk tung og trykk lett, være korte og lange, med unntak av *ō*, som bare var lang. Mot slutten av synkoptiden har vi fått fire nye vokaler: *æ*, *y*, *ø* og *ϕ*. Disse opptrer både som lange og som korte. I tillegg får vi også kort *o*. Det er tre ulike typer omlyd: a-omlyd, i-omlyd og u-omlyd.

Ved a-omlyd blir de høye vokalene *i* og *u* senket på grunn av påvirkning fra en *a* lengre bak i ordet:

*wigan → *vega*: Her blir *i* påvirket av etterfølgende *a* og senket til en *e*.

*hurna → *horn*: Her blir *u* påvirket av etterfølgende *a* og senket til en *o*.

Ved i-omlyd blir bakre vokaler fremmet, på grunn av påvirkning fra en etterfølgende *i* eller halv vokalen *j*. Denne omlyden berørte lange og korte vokaler, og høye, mellomhøye og lave.

*flutjan → *flytja*: Her blir *u* påvirket av etterfølgende *j* og fremmet til en *y*.

*sofir → *søfr*: Her blir *o* påvirket av etterfølgende *i* og fremmet til en *ø*.

gastir → **gæstr* → *gestr*: Her blir *a* påvirket av etterfølgende *i* og fremmet til en *æ*. På 1100-tallet faller *æ* og *e* sammen.

Siden denne omlyden berører både lange og korte vokaler får vi også *y*, *ó* og *æ*.

Ved u-omlyd blir urundede vokaler rundet på grunn av en etterfølgende *u* eller *w* (senere *v*).

*singwan → *syngva*: Her blir *i* påvirket av etterfølgende *w* og rundet til en *y*.

**garwijan-* → *gørva*: Dette ordet endrer seg både ved *i-* og *u-*omlyd. Her blir *e* påvirket av etterfølgende *w* og rundet til en *ø*.

*landu → *lǫnd*: Her blir *a* påvirket av etterfølgende *u* og rundet til en *ǫ*.

Denne omlyden gjorde at vi fikk både *ǫ* og *ó*, fordi *á* på denne tiden enda ikke hadde blitt rundet. På 1200-tallet faller derimot *á* og *ó* sammen.

Disse omlydsprosessene skjer på ulike tidspunkt. A-omlyd og eldre i-omlyd virker først, og vi kan finne eksempler på a-omlyd i Gallehus-innskriften, som dateres til ca. 400–450, i former som **horna** og **holtjar**. Deretter virker i-omlyd i synkoptiden (ca. 500–700), og man ser den gjennomført i former som **manr** på Eggja-steinen og **baRutr** på Björketorp-steinen. U-omlyden virker i synkoptiden og tidlig i norrønt (Haugen, 2001: 54–59; Schulte og Williams, 2018: 82–86).

Etter synkoptiden så vokalsystemet slik ut:

	lange				korte			
	fremre		bakre		fremre		bakre	
	urundet	rundet	urundet	rundet	urundet	rundet	urundet	rundet
høye	í	ý		ú	i	y		u
mellomhøye	é	ø		ó	e	ø		o
lave	æ		á	ǫ	æ		a	ǫ

Tabell 4: Det trykktunge vokalsystemet tidlig i norrønt (Haugen, 2001: 60)

2.7 Språktrinn

På grunn av runeinnskriftene som er funnet, kan man se hvordan språket har utviklet seg fra ca. år 200 og framover. Tiden hvor språket går fra urnordisk til norrønt kalles synkoptiden, og nettopp synkope er en viktig faktor som blant annet fører språkendringer. Ottar Grønvik

har gjennom studier av runeinnskrifter kommet opp med en synkopekronologi som viser at endringene som skjer i overgangen fra urnordisk til norrønt har skjedd tre trinn. Trinn I representerer klassisk urnordisk, trinn II representerer eldre nordisk og trinn III representerer yngre nordisk. Dersom man kombinerer språk- og runeforskeres datering med arkeologisk datering, vil man få en slags kronologi for de ulike språktrinnene. La meg ta et eksempel, hvor vi ser på *-a* og *-ō*-stammer:

I, urnordisk: sg. nom. **armaR*: pl. nom. **armōR*

II, eldre nordisk: sg. nom. **arm-R*: pl. nom. **armōR*

III, yngre nordisk: sg. nom. **arm-R*: pl. nom. **armaR*

Det vi ser i eksemplet overfor, er hvordan den plurale formen **armōR* (I) ikke kan utvikle seg til **armaR* (III) før **armaR* (I) utvikler seg til **arm-R* (II og III). Disse systemene må ligge i en rekkefølge (Grønvik, 1987: 167–169; Schulte og Williams, 2018: 87–88) I tabellen nedenfor har jeg forsøkt å lage en oversikt over språkutviklingen som skjer på de ulike trinnene, datering av dem og språklige kriterier, basert på Grønvik. Disse kriteriene kommer jeg tilbake til senere i oppgaven, for å datere enkelte innskrifter.

Språktrinn	Datering	Undergrupper	Datering av undergrupper	Språklige kriterier		Runeinnskrifter
Språktrinn I, Urnordisk	200 - 500	a	Tidlig: rundt år 200	Fordi språktrinnet trinn 1 faller utenfor den tidsavgrensningen jeg har valgt for oppgaven min (500–800), har jeg unnlatt å ta med de språklige kriteriene her.		Bratsberg-spenna (c)
		b	Klassisk: 225–450			
		c	Sein: 450–500			
Språktrinn II, Eldre nordisk	500 – 575/585	a	500–530/540	<ul style="list-style-type: none"> - bevaring av utlydende <i>-ō</i> og <i>-ōR</i> - apokope av <i>-a</i> etter lang og kort stavelse - apokope av <i>i</i> etter lang stavelse - tap av utlydende <i>-n</i> 	<ul style="list-style-type: none"> - utlydende <i>-ōn > -ō</i> - bevaring av <i>-u</i> etter lang stavelse - kort <i>a</i> og <i>i</i> er falt i mellomstavelse - <i>iwa</i> er kontrahert til <i>ī</i> - <i>i</i> er innført i nom. sg. av svake maskuliner - betegnelsen av innlydende <i>-h-</i> er usikker - <i>f</i> står for oral og nasal <i>a</i> 	<ul style="list-style-type: none"> Ågedal-brakteaten (a) Eikeland-spenna (a) Stentofen (b) Noleby-steinen (c)

		b	540–560/580		<ul style="list-style-type: none"> - apokope av <i>-u</i> etter lang stavelse - bevaring av <i>-ð</i> (<<i>-ōn</i>) - a- og j-runene har varierende lydverdi 	
		c	560–580		<ul style="list-style-type: none"> - apokope av <i>-u</i> etter lang stavelse - videreutvikling av (<<i>-ōn</i>>)-<i>ð</i> til <i>-u</i> - tap av <i>w</i> i framlyd foran <i>u</i> - utvikling av <i>-ð</i> > -þ - at <i>-þ</i> > <i>-f</i> i gammel utlyd i ordet gAf - a- og j-runene har varierende lydverdi 	
Språktrinn III, Yngre nordisk	575/585 – 800/830	a	575/585–630/640	<ul style="list-style-type: none"> - utvikling av <i>-ō</i> > <i>-a</i> - utvikling av <i>-ōR</i> > <i>-aR</i> - bevaring av <i>-i</i> og <i>-u</i> etter kort stavelse 	<ul style="list-style-type: none"> - a- og j-runene har fortsatt varierende lydverdi - runeformene * a, Y k og Y R - <A> som støttevokal 	Björketorp (a) Eggja (β) Setrekammen (β) Strand (γ) Rök (ε)
		β	600/620–700		<ul style="list-style-type: none"> - f a (nasal a) og * a (oral a) har fått faste former - ʀ k og ʀ s har fått faste former - assimilasjonene <i>lp</i> > <i>ll</i> og <i>np</i> > <i>nm</i> - <A> som støttevokal 	
		γ	700–750(?)		<ul style="list-style-type: none"> - den yngre fupark tas i bruk i den eldste formen - samme runeformer som på Eggja-steinen - 16-tegns- fupark 	
		δ	750(?)–800		<ul style="list-style-type: none"> - forenklede runeformer kommer litt etter litt i bruk: * ~ ʀ, H ~ * og M ~ ʀ 	

		ε	800–830		- videre forenklede runeformer	
--	--	---	---------	--	-----------------------------------	--

Tabell 5: Utvikling i nordisk språk (Grønvik, 1987: 180–189)

3. Teori

3.1 Ulike teorier

Innledningsvis nevnte jeg fem teorier som kan forklare hvorfor runealfabetet ble redusert fra 24 til 16 tegn, i overgangen fra den eldre til den yngre fuþark, til tross for at dette var en periode hvor antall fonemer i språket økte. Disse teoriene skal jeg nå presentere mer inngående, men jeg kommer også til å komme tilbake til dem senere i oppgaven.

3.1.1 Det magiske tallet 8

Magnus Olsen var forskeren som lanserte teorien om at tallet 8 var magisk, og kunne forklare hvorfor runealfabetet ble redusert med nettopp åtte tegn. Både 24 og 16 er delelig med 8, og reduksjonen med åtte tegn kan dermed ha vært et bevisst valg. I både nordiske, tyske og gotiske områder finner vi innskrifter med runerekken på 24 tegn, hvor den er delt i tre ætter med åtte runer i hver. Innskrifter som lister opp hele runerekken, kalles fuþarkinnskrifter, og Klyver-steinen fra Gotland og Vadstena-brakteaten er eksempler på det (Olsen, 1938: 3–4).

Ordet *rune* heter *rún* på norrønt, *rúnar* (yngre *rúnir*) i flertall. I den norrøne ordboken oversettes det til: **1** ‘hemmelighet, hemmelig samtale, lærdom, skaldskap’, **2** ‘hemmelig eller hviskende samtale’, **3** ‘trolldomstegn’, **4** ‘rune, runetegn’, **5** ‘bokstav’. ‘Trolldomstegn’ kan altså være en mulig betydning av ordet.

Flere av runeinnskriftene jeg skal se på gjennom denne oppgaven, har noe med magi og religion å gjøre. Ribe-kraniet har antakeligvis vært en amulett med en bønn på, som skulle virke mot en verkebyll; Stentofte- og Björketorp-steinene inneholder verne- og forbannelsesformularer; en oversettelse av Setre-kammen har religiøse og magiske undertoner, og runespenna fra Strand har en innskrift som ble lagt i graven til den døde for å hindre at vedkommende skulle gå igjen.

Olsen mente at runene kunne ha en magisk funksjon og være såkalte trollruner. Her kunne enten enkelte runer, eller hele innskriften være magisk. Det kunne enten være snakk om en trylleformel eller runer som ikke gav noen mening som ord, men kun var trylletegn. Et eksempel han presenterer, er et beinstykke funnet i Lindholm, Skåne, som antakeligvis har vært en amulett. Innskriften translitteres slik:

ek erilar sa wilagar heteka:

aaaaaaaaRRRRnnn*bmutter:alu:

Den første linjen kan oversettes med: «Jeg er erilen. Den snedige kalles jeg». Den andre linjen inneholder mange tegn som ikke gir noen mening, med unntak av de tre siste, **alu**. Ordet går igjen i flere innskrifter mellom det 3. og det 7. århundre. På runesteinen fra Elgesem, som dateres til første halvdel av det 5. århundre, er kun ordet **alu** ristet. Noen mener at det er et trylleord som skal holde onde makter borte fra den døde, men også beskytte menneskene fra gjengangere. Språklig sett kan det svare til ordet *øl*, på norrønt *ol*. *Øl* har spilt en viktig rolle gjennom historien: i livets inngang, barsel, som kommer av «barnsøl», i livets utgang: gravøl, i festligheter og rituelle handlinger. Gravølet var et ritual som skulle føre den døde trygt over til dødsriket, og hindre ham fra å gå igjen. Ordet kan ha blitt ristet på Elgesem-steinen til minne om en død, etter at gravølet hadde funnet sted. **Alu** blir ofte oversatt til «vern» eller «beskyttelse», men dette er en alternativ tolkning som ikke har noen med *øl* å gjøre.

Det er spesielt to runer som har blitt brukt i magiske innskrifter, og det er runene **t** og **a**. **t**-runen het **tīwar* på urnordisk og *Týr* på norrønt, etter krigsguden, mens **a**-runen het **ansur* på urnordisk og *óss* på norrønt som betyr ‘ås’ eller ‘gud’. Begge runenavnene viser til gudene, og man kan regne med at de står for runenavnet sitt, ikke lyden, og at **t**-runen er en påkallelse av Tyr. Når **a** står åtte ganger etter hverandre er det dermed en åtte-gangers påkallelse av gudene. Olsen mente at runeristerne tilstrebet å riste runeinnskrifter som var på 24 tegn, altså like mange tegn som det var i *fuparken*, eller et annet tall som var delelig med åtte (Høst, 1976: 101–102, Olsen, 1938: 4–5). For eksempel har et vevspjeld fra Lund i Skåne en innskrift på 32 runer, hvor de 8 siste: **aallatti** skal være trylletegn. På en vevskje fra Trondheim har man en innskrift på 40 runer, og på en kobberdåse fra Sigtuna har man en annen innskrift på 40 runer. Olsen mente at menneskene som levde på denne tiden hadde en tro på at dersom antall tegn i innskriften var delelig med åtte, og gjerne dannet grupper på 16 eller 24 tegn, økte den magiske kraften til innskriften (Olsen, 1938: 9–12).

I overgangen fra den eldre til den yngre *fupark* er det åtte runer som forsvinner, likevel har man **/t/* a* og **/t a*, og *R r* og **/l r*, som er nokså like i lydverdi. Hvorfor ble disse beholdt, når runer som **p**, **d** og **g** går ut? Runene kan ha blitt beholdt av magiske hensyn. **a**-runen, **ansur* (*óss*), betydde ‘ås’ eller ‘gud’ og kan ha vært urørlig, men i så fall kunne man vel ha tatt vekk *ár*-runen (Andersen, 1947: 221–222)? Ingen av **r**-runene ser ut til å ha hatt noen magisk funksjon, så hvis man hadde fjernet for eksempel *ár*-runen og *elgr*-runen kunne dette gitt plass for to viktigere runer som **d** og **g**, hvis poenget var at den yngre *fupark* skulle ha 16 tegn.

Det er også andre problemer med denne teorien. For det første viser fuparkinnskrifter av den yngre fupark at de 16 tegnene ikke ble delt i to ætter med åtte tegn i hver, men i tre ætter med seks runer i den første og fem runer i de to neste (Barnes 1987: 30). For det andre regner man med at fuparken på et tidspunkt bestod av 21 runer. Dette kan vi se på Eggja-steinen, hvor tre runer ikke er brukt: **p**, **ë** og **ŋ**. Vi regner med at dette bortfallet skjedde fordi runene rett og slett ble overflødige (Spurkland, 2001: 92). Det er ingen tvil om at runetegnene har blitt brukt i magiske eller religiøse innskrifter, men jeg synes Harry Andersen har et godt poeng: Dersom det var viktig at antall tegn i fuparken var delelig med åtte, og det var greit å ta bort tegn, da burde det også være greit å legge til noen. Dessuten var runene datidens skrifttegn, og dersom man skulle skrive magiske formler eller trylleord var det runer man brukte. Det er derfor ikke sikkert at det var runene i seg selv som var magiske, men heller trylleordene (Andersen, 1947: 210, 213).

3.1.2 Runenavnene endrer seg

Som jeg nevnte innledningsvis, hadde runene navn, som var vanlige ord i språket, gjerne substantiv, som skulle hjelpe runeristerne til å angi lydverdien til runen. Dette er et såkalt *mnemoteknisk* hjelpemiddel. Vi har kilder på dette fra middelalderen, men vi kan regne med at runene har hatt navn så lenge de har eksistert, og at dette dermed også var gjeldende for runene i den eldre fupark. På grunn av kunnskap om det norrøne språket kan vi være sikre på de yngre runenavnene, mens de urnordiske runenavnene har blitt rekonstruert. Ved inngangen til synkopetiden har runene altså urnordiske navn, basert på urnordiske ord. Når språket endrer seg til norrønt, endrer dermed også runenavnene seg, og framlyden til runene, som skulle angi lydverdien, endrer seg for fem av runene. Dette gjelder runene **j**, **a**, **w** og **e**, men også bortfallet av **o**-runen har ofte blitt forklart på grunn av endring i lydverdi. Jeg kommer til å skrive mer om hva disse endringene gikk ut på senere i oppgaven, men jeg skal liste opp endringene også her:

- f **a** het **ansur* på urnordisk, og betydde 'gud'. Runenavnet endret seg til *óss*, og innen middelalderen til *óss*. Lydverdien endret seg dermed fra en oral **a**, /a/ til en nasal **a**, /ã/.
- s **j** het **jāra* på urnordisk, som betydde 'år'. /j/ i framlyd falt vekk, og /a/ i utlyd ble synkopert, noe som førte til ordet *ár*. Lydverdien ble i dette tilfellet byttet fra /j/ til /a/.
- P **w** het trolig **wunju* på urnordisk, eller i alle fall et navn som startet med *-wun*. Navnet kan ha betydd 'fryd' eller 'glede', og er rekonstruert fra det angelsaksiske *wynn*. I løpet av synkopetiden falt *w*- i framlyd vekk, og resultatet ble **unju* eller **un*. U-en ble senere endret

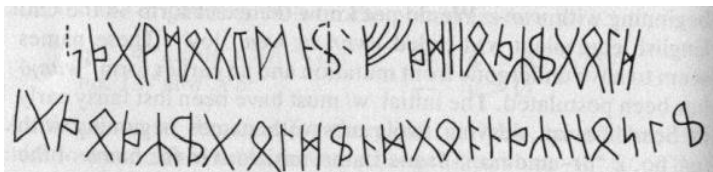
til y ved i-omlyd, noe som resulterte i *yn. Siden denne endringen skjedde, skulle man trodd at lydverdien ville skifte fra /w/ til /y/, men dette skjedde ikke. Istedenfor falt den bort.

- M e-runen het *ehwaR, som betydde ‘hest’. Dette ordet ble forandret til det norrøne jór i løpet av synkoptiden. Lydverdien endret seg fra /e/ til /j/, og M e-runen kunne dermed ha tatt plassen til den gamle Ϸ j. Dette skjedde ikke, for e-runen falt helt bort. Grunnen til dette kan være at endringen fra *jāra til ár skjedde minst 160 år før *ehwaR endre seg til jór.

- Ϸ o-runen het antakeligvis *ōpila eller *ōpala på germansk, som kan ha betydde ‘odel’. Noen forskere mener dette ordet ville blitt *óðil på norrønt, og at runen ville endret lydverdi til /ø/. Etymologisk sett gir ikke dette helt mening, noe jeg kommer tilbake til senere i oppgaven.

Uansett forsvant den fra fuþarken. Både Ϸ og M var avanserte runer som det krevde mange hogg for å riste, så grafisk forenkling kan også være en av grunnene til at de forsvant (Bjorvand og Lindeman, 2007: 1386; Liestøl, 1981: 250–254; Schulte og Williams, 2018: 66, 84; Spurkland, 2001: 20–21, 93–94).

Kan det være en tilfeldighet at de runene som endret navn, enten endret seg eller falt helt vekk? Runeforskere mener at flere av disse runene antakeligvis allerede var gått ut av bruk, eller så å si glemt, og at endringen av runenavnene var det siste steget som gjorde at de mistet plassen sin i fuþarken. Aslak Liestøl tror at endringen fra den eldre fuþarken på 24 tegn til den yngre fuþark på 16 tegn var en bevisst «reform». De fleste runeforskere tror at det var flere tegn som hadde falt ut og blitt glemt før denne «reformen» fant sted, mens Liestøl tror at 24-tegns-fuþarken ble bevart helt opp til vikingtiden, ca. 800, basert på innskriften på Röksteinen. Den kan dateres til mellom 810–840, og er Nordens lengste runeinnskrift, på over 750 tegn. Rundt år 800 er synkoptiden ferdig, og vi regner med at fuþarken nå består av 16 tegn. Runeristeren av Röksteinen benytter derimot 21 runetegn, og må ha hatt kjennskap til navnene deres og lydverdien de representerte. I en del av innskriften, kalt C10 og C11, benytter runeristeren eldre tegn:

Illustrasjon 3: Rökinnskriften med eldre runer (Liestøl, 1981: 254)

Den kan translitteres på to ulike måter:

C10 sagwmogmenipadhoarigold

C11 igaoarigoldindgoanrhosli

Her er runene translitterert etter tegnene fra den eldre fuþark, men innenfor et yngre fuþark-system. Det vil si at X representerer **g**, P representerer **w**, ŷ representerer **o**, og så videre. Dersom de eldre runene transponeres til yngre runer kan C10 og C11 transkriberes slik:

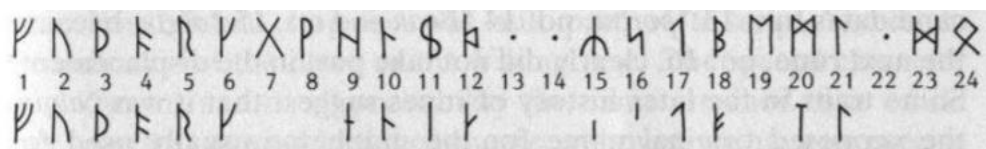
C10 **sakumuk mini þat huar ikult**

C11 **(i)ka uari kultin t kuþnar husli**

Her representerer X **k**, P representerer **u**, og ŷ representerer **u**, og så videre, etter regler for den yngre fuþark. Grønvik vil oversette innskriften slik:

‘Jeg sier det minne,
hvem av Ingvaldingene
som ble gitt (eller overdratt)
ved hustruens offerhandling.’

Röksteinen har to fuþarker som benyttes, en eldre og en yngre. De kan føres opp på følgende måte:

Illustrasjon 4: Fuþarkene på Rök-steinen (Liestøl, 1981: 257)

I C10 og C11 benytter runeristeren flere eldre former for runene, framfor de yngre. Dette gjelder rune nummer 9, 11, 12, 15, 16 og 20: **h, i, a, r, s** og **m**. Rune 11 og 12 er atypiske i formen, men det er ikke tvil om hvilke lyder de representerer. I tillegg benytter han flere runer som på det tidspunktet Rök-steinen ble ristet har gått ut av bruk. Dette gjelder nummer 7, 8, 19, 23 og 24: **g, w, e, d** og **o**. (Grønvik, 1983: 101, 123, 139–140; Liestøl, 1981: 254 – 257). Dersom vi skal stole på Liestøl, må vi derfor anta at enkelte runeristere på 800-tallet kjente til de gamle formene for runene og i stor grad hvilke lyder de hadde representert.

Dersom Liestøl har rett i sin teori, hvorfor beholdte de ikke bare runene? Han mener nøkkelordet er *forenkling*. La oss tenke oss at runeristerne var fra familier rundt omkring i Skandinavia, som hadde stor innflytelse i samfunnet og god økonomi. Man kan anta at de hadde god kunnskap om runekusten, og at de brukte runer til å kommunisere med hverandre. Runealfabetet var derimot gammelt og upraktisk, og noen runetegn, for eksempel M og ŷ krevde mange hogg hver for å bli ristet. Et enklere runealfabet, som det gikk raskere å skrive, kunne derfor være ønskelig. Noen forskere regner med at det første steget var å redusere

antall tegn, men Liestøl og Andersen har tro på en langt enklere løsning. At en mann, med stor innflytelse og god kunnskap til runekunsten, rett og slett har satt seg ned og kommet opp med kortkvist-fuþark som var enklere, og som gikk dobbelt så raskt å riste. Dette kan i så fall forklare bortfallet av de runene som endret navn (Andersen, 1947: 212; Liestøl, 1981: 262–263). Denne forenklingsteorien kommer vi tilbake til.

3.1.3 For mange vokaler å holde styr på?

I urnordisk var det kun fem vokaler: *i*, *u*, *e*, *o* og *a*, og disse lydene var betegnet av én rune hver: *l*, *u*, *m*, *o* og *f*. I tillegg hadde man *j* som betegnet *ë*. Man er ikke helt sikker på hvilken lyd *ë*-runen representerte, men det kan ha vært en mellomting mellom /i/ og /e/. I løpet av synkoptiden gjennomgår språket omlydsprosesser, og ved i- og u-omlyd får man fire nye vokaler i norrønt: *æ*, *y*, *ø* og *ø* (Haugen, 2001: 54–59). Disse omlydene kan leses mer om i delkapittelet ‘2.6 Synkoptid’. Til tross for dette, reduseres antall runetegn som betegner vokaler, til fire. I den yngre fuþark har vi runene *l i*, *u u*, *ǫ/ǫ/ǫ a* og *ǫ/ǫ a*, men disse står til gjengjeld for flere lyder og er såkalt flerverdige. Dersom man skulle hatt et én-til-én-forhold mellom lyd og tegn måtte antall runetegn økes, men det kan se ut som om grafisk forenkling har spilt en rolle også her. Hvorfor ble så akkurat de fire runene beholdt? En av grunnene kan være at de hadde enklere former, men en annen grunn kan være at /u/, /a/, /i/ og /a/ var de eneste vokalene som kunne opptre i både stammen og bøyingsendelser, i et tidlig stadium av det norrøne språket. Dette ser vi i ord som *hamarr*, *hestar*, *bindum*, *gømul* og *kallaði*. Bøyingsendelsene var en viktig del av selve ordet, og for å klare å skille ordklasser, tider, kasus, kjønn, entall og flertall fra hverandre ble disse fire stående igjen. Vokalene /e/, /o/, /æ/, /y/, /ø/ og /ø/, forekom bare i stammen, inne i ordet, hvor det ikke var like viktig å skille dem fra hverandre. Ut ifra sammenhengen kunne man dermed skjønne hvilken vokal det var snakk om. I noen gammelnorske dialekter finner vi derimot et fenomen som kalles vokalharmoni. Det vil si at de trykklette endingsvokalene /i/ og /u/ kunne bli realisert som [e] eller [o] etter en mellomhøy eller lav rotvokal. Unntaket er etter /ø/. Etter denne finner man rom regel [i] eller [u]. Disse endingsvokalene var derimot ikke betydningsskillende. *l i*-runen betegnet /i/, /e/ og halv vokalen /j/, *u u*-runen betegnet /u/, /o/, /y/, /ø/ og halv vokalene /v/ og /w/, som er samme lyd på ulike stadier. *ǫ/ǫ a*-runen betegnet først og fremst /a/, men ble også brukt for /æ/ og /ø/. *ǫ/ǫ/ǫ a*-runen betegnet først og fremst /ã/, men kunne også bli brukt for andre nasale vokaler. Dette var ikke en absolutt fordeling, og det forekom overlappinger (Haugen, 2001: 39, 46–47; Myrvoll, 2020: 18; Spurkland, 2001: 95).

På grunn av endringene i runenavnene hadde man mulighet til å beholde noen runer, bare med ny lydverdi. Man kunne dessuten bare ha laget nye runeformer dersom det var ønskelig å ha én rune for hver lyd. Det ser likevel ut som om det har blitt gjort et bevisst valg i hvilke vokaleruner som er beholdt, noe som kan støtte opp under Liestøls teori om at det er en eller annen som har satt seg ned med fuparken og sett på hvordan den kan gjøres enklere, på en logisk måte.

3.1.4 Kulturelt forfall

I det 7. og 8. århundre var det frankiske kongedømmet på frammarsj. En teori som kan forklare reduksjonen i fuparken er at Skandinavia på grunn av dette ble avskåret fra Middelhavet, og de kulturelle impulsene derfra, noe som videre førte til et kulturelt forfall. Dette er det derimot få historiske og arkeologiske bevis som kan gi noen indikasjon på (Barnes, 1987: 30–31).

Dersom vi skal følge teorien om et kulturelt forfall litt lengre, så vet vi at det i det 6. århundre var nedgangstid i Skandinavia og Nord-Europa. På grunn av vulkanutbrudd i 536, 540 og 547 ble de etterfølgende somrene unormalt kalde, og klimaforskere vil kalle perioden fra 536 og framover for en liten istid. Samtidig herjet det pest. Den justinianske pesten begynte i Konstantinopel i 541 og fikk navnet sitt etter keiser Justinian I. Pesten kom sannsynligvis av bakterien *Yersinia Pestis*, som også Svartedauen har sitt opphav i. Epidemien herjet i Europa og området rundt Middelhavet i en 200-årig periode hvor den stadig kom i nye bølger. I England, Tyskland, Frankrike og Spania er det funnet pestgenomer i levninger fra personer som levde i tiden hvor den justinianske pesten herjet. En slik undersøkelse har ikke blitt gjort i Norge, men arkeologiske undersøkelser vitner om at mange gårder på Sør- og Vestlandet ble avfolket, og at dette antakeligvis skyldtes faktorer som sykdom, krig og mat- eller ressursmangel. De samme tendensene ser vi derimot ikke på Østlandet, i Trøndelag eller Nord-Norge, så vi kan anta at den justinianske pesten herjet kraftigere i noen områder. Endringene i klimaet, samt pestepidemier, gjorde at befolkningen i Skandinavia kan ha blitt så mye som halvert i løpet av dette århundret. Feilslåtte avlinger flere somre på rad førte til hungersnød, og nedgangen i befolkningen gjorde at befolkningstallet ikke tok seg opp igjen før på 800-tallet (Medievalists, 2019; Schulte og Williams, 2018: 59–61; Iversen og Solheim, 2019: 424–432).

Hungersnød og epidemi har antakelig ført til sosial uro og kulturell kollaps. Et populasjonsfall kan generere store språklige endringer. Når de eldre i et samfunn dør, dør også kilder til

hvordan språket er. Spesielt barn som mistet foreldrene sine tidlig, kan ha fått «hull» i språket sitt. Dette kan ha ført til at språksystemet, og spesielt bøyingsmorfologien ble forenklet, og kanskje videre at fuparken ble det (Schulte og Williams, 2018: 59).

At det er funnet få runeinnskrifter i overgangsperioden mellom den eldre og den yngre fupark kan også vitne om et kulturelt forfall. Det er funnet rundt 200 innskrifter fra den urnordiske perioden. Av disse er 34 ristet på stein og resten på våpen, smykker og redskaper. Det er i tillegg avdekket ca. 160 runestempler som er brukt på braketeater. De fleste av disse er funnet i Danmark og kan dateres til 450–550. Vi regner med at mange runeinnskrifter er tapt gjennom tiden, for det antallet som er funnet, er svært beskjedent (Spurkland, 2001: 32). En av grunnene til at mange innskrifter kan være tapt, er at de ble ristet på organisk materiale, som for eksempel bein, som gjennom tiden har blitt brutt ned. Vi kan likevel finne runeinnskrifter på bein, men der disse er funnet i gode bevaringsforhold. Ribe-kraniet er et eksempel på dette. Det ble funnet på samme sted som mye annet organisk materiale, noe som har ført til at de har «bevart hverandre». Lisbeth Imer tror vi mangler flere tusen runeinnskrifter (Persson, 2018). Etter at det brøt ut brann på Bryggen i Bergen i 1955, ble det avdekket et stort område med mange interessante, arkeologiske funn, deriblant ca. 600 pinner med runeinnskrifter. Dette var kun mulig på grunn av de spesielle bevaringsforholdene. Etter dette ble det gjort flere liknende funn, og man er nå oppe i 800–900 innskrifter av denne typen. Vi kjenner til ca. 1400 norske runeinnskrifter fra middelalderen. Dette er over dobbelt så mange som man kjenner til fra Danmark og Sverige til sammen (Spurkland, 2001: 186–188). Det er derimot ikke så mange innskrifter fra overgangsperioden, kun 46 ifølge Lisbeth Imer sin 'Jernalderens runeinnskrifter i Norden: Katalog (2015a). Etter dette kan det derimot se ut som om antall runeinnskrifter tar seg opp igjen. Fra perioden 700–1050 (ca. 700–1100/1130 i Sverige) er det funnet om lag 2880 runesteiner i Skandinavia. Av disse er hele 2600 funnet i Sverige, 60 i Norge og 220 i Danmark. Utenfor Skandinavia er det oppdaget rundt 50 runesteiner (Barnes, 2012: 66). Selv om vi kan regne med at mange runeinnskrifter er tapt, kan vi likevel se noen tendenser. Det er en del runeinnskrifter fra den urnordiske perioden, men her må vi regne med større mørketall enn i vikingtiden og middelalderen siden disse er eldre. Det er også avdekket mange etter synkopetiden, men akkurat i overgangsperioden er det få. Dette kan også være med å støtte opp under teorien om et kulturelt forfall. Et svakt runealfabet førte til få brukere av det, og færre innskrifter.

Ved å se på utviklingen av den engelske, eller angelsaksiske fupark, har vi et annet argument som taler for et kulturelt forfall. Den engelske fupark, eller fuporc, gikk nemlig en annen vei

enn den yngre fuþark, og økte tegninventaret sitt fra 24 til 31 tegn, i samme periode som den yngre fuþark ble redusert. Fram til ca. 500 ble den eldre fuþark benyttet i Skandinavia og i England, men fra ca. 800 var den engelske fuþorc ferdig. Den kan illustreres slik:

ƿ	Ʊ	ư	ƿ	ʀ	ʁ	χ	ƿ	ʰ	ʁ	l	*	ʃ	ʣ	ʤ	ʥ
f	u	þ	o	r	c	g	w	h	n	i	j	i	p	x	s'
↑	β	μ	Ϡ	ʀ	ϡ	Ϣ	ϣ	Ϥ	ϥ	Ϧ	ϧ	Ϩ	ϩ	Ϫ	ϫ
't	b	e	m	l	ŋ	d	æ	a	æ	y	ea	ġ	k	ḱ	

Tabell 6: Den engelske runerekken (Seim, 2013: 152)

Den var utviklet for å være bedre tilpasset språket, og noen gamle runer fikk nye lydverdier, og noen runer fikk nye former. I motsetning til i Skandinavia var disse nye formene gjerne mer avanserte, så her har ikke prinsippet om forenkling eller stenografi vært like gjeldende. Det er funnet rundt åtti innskrifter i England, og en del mynter med runetegn på i tillegg, og en regner med at runene var i bruk til ca. år 1000. Kristendommen kom til England mange hundre år før den nådde Norge, og det latinske alfabetet fulgte med. Det tidligste eksempelet vi har på bruk av latinsk skrift i England er fra 500-tallet, men antakelig ble engelskmennene introdusert for alfabetet enda tidligere. Det er likevel flere eksempler på bruk av runer i det 5. og 6. århundre enn latinsk skrift (Page, 1999: 200, 213; Seim, 2013: 152). Vi kan anta at det skjedde mye med språket fram til ca. 800, og at introduksjonen av det nye alfabetet førte til et behov for å utvide runerekken, slik at det ble et én-til-én-forhold mellom lyd og tegn, slik som i det latinske alfabetet. De to alfabetene eksisterte side om side en stund, men til slutt ble fuþorcen utkonkurrert.

Kan man dra noen paralleller mellom det som skjedde i England kontra det som skjedde i Skandinavia? Nedgangstiden etter vulkanutbruddene i 536, 540 og 547 påvirket ikke bare Skandinavia, men hele Europa, og i tillegg Asia og Nord-Amerika, (Zielinski, 2015) så disse tilfellene er like. I tillegg viser arkeologiske undersøkelser av levninger at den justiniane pesten herjet på de britiske øyer i 544 (Medievalists, 2019). Men ble England avskåret fra Middelhavet på grunn av oppkomsten av det frankiske riket? De hadde i alle fall den latinske skriftkulturen å støtte seg på, og delte i det 7. og 8. århundre mye kultur med middelhavsområdene gjennom språk og litteratur (von Friesen, 1918/19: 20). Det kan dermed se ut som om utviklingen av runealfabetet kan ha noe med det latinske alfabetet å gjøre, for dette er en av hovedforskjellene mellom England og Skandinavia i denne perioden: Nettopp at

latinsk skrift var i bruk i England, men ikke i Skandinavia. Samtidig kan man ikke utelukke at nedgangstiden på 500-tallet hadde noe med saken å gjøre. Som konsekvens av store dødsfall, forårsaket av hungersnød og pest, kan språket og dermed også skriftsystemet ha blitt forenklet. Kanskje døde mange av dem som kunne riste runer, slik at det var færre som kunne lære kunsten videre. Likevel ser det ut som om 16-tegns-futharken må ha tjent vikingene godt, siden de beholdt den så lenge (Barnes, 1987: 31). På en annen side vet vi at runerekken utover middelalderen blir utvidet igjen.

3.1.5 Stenografi

For bedre å forstå hvorfor runealfabetet ble redusert fra 24 til 16 tegn, kan vi prøve å sette oss inn i runeristernes sted. Utover vikingtiden økte kontakten med resten av Europa, og man hadde trolig behov for å bruke runene innenfor et bredere bruksområde: militært, diplomatisk og kommersielt. Vi må anta at den yngre fupark tjente formålet sitt godt, siden den ble beholdt gjennom hele vikingtiden, før runerekken igjen ble utvidet i middelalderen (Liestøl, 1981: 249). Når bruksområdet til et skriftsystem blir bredere, er det ikke dumt med et system hvor man kan skrive fortere, altså stenografi. Den yngre fupark bestod av runer med kun én stav, og kortkvistrunene var enda enklere i formen enn langkvistrunene. De runene som hadde avanserte former, og som krevde mange risp eller hogg for å lages, har i løpet av synkoptiden enten falt bort eller fått en enklere form.

Harry Andersen trodde det var tre faktorer som spilte sammen og gav grunnlaget for reduksjonen av åtte tegn: stenografi, enklere struktur og et bevisst valg i hvilke runer som ble tatt vare på og valgt bort. Vi kan se for oss at skaperen av den yngre fupark har sittet med den eldre fupark foran seg, og at hans første tanke har vært hvordan runealfabetet kan endres for å gjøre det raskere å riste. Stenografi, kunsten å skrive fort, er et argument. Reduksjonen hadde ikke til hensikt å gjøre det enklere for den som leste, siden de fleste antakelig var analfabeter, men det skulle være en fordel for den som skrev. Sammenslåingen av runene **t** og **d**, **g** og **k**, **i** og **e**, og **u** og **o** skyldtes dermed først og fremst stenografi, ikke fonologi, fordi runen med den enkleste formen ble beholdt (Andersen, 1947: 219–220).

Reduksjonen i fuparken kan også ha kommet godt med i form av at runeristerne ikke trengte å bruke like mye tid på den fonologiske analysen når de arbeidet. De hadde ikke noen rettskrivingsnormal, så når runeristerne skulle riste en runeinnskrift, måtte de analysere seg fram til hvilke runer som passet lydene best. At fuparken ble redusert til 16 tegn, gjorde at analysen ble raskere, fordi den ikke trengte å være like presis. Vi kan derfor anta at det gikk

raskere å skrive runene, men at det samtidig ble vanskeligere å lese og tyde dem. Dersom man skal følge disse argumentene, så ble det dermed både raskere å riste runene, siden de var enklere i formen, men den fonologiske analysen gikk også raskere. Det ble et mer effektivt system på flere nivåer. Einar Haugen stiller seg derimot kritisk til dette. Han mente at enhver som kan lære seg 16 tegn, kan lære seg 24, og dessuten hvilke runer som skulle brukes i hvilke ord. Den eller de som utviklet den yngre fufparken, inngikk dermed et dårlig kompromiss mellom et tradisjonelt system for skriftegn og en endret språklig struktur. Videre peker han mot middelalderfufparken, og hvordan man igjen fikk et behov for å utvide lydinventaret i runerekken (Haugen 1969: 52).

Middelalderfufparken er gjennomført fra ca. 1200, og består av 23 tegn. Vokalrunene **ʌ y, † e, † æ, † ø** og **†/† q** har kommet til, og **ƿ k** og **ƿ g, † t** og **† d** og **Ɔ b** og **B/K p** deler ikke lenger runetegn, men skilles ved punkt, kalt punktering. De første eksemplene på punkterte runer ser vi allerede på 1000-tallet, blant annet på Alstad-steinen fra ca. 1050. De runene man har «savnet» i den yngre fufpark er nå til stede, kanskje på grunn av påvirkningen fra det latinske alfabetet, som kom til landet samtidig med kristendommen, og som ble brukt side om side med runeskriften. Det latinske alfabetet ble brukt til lengre tekster av religiøs, rettslig, administrativ, historisk og underholdende art, mens runene ble brukt i kortere innskrifter og hadde et mer folkelig, spontant og muntlig preg. Det latinske alfabetet ble dessuten skrevet på pergament, mens runene ble ristet på kirkevegger, trepinner, beinstykker, og sjeldnere på stein og metall. Å reise steiner til minne om døde var en skikk som tok slutt i middelalderen, men vi kan se at runekunsten har blitt mer folkeligjort, både ut fra budskapet i runeinnskriftene, og ut fra mengden innskrifter som er funnet. Det er hovedsakelig runepinner som er spesielt for middelalderen, og det har blitt funnet hundrevis av dem i byer som Bergen, Trondheim, Oslo og Tønsberg. Trepinner er ikke verdifulle, så vi har stor grunn til å tro at det antallet pinner som er funnet, kun utgjør en liten brøkdel av dem som faktisk ble benyttet. Det krever helt spesielle forhold for at en pinne skal kunne bevares i flere hundre år, og runepinnene ble antakeligvis kastet vekk etter at de var lest, eller bragt hjem for å brukes som opptenningsved. Disse pinnene med runeinnskrifter minner litt om dagens SMS. På mange av dem kan man finne korte og hverdagslige beskjeder. Et morsomt eksempel er en runepinne med innskriften **gya sæhir atþu kakhæim**, som kan oversettes til «Gyda sier du skal gå hjem!». Man kan tenke seg at Gyda har sendt denne pinnen med et bud til noen, kanskje en ektemann som har sittet og drukket på et vertshus, for å be ham om å komme hjem. På baksiden er det ristet et forsøk på et svar, men som det ikke er mulig å tolke. Runepinnene ble også brukt til å gi

opplysninger om handel, de kunne være merkelapper, kjærlighetsdikt, sladder, humoristiske eller pornografiske meldinger, og så videre. «Ragnar eier dette garnet», «Min kjære, kyss meg!» og «Smed lå med Vigdis fra Sneldebeinene», er andre eksempler på innskrifter. I løpet av 1400-tallet dør runetradisjonen ut, og fra ca. 1500 er latinsk skrift enerådende (Spurkland, 2001: 114–115, 197, 205–206, 212; Særheim, 2009: 23–27).

At runekunsten ble mer folkeligjort, til tross for at runeinventaret i fuparken økte til 23 tegn, er et argument som taler mot en reduksjon på grunn av enklere fonologisk analyse. Det kan virke som om dette ikke stoppet «vanlige folk» fra å riste runer. Runeinnskrifter fra denne perioden tyder på at alt fra vanlige borgere til handelsmenn og prester kunne skriftsystemet. Samtidig kan innføringen av latinsk skrift, og at det ble skrevet flere og lengre tekster, ha gjort at folk generelt ble mer eksponert for skrift og dermed lærte mer av det naturlig, fordi det var mer tilgjengelig. Det var ikke noen skole for allmennheten i middelalderen, og i hvert fall ikke noen som lærte bort runeskriften. Vi må derfor anta at den ble overlevert fra generasjon til generasjon.

3.1.6 Kombinasjon av teorier

Jeg har nå presentert fem teorier som kan forklare reduksjonen av runealfabetet. Til tross for at dette er fem ulike teorier, må vi anta at reduksjonen kan forklares gjennom en kombinasjon av noen av dem. Dette er et tema som det har blitt forsket på i hundre år, men kanskje kan vi komme nærmere et svar mot slutten av denne oppgaven.

3.2 Datering av runeinnskrifter

Datering av runeinnskrifter er komplisert, og runeforskerne er ofte uenige om hva som er den mest nøyaktige dateringen. I denne oppgaven skal jeg se på hvilke endringer som forekom i overgangen fra den eldre til den yngre fupark, i hvilken rettesfølge de skjedde, og eventuelt når de skjedde. Det er derfor relevant å se litt på hvordan slike runefunn kan dateres. Terje Spurkland skriver i sin artikkel «Kriteriene for datering av norske runesteiner fra vikingtid og tidlig norsk middelalder» (1995) om runeinnskrifter som er yngre enn dem jeg skal se på i min oppgave, men mye av det han skriver, er også relevant for datering av innskrifter i perioden 500–800.

Det er to hovedmåter å datere runeinnskrifter på: enten å avgjøre om den er eldre eller yngre enn en annen innskrift, kalt *relativ kronologi*, eller avgjøre et konkret tidspunkt, kalt *absolutt kronologi*. Spurkland presenterer også fire kriterier som blir brukt for å datere innskriftene:

1. Språklige trekk

2. Historiske forhold
3. Kunsthistoriske kriterier
4. Arkeologiske forhold

Å datere runeinnskrifter på bakgrunn av språklige trekk er et av de mest anvendte kriteriene som er benyttet. Dette kan gjøre at man får plassert den aktuelle innskriften i en relativ kronologi. Når man ser på språklige trekk, skiller man mellom språkform og runetegn (Spurkland, 1995: 1, 12). I løpet av synkopetiden går man fra en fuþark på 24 tegn til en fuþark på 16 tegn. I for eksempel Stentofte- og Björketorpinnskriftene ser man at *ᚿ*, *f* og *** alle betegner *a*, mens i innskriften på Setre-kammen har både runen og lydverdien *ᚿ j* forsvunnet, og man har fått den nye runen ***, med en ny lydverdi: oral *a*. *f* markerer i denne innskriften nasal *a*. Dette gjør at Stentofte- og Björketorpinnskriftene må dateres før Setre-kammen i en relativ kronologi (Grønvik, 1987: 117; Grønvik, 1985: 179–180)

Ottar Grønvik er en av runeforskerne som i stor grad har brukt språkform til å datere runeinnskrifter. Han har delt inn tiden fra ca. 200 og framover i ulike språktrinn, basert på ulike kriterier. Jeg har systematisert disse språktrinnene i tabell 5. Disse språktrinnene blir brukt i dateringen av for eksempel Eikeland-spenna. Eikeland-innskriften har språklige trekk som at den urnordiske korte vokalen *a* i trykksvak endestavelse er apokopert, men at den urnordiske korte vokalen *-u* er bevart etter lang stavelse og antakeligvis også etter kort stavelse, og man har fortsatt utlydende *-ōR*, men utlydende *-ōn* er blitt til *-o* og kort *a* og *i* i mellomstavelse er synkopert foran en senere bevart endestavelse (Grønvik, 1987: 58–59). På grunn av dette regner Grønvik med at innskriften hører til språktrinn II a, ca. 500–540, som kan dateres nærmere til ca. 530–540 (Grønvik, 1987: 183).

Utfordringen med å datere runeinnskrifter på språklig grunnlag er at det ofte blir et sirkulært spørsmål. Det vi vet om språket i denne perioden, vet vi på grunn av skriftlige kilder, som er nettopp runene. Samtidig skal språket hjelpe oss til å datere andre runeinnskrifter.

Runeinnskriftene fra synkopetiden nevner få historiske begivenheter som kan være med på å datere innskriftene, dette blir vanligere utover vikingtiden og middelalderen, men brukes for å datere Rök-stenen. Den dateres til rundt år 810 av Grønvik, basert på flyttingen av rytterstatuen av Theoderik den store fra Ravenna til Aachen i 801. I innskriften står det også at Theodrik døde for ni mannsaldrer siden. Han døde i 526, og dersom man regner en mannsalder som 30 år, så ender vi opp på år 796. Siden det antakeligvis har gått noen år

mellom flyttingen av statuen og ristingen av runeinnskriften blir den dermed datert til rundt 810 av Grønvik (Grønvik, 1983: 139–140). Dette gjør at man kan snakke om en absolutt kronologi.

Kunst og dekor kan også være med å datere. I perioden 500–800 har man en del spenner og brakteater med motiver. Mest kjent er kanskje Eggja-stenen med en hestetegning på, som er typisk for den eldre vendelstilen på 600-tallet. Denne hestetegningen har vært med på å datere steinen, men her er det også flere kriterier for datering som spiller inn for den endelige datering: 650–700 (Grønvik, 1985: 7–8).

Det hender også at man finner runeinnskrifter på gjenstander som kan dateres arkeologisk, enten gjenstanden i seg selv eller andre gjenstander den har blitt funnet sammen med, for eksempel dersom den er funnet i en grav. Setre-kammen er et eksempel på dette. Den ble funnet på en boplass som antakeligvis har blitt brukt om våren og sommeren. I de ulike dybdene av kulturlaget er det funnet gjenstander som kan dateres arkeologisk. Setre-kammen og en bronsespenne ble funnet i nærheten av hverandre, innenfor den samme kvadratmeteren, og ble antakeligvis etterlatt der samtidig. Bronsespennen ble datert til det 5. eller 6. århundre, og Setrekammen til tidligst 550, basert på det helhetlige funnet, samt kammens form (Grønvik, 1987: 7–8).

For å datere runeinnskriftene er det, dersom det er mulig, hensiktsmessig å benytte så mange kriterier som mulig. Jo flere kriterier som er til stede, jo mer nøyaktig vil dateringen bli.

4. Metode

4.1 Fremgangsmåte og materiale

I denne oppgaven skal jeg forsøke å besvare problemstillingen: «*Hvordan og hvorfor endret runeskriften seg i perioden 500–800? Hvordan henger dette eventuelt sammen med de store språklige endringene i samme periode?*» Denne masteroppgaven er en teoretisk oppgave hvor alt materialet jeg har brukt, er døde data, altså skriftlige kilder. Runeinnskriftene jeg referer til i denne oppgaven, er mellom 800 og 1800 år gamle, og informantene, altså runeristerne som skrev dem, er for lengst døde. Jeg har ikke jobbet direkte med innskriftene, men har brukt utgaver av innskriftene og vitenskapelige arbeider som har blitt skrevet om dem. Runologi er et emne som har engasjert og fascinert i lang tid, og som strekker seg helt tilbake til slutten av 1500-tallet til Ole Worm (1588–1654) og Johannes Bureus (1568–1652), som var de første til å dokumentere runeinnskrifter. Det var likevel først i andre halvdel av 1800-tallet at runene også ble forankret i språkvitenskapen (Kjesrud, 2017: 47).

Måten jeg har gått fram på for å prøve å svare på dette forskningsspørsmålet er ved å fordype meg i noen innskrifter fra perioden 500–800. Siden det er utviklingen av runetegnene jeg fokuserer mest på i denne oppgaven, kan vi kalle dette for en grafemstudie. Innskriftene har jeg studert nøye, og jeg har kartlagt hvilke endringer det er som skjer, og når det er de skjer. Jeg har forsøkt å datere endringene i en relativ kronologi, altså hvilke endringer som skjer *før* og *etter* de andre, men har også kommet med teorier om årstall, og sikter meg inn mot en tentativ absolutt kronologi. Dette har lagt føringer på hvilken rekkefølge de ulike innskriftene blir presentert i, både i analysedelen av oppgaven og i den vedlagte tabellen. Det å kartlegge hvordan runetegnene endrer seg, og i hvilken rekkefølge de endrer seg, mener jeg har vært et viktig grunnlag for å forstå hvorfor de gjør det. I tillegg refererer jeg til funnet av gjenstanden runene er ristet på, translitteringer og mulige tolkninger. Jeg har ingen intensjon om å komme med egne «tolkninger» av runeinnskriftene i denne oppgaven, men gjengir andre forskere sine. Her gjengir jeg flest av Ottar Grønviks tolkninger, men også tolkningene til forskere som Aslak Liestøl, Lillemor Santesson, Magnus Olsen og Lis Jacobsen. Jeg har forsøkt å kople forandringene i tegnene opp til forandringene i språket, og i oppgaven har jeg skrevet litt om disse etter hvert som de dukker opp. Underveis drøfter jeg også mulige teorier til hvorfor endringene kan ha skjedd.

4.2 Valg av innskrifter

Det er funnet 46 innskrifter fra synkopetiden (ca. 500–800) i Skandinavia (Imer, 2015a). Jeg

har valgt å fokusere på ni innskrifter fra denne perioden. Ved kun å velge ni har jeg kunnet fordype meg mer i hver enkelt, og jeg har kunnet se på omgivelsene rundt runeinnskriften og runefunnet, noe jeg mener sier noe om det større bildet.

De innskriftene jeg har valgt å fordype meg i, er Ågedal-brakteaten, Eikeland-spenna, Stentofte-steinen, Björketorp-steinen, Noleby-steinen, Setre-kammen, Eggja-steinen, runespenna fra Strand og Ribe-kraniet. I tillegg til disse nevner jeg noen flere innskrifter kort og har mot slutten av analysekapittelet med fire innskrifter fra rundt år 800, som sier noe om den yngre fuþark: Helnæs-steinen, Gørlev-steinen, runepinnen fra Hedeby og Rök-steinen. Felles for alle de nevnte innskriftene er at det er litt lengde på dem, slik at de kan si noe om både runene og språkformen, og at vi er relativt sikre på hvilke grafemer runene svarer til. De er også spredt utover synkopetiden, og de peker alle på endringer som skjer i overgangen fra den eldre til den yngre fuþark.

Da jeg skulle velge hvilke innskrifter jeg skulle fordype meg i, var det to som var åpenbare: Eggja-steinen og Ribe-kraniet. Disse er begge lange og viktige runeinnskrifter som det har blitt forsket mye på og dermed skrevet mye om. De markerer også tydelige steg i overgangen mellom runealfabetene og innskrifter jeg kjente godt til fra før av gjennom arbeidet med bacheloroppgaven min. Måten jeg kom fram til resten av innskriftene på, var ved å ta utgangspunkt i Ottar Grønviks bøker og artikler, da spesielt *Fra Ågedal til Setre* (1987) og *Fra Vimose til Ødemotland* (1996). Også Terje Spurklands *I begynnelsen var fuþark* (2001) og Gerd Høsts *Runer. Våre eldste norske runeinnskrifter* (1976) har hjulpet meg med å skaffe oversikt. I disse kildene har det blitt referert til andre innskrifter og endringer som har skjedd i dem.

Etter hvert satt jeg med en ganske lang liste over potensielle innskrifter som jeg kunne forske videre på. For å få det mest representative utvalget laget jeg en tabell hvor jeg førte inn ulike runeinnskrifter, og runetegnene de bestod av, ved å gå inn i translitterasjoner og bilder og avtegninger av innskriftene. Runetegnene førte jeg inn i kolonner bortover, og runeinnskriftene i rader nedover. Etter hvert som jeg fant nye innskrifter som kunne være interessante, førte jeg dem inn i tabellen. Jeg var interessert i innskrifter hvor man kunne se endringer i runeinventaret, så dersom noen innskrifter inneholdt akkurat de samme variantene av runene, strøk jeg dem fra listen. For eksempel var en av innskriftene jeg valgte å utelate, innskriften på Strøms-brynet, blant annet fordi den var såpass lik Stentofte:

	f	u	þ	a/ą	r	k	g	w	h	n	i	j/A	p	ë	r	s	t	b	e	m	l	ŋ	d	o
Strøms- brynet	•	Π	Þ	F	R	Y	X	P	H	†	l	•	•	•	•	↳	↑	•	M	•	↑	•	•	⊗
Stentofte	Ƶ	Π	Þ	F	R	Y	X	P	H	†	l	* ς	•	•	Λ	↳	↑	β	M	Ϻ	↑	•	Ϻ	⊗

Tabell 7: Sammenlikning av runene på Strøms-brynet og Steintofte-stenen

Alle runene var like i form, men innskriften på Strøms-brynet var kortere, og dessuten var ikke alle runene representert. Siden Stentofte- og Björketorp-innskriftene må ses i sammenheng, ble disse to beholdt til fordel for Strøms-brynet. Andre eksempler på innskrifter som ble utelatt, er Fonnås-spenna og Tveito-stenen. På Fonnås-spenna har det vært stor uenighet om hvilke grafemer runene svarer til, mens innskriften på Tveito-stenen inneholder kun fem runer og ble dermed for kort. På denne måten ble listen kortere og kortere.

Denne tabellen har endret seg og utviklet seg underveis i skriveprosessen, og den har gjort det enkelt for meg å holde oversikt og se endringer. Ut ifra tabellen har jeg for eksempel kunne observere hvordan **k**-runen betegnes som **κ** i den eldre fuþark, endrer seg til **Y** i Stentofte-, Björketorp- og Noleby-innskriftene og deretter til **P** på Eggja-stenen og utover. Den ferdige versjonen av tabellen ligger som vedlegg.

4.3 Hvordan tolker man runeinnskrifter?

I denne oppgaven kommer jeg som nevnt til å gjengi tolkninger andre forskere har gjort av runeinnskrifter, men hvordan er det man beveger seg fra en gjenstand med runer på til ferdigtolkede ord? Dette skal jeg forsøke å gi et innblikk i, basert på Gerd Høsts *Runer. Våre eldste norske runeinnskrifter* (1976), side 93–94, Terje Spurklunds *I begynnelsen var fuþark* (2001), side 27–29 og 60–61, og Karin Fjellhammer Seims kapittel ‘Runologi’ fra *Handbok i norrøn filologi* (2013), side 142–144.

Når runeforskerne jobber med innskrifter, vil det være nyttig å kopiere runene for å kunne ta vare på dem i forbindelse med senere arbeid. Dette gjelder både små gjenstander som spenner og brakteater, men også runesteiner på flere tonn. Dette kan gjøres ved avtegning, for eksempel i form av kalkering, eller ved å ta bilder av gjenstandene. Ved å fotografere kan det derimot være vanskelig å få en korrekt kopi, spesielt dersom runeinnskriften er i en dårlig forfatning.

Illustrasjon 6:
Bratsberg-spennen
(Seim, 2013: 144)

Deretter vil det være hensiktsmessig å gjengi det man har sett eller lest. La oss ta Bratsberg-spennen fra Telemark som eksempel. Når man skal gjengi innskriften, kan dette gjøres på to måter: enten ved en standardisert gjengivelse, hvor man skriver runene «mer forståelig», eller ved å oversette innskriften til bokstaver. Dette kalles *translitterering* og betyr ‘å overføre til bokstaver’. Her er det en fordel å ha

M< MRIFFA
e ker il ar

Illustrasjon 5: Translittering
av Bratsberg-spennen
(Seim, 2013: 142)

kjennskap til runealfabetet. Translitterering gjengis alltid med fet skrift, og for Bratsberg-spennen vil det se slik ut: **ekerilar**. I denne innskriften er det flere binderuner, men den er alt i alt ikke så vanskelig å translitterere. Den er dessuten kort. Det er derimot ikke alle som vil gjengi runene helt likt, noe som fører til ulike translittereringer. Dette kan komme av skader eller ujevnheter i gjenstanden det ristes på, som gjør det vanskelig å avgjøre om det er en del av selve innskriften eller ikke.

Neste steg er å finne ut av hva innskriften betyr. Det er da hensiktsmessig å starte med å avgjøre hva slags språk det er snakk om, og i denne oppgaven er det relevant å avgjøre om det er snakk om urnordisk, norrønt eller noe imellom. Bratsberg-spennen kan dateres til ca. 500, så vi må anta at språket var urnordisk, slik vi kjenner det fra andre innskrifter funnet på samme tid. Ut ifra kunnskap om språket kan man dele innskriften inn i ord og deretter oversette dem. Bratsberg-spennen er forholdsvis enkel å oversette. Man kan dele tegnene inn i ordene *ek* og *erilar*. Når det er snakk om å gjengi språkformer, gjøres dette i kursiv og kalles *transkripsjon*. Ordet *ek* vet vi at betyr ‘jeg’, mens *erilar* kan tolkes til «erilen» som er et ord brukt i åtte urnordiske innskrifter, men som man ikke helt vet betydningen av. Ordet kan bety ‘runemester’ eller ‘runerister’, fordi det alltid opptrer i forbindelse med runer som ristes. For eksempel finner vi innskriften *ek erilar runōr wrītu* på en stein fra Järsberg i Sverige. Innskriften kan oversettes med ‘jeg erilen rister runer’. Man finner derimot også innskrifter etter formelen «jeg er NN’s eril», som kan tyde på at erilen var i tjeneste hos noen. Andre oversettelser som har blitt foreslått er ‘jarl’ eller ‘(h)eruler’, et germansk stamnavn, men det har derimot vært vanskelig å påvise en etymologisk forbindelse til dem. Uavhengig av hva ordet betyr, kan innskriften oversettes med ‘jeg (er) erilen’.

Man må så stille seg spørsmålet om det gir mening at en slik runeinnskrift står på en slik gjenstand. Dette kan man også se i sammenheng med hvor gjenstanden er funnet. Dersom det ikke gir noen mening, kan det indikere at innskriften er tolket feil, og det er derfor viktig å

skille mellom «å lese» og «å tolke» runeinnskrifter. Å tolke dem er en lengre prosess, der flere faktorer spiller inn. Gir det noen mening at innskriften 'jeg (er) erilen' er ristet på en draktspenne? Det er vanskelig å svare på, siden vi ikke vet hva «erilen» betyr. Dessuten er innskriften ristet inn på baksiden av spennen, som vil si at den ikke var synlig når den var i bruk. Dette kan synes underlig for oss, men vi må huske på at de fleste var analfabeter og kunne ikke lese runer uansett. Man kan også diskutere om eieren av spennen har ristet runene selv, eller om noen andre har gjort det. Alle slike spørsmålene er relevante for å avgjøre en oversettelses troverdighet.

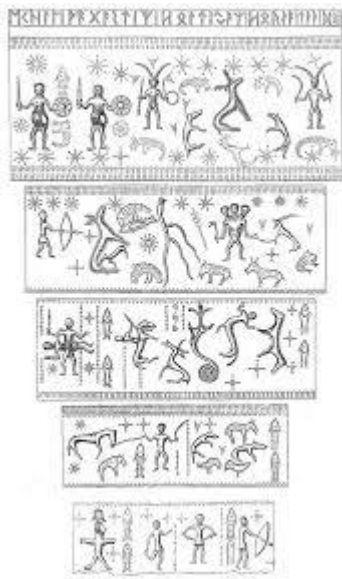
Det er avgjørende å forstå språket når man skal tolke innskrifter, både med tanke på tegn og språkform. Vi vet at runene representerte ulike lyder, men at dette systemet endrer seg i overgangen fra den eldre til den yngre fuþark, både ved at noen runer endret form, og at noen endret lydverdi, og at noen runer falt helt vekk. Vi vet også at det ikke fantes noen rettskrivingsnormal i denne perioden, noe som kan gjøre det vanskelig å finne ut av hvilken lyd runeristeren mente at tegnet representerte. I tillegg må man ha kjennskap til språkform. Vi har mange skriftlige kilder på norrønt, noe som gir oss god kunnskap om språket, men av urnordiske kilder er det kun runeinnskriftene som er kildene. Vår kunnskap om urnordisk er konstruert ut ifra det vi vet om språklige forandringer som skjedde i løpet av synkopetiden. For å kunne tolke runeinnskrifter må man ha kunnskap om grammatikk, hvordan setninger bygges opp, hvordan ord bøyes, urnordisk fonologi, norrøn fonologi og forholdet mellom dem.

Innenfor runeforskningen er det ulike interessefelt. Noen forskere er mest opptatte av språket, andre av selve runetegnene, noen av gjenstandene og andre av innholdet. Dersom man går inn i runetolkningen med kun én av disse innfallsvinklene, vil tolkningen bli preget av det. Det er derfor viktig at man ser innskriften fra alle disse innfallsvinklene, for å få den mest nøyaktige og helhetlige tolkningen.

4.4 Gallehus-hornene

Gallehus-hornene er to gullhorn som ble funnet ved landsbyen Gallehus sørvest på Jylland. Disse hornene er et godt eksempel på at det kan være vanskelig å få mening ut av en runeinnskrift. I dette tilfellet er runene helt tydelige, og det samme er ordene (bl.a. på grunn av tydelige ordskillere i innskriften), men vi er likevel ikke helt sikre på betydningen av dem. Det er dessuten noen ord som byr på leksikalske problemer.

Hornene ble funnet med ca. hundre års mellomrom, det første i 1639 og det andre i 1734. Det første hornet hadde kun illustrasjoner, mens det andre hornet hadde både illustrasjoner og en runeinnskrift. Likheten mellom illustrasjonene tyder på at de stammer fra det samme verkstedet, og at ble etterlatt på det samme stedet, kanskje på et slags tempelområde. Begge hornene ble brakt til kongen, men stjålet fra det kongelige kunstammeret i København i 1802 og smeltet om. Det vi vet om runeinnskriften og illustrasjonene på hornene, er basert på avtegninger (Jacobsen og Moltke, 1942: 28).

Illustrasjon 7: Gallehus gullhorn
(Jensen, 2012)

Spurkland vil translitterere runeinnskriften slik:

ekhlewagastir : holtijar : horna : tawido :

Og han oversetter den til:

‘Jeg, Legjest, sønn av Holte, laget hornet’ (Spurkland, 2001: 33).

Språket som er benyttet i innskriften, taler for at det er urnordisk, sammenliknet med andre nordiske funn i samme periode.

Hornene kan dateres til folkevandringstiden og kan ikke være eldre enn ca. 400, basert på teknikk, utstyr og detaljer i illustrasjonene (Jacobsen og Moltke, 1942: 30).

De fleste er enige om translittereringen og ordellingen av runeinnskriften, men det er ikke full enighet om hva de ulike ordene betyr. Det har vært forskere som har tolket **holtijar** til «fra Holt», og at det er en avledning av stedsnavnet *Holt* som betyr ‘skog’. I så fall ville oversettelsen blitt: ‘Jeg, Legjest, fra Holt, laget hornet’. Begge disse tolkningene er språklig forsvarlige. Det har også vært spørsmål rundt verbet **tawido**, som ikke er bevart i norrønt. Ordet er derimot brukt i andre germanske språk og har blitt gitt betydningen ‘å gjøre’, ‘å bearbeide’, ‘å lage’ eller ‘å framstille’ (Jacobsen og Moltke, 1942: 36). Runeforskeren Carl J. S. Marstrander mente at **t**-runen i **tawido** hadde fått et ekstra riss som gjorde at man kunne lese **alawido** istedenfor, hvor **al** var en binderune. Ordet kunne bety ‘beskyttet’, og hele innskriften kunne dermed oversettes til: ‘Jeg, Legjest, sønn av Holte, beskyttet hornet.’ Marstrander har derimot ikke fått noen støtte i sin lesning (Spurkland, 2001: 33).

Hvem det var som ristet runene, har det vært større uenigheter om. Hvem var denne Legjest? Var han en tempelprest som bestilte hornet fra en gullsmed? Eller var han selv en gullsmed

som laget runene som en signatur? Kunne Legjest riste runer, eller kopierte han dem av en annen som var runekyndig? Små uregelmessigheter i innskriften kan tyde på at Legjest ikke var vant til å håndtere runer. Erik Moltke tror at det er snakk om en prosaisk mesterformel. Mesterformler finner man flere av i urnordiske runeinnskrifter, hvor håndverkeren skriver: «Jeg, NN, gjorde dette» eller bare «NN gjorde dette». Ordet 'dette' kan også erstattes av gjenstanden runene er ristet på, for eksempel et horn eller en stein (Moltke, 1976: 73–74; Spurkland 2001: 35). Ved bruk av jeg-formel er bæreren eller brukeren av gjenstanden den samme som har ristet runene. Også her benyttes 1. person pronomen, og runeristeren kan også ta med sitt eget navn. «Jeg» erklærer i innskriften at han selv har «ristet», «gjort» eller «malt» runene. Denne formelen er vanlig i mange eldre germanske runeinnskrifter. Lis Jacobsen tror derimot det er snakk om en religiøs-magisk jeg-formel, og at Legjest selv er runemester eller tempelherren som har fått hornene laget (Jacobsen og Moltke, 1942: 31, 834).

Om hornene stammet fra et tempelområde, og hva illustrasjonene på hornet betyr, har også vært tema for diskusjon. Hadde de i det hele tatt templer rundt år 400, og hvordan så de ut? Noen tolker illustrasjonene som en religiøs fest med opptog, masker og gjøglere, og andre tolker illustrasjonene som kalendertegn, soltegn og skriftsymboler. Dersom man ser på bildene for seg selv, kan man finne de enkelte motivene igjen på andre smykker og gjenstander. De fleste forskere er i dag stort sett enige om at hornene inneholder fellesgermanske motiver av kultisk eller mytisk art, og at det er vanskelig å få noen dypere forståelse av illustrasjonene (Moltke, 1976: 74; Spurkland, 2001: 33). Til tross for at man er relativt sikre på ordene og betydningen av dem (her er unntaket ordet **holtijar** som byr på leksikalske problemer), blir man likevel ikke helt klok på runeinnskriften. Konteksten rundt problematiserer: Var det Legjest selv som ristet runene? Hadde hornene noen tilknytning til et tempelområde? Har illustrasjonene noen betydning? Man sitter igjen med mange spørsmål, men dette er også ofte tilfellet når man tolker runeinnskrifter.

5. Analyse

5.1 ƿ, ǣ og ȝ går ut av bruk

At ƿ, ǣ og ȝ går ut av bruk er noe som skjer tidlig i overgangen fra den eldre til den yngre fupark, og man regner med at da Eggja-steinen ble ristet, bestod fupark av 21 tegn. På Eggja-steinen ser vi at det er brukt ƿ istedenfor ƿ i ord som **warb**, for *varp*, og **kaiba**, for *keipa*. Fonemet /p/ forekom sjelden i urnordisk, og svært sjelden i framlyd. De aller fleste ord

Illustrasjon 8: Vadstena-brakteaten (Agrell, 1934: 12)

med /p/ i framlyd i norrønt, som *prestr*, *pína* og *plógr*, var dessuten låneord. Også runenavnet til ƿ, **perþu*, som vi ikke vet betydningen av, er antakeligvis et keltisk låneord, og rekonstruert fra det gammelengelske *peorð*. ƿ-runen kan ha forsvunnet allerede 150–200 år før Eggja-

innskriften, for på Vadstena-brakteaten, som dateres til ca. 500, har man

ƿ hvor man hadde forventet ƿ (Grønvik, 1985: 179; Spurkland, 2001: 81,

96). På Hogganvik-steinen, som kan dateres til mellom 350 og 500, er derimot ƿ til stede (Schulte, 2011: 60), og det samme er den på Klyver-steinen som dateres til ca. 400 (Spurkland, 2001: 11). Vi regner derfor med at runen gikk ut av bruk i løpet av disse 150 årene, og var helt borte rundt år 500.

De 24 tegnene i den eldre fupark var tilpasset lydene som var i bruk i språket, og mellom disse var det et én-til-én-forhold. Fuparken bestod av tegn for 22 fonemer og to allofoner: ǣ og ȝ. Disse to runene kan virke overflødige, da ȝ heller kunne blitt skrevet ƿng. Dette har vi eksempler på fra blant annet Reistad-steinen fra Agder (gamle Vest-Agder), hvor vi finner det som antakeligvis er et navn: 𐌺𐌺𐌹𐌺𐌺𐌺𐌺, **iuþingar**, hvor **ng** skrives ƿ. På Årstad-steinen fra Rogaland har man en innskrift som muligens kan leses 𐌺𐌺𐌺𐌺𐌺𐌺, **unþwinar**, og bety «ung venn». Her ser vi at ȝ er brukt. På grunn av ord- og runeformer kan Reistad-steinen dateres til eldre folkevandringstid, altså første halvdel av det 5. århundre, mens det er vanskelig å datere Årstad-steinen nærmere enn til folkevandringstiden, ca. 400–550, fordi man er usikre på enkelte ord og runer (Grønvik, 1985: 179; Høst, 1976: 87–88, 90–91; Spurkland, 2001: 17).

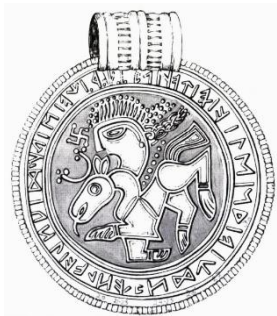
Vi vet ikke med sikkerhet hvilken lyd ǣ-runen representerte, men det kan ha vært en mellomting mellom /i/ og /e/. Siden fuparken allerede har en rune for 𐌺 i og en rune for 𐌺 e, kan ǣ ha blitt overflødig (Spurkland, 2001: 17). ǣ er brukt i få pålitelige, nordgermanske

innskrifter, men runen er brukt i en innskrift på en dyreknoke fra Caistor-by-Norwich, England. Den kan dateres til rundt år 400 og har runene $\mathbb{R}\mathbb{F}\mathbb{J}\mathbb{H}\mathbb{F}\mathbb{t}$, **raihan**, ristet på seg. Dette ordet kan bety 'rådyr' (Moltke, 1976: 139; Grønvik, 1981: 194–195).

5.2 Ågedal-brakteaten

5.2.1 Funnet

I 1879 ble det oppdaget en stor og rik grav i en langhaug på Ytre Ågedal, Agder (gamle Aust-Agder). Langhaugen inneholdt et gravkammer på 5 meter, dekket med steinheller. Ut ifra funnene var det tydelig at den måtte ha tilhørt en kvinne, for i graven lå det blant annet flere sølvpenner, glassperler, forgylte knapper i sølv, to spinnehjul, et

Illustrasjon 9: Ågedal-brakteaten. (Grønvik, 1987: 206)

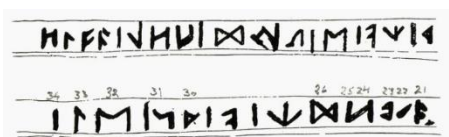
vevsverd og to brakteater i gull, hvor det ene hadde innrissede runer. Denne har fått navnet Ågedal-brakteaten. Brakteaten er rund og måler 29,4 mm på tvers, hvis man teller med hempen som er loddet på. Rundt kanten er det en perlering, og innenfor denne ringen er runene ristet i en sirkelformasjon. Midt i brakteaten er det et motiv av en hest med seletøy, og over den er det et menneskehode. Det er også ristet inn et hakekors, et kjent og utbredt religiøst symbol (Grønvik, 1996: 240–242).

5.2.2 Datering

Det har vært uenigheter om dateringen av brakteaten. Alt mellom år 500 og år 700 er foreslått, men til slutt har arkeologene blitt enige om å datere funnet til det 6. århundre. Egil Bakka (1973: 67) vil datere funnet til 500–525, men han fremhever selv at det er stor usikkerhet rundt dette. Språket på brakteaten tyder nemlig på at den er yngre enn Eikeland-spenna, som er datert senere. Bakka selv daterer spenna til rundt 550. En mulig forklaring kan være at personen som ristet runene på Ågedal-brakteaten var yngre og tilhørte dermed et yngre språktrinn enn personen som ristet runene på Eikeland-spenna (Grønvik, 1996: 241).

5.2.3 Runene

Runene er ristet i en sirkel, mellom to linjer, og går hele veien langs kanten av brakteaten. Det er ikke noen tydelig start og slutt på innskriften, men man regner med at innskriften starter til

Illustrasjon 10: Runene på Ågedal-brakteaten (Grønvik, 1987: 63)

venstre for hempen. Avstanden mellom disse linjene er 2 mm, så runene er veldig små. Trekker man runene ut på en linje, ser det omtrent ut som i Illustrasjon 10 (Grønvik, 1996: 242). Å riste runer som er så små kan ikke ha vært

enkelt. Noen steder kan det se ut til at runeristeren ved et uhell har kommet borti den forrige runen. De fleste runene i innskriften er venstrevendte, og noen er stupruner. Basert på Grønviks undersøkelse av brakteaten under mikroskop (Grønvik, 1987: 63–67) får vi denne fuparken:

f	u	þ	a/ą	r	k	g	w	h	n	i	j/A	p	ë	ʀ	s	t	b	e	m	l	ŋ	d	o
ƿ	п	(b)	ƒ	ʀ	(c)	(X)	Ɔ	H	•	l	•	•	•	ʁ	•	↑	•	M	•	ʀ	•	ʀ	(ʁ)

Tabell 8: Fuparken på Ågedal-brakteaten (Grønvik, 1987: 63–67)

Runene i parentes er usikre, men dersom de stemmer, så samsvarer de eksakt med den eldre fupark.

5.2.4 Tolkning og språktrinn

Innskriften inneholder så mange usikre runer at noen runeforskere anser den som utolkbar. Grønvik har likevel gjort et forsøk, og translitterer og deler opp runeinnskriften på følgende måte:

þiR aie i riöd i uhli afl haha/hala

lid tiaðe eli aiga/fina i tahe

Ottar Grønvik mener at denne orddelingen ikke synes å by på utfordringer, og gjør at han vil tolke Ågedal-innskriften til:

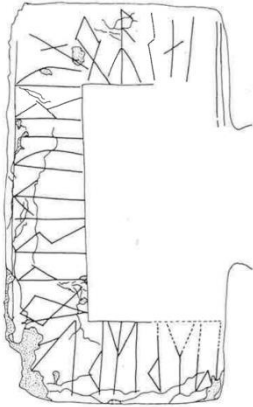
‘Trellkvinnen, rødlett, i julestidsstyrke, føre hesten på beite!

Følge viste det seg at den gamle hadde i tunet (i sin egen gård).’ (Grønvik, 1996: 244, 247).

Basert på språkformen mener Grønvik at innskriften tilhører språktrinn IIa, og at den kan dateres til 510–525 (Grønvik, 1987: 183). Dette er basert på språklige trekk som at urnordisk -a i ubetont stavelse er synkopert etter lang og kort stavelse ved at man finner *afl-* istedenfor **afla-*, at urnordisk -an i utlyd er blitt til -a ved at man har formen *aiga* istedenfor **aigan*, at urnordisk utlydende -ē er bevart som -e slik at man får *æje* (**aie**) istedenfor **ahjē*, at den urnordiske *j* i fremlyd er tapt slik at man får *ihli* der man kunne ventet **jihlija-*, og innlydende -h- er bevart i noen ord som *ihli-* og *haha* (Grønvik, 1987: 89–91). Dersom denne dateringen stemmer, er det enda så tidlig at vi ikke kan peke på noen forandringer i runeinventaret.

5.3 Eikeland-spenna

Eikeland-spenna ble funnet i 1965 i en rikt utstyrt kvinnegrav på gården Eikeland i Time, Jæren. Spenna kan dateres til mellom 550 og 600, men antakeligvis tettere opp mot 600. Dette vil si at den kan dateres ganske likt som Setre-kammen, eller muligens litt tidligere (Grønvik,

Illustrasjon 11: Eikeland-spenna (Liestøl, 1965: 157)

1987: 50). Ifølge Grønvik tilhører språkformen på spenna språktrinn IIa, som i hans kronologi vil si ca. 530–540 (Grønvik, 1987: 183).

Innskriften er godt bevart, og den eneste «feilen» er at to runer blir stående for nærme hverandre. Spenna er en relieffspenna, og innskriften er ristet inn på spennas hodeplate, som er rektangulær. Innskriften består av 24 runer, og den strekker seg rundt tre av de fire sidene på rektangelet. Den starter på den ene kortsiden, svinger seg rundt hjørnet og går bortover hele den øvre langsiden, før den runder enda et hjørne og avsluttes ved enden av den andre kortsiden. Rune nummer 21, **ar**, er en binderune. Innskriften kan translitteres til:

ekwirwiowrituirunorasni, og orddeles slik: <ek wir wiwio writu i runor asni>.

Liestøl vil oversette innskriften til: ‘Jeg Vi skriver inn runer for Viva (ev. Vivja)’ (Liestøl, 1965: 155–156, 158), mens Grønvik vil oversette den til: ‘Jeg Vi til Vivja: (jeg) risser i runer til kjæresten’ (Grønvik, 1987: 57).

Også alfabetet på Eikeland-spenna samsvarer med den eldre fupark, med unntak av **λ** **Υ** **k** og **ʀ** **s**, som har fått nye former i forhold til **κ** og **ξ**. **ʀ** har også snudd vei fra **Υ** til **λ**. Disse endringene ser vi også på runesteinene fra Stentofte og Björketorp (Grønvik, 1987: 51).

Når det gjelder språkformen, vil Grønvik også datere Eikeland-innskriften til språktrinn IIa, ca. 500–540. Dette på grunn av språklige trekk som at den urnordiske korte vokalen *a* i trykksvak endestavelse er apokopert slik at man får *wīR* istedenfor *wiwaR*, at den urnordiske korte vokalen *-u* er bevart etter lang rotstavelse i ordet *writu*, man har fortsatt utlydende *-ōR* i *rūnōR*, men utlydende *-ōn* er blitt til *-ō* i ordet **wiwo**, og kort *a* og *i* i mellomstavelse er synkopert foran en senere bevart endestavelse, noe som ordet *āsni(R)* viser ifølge Grønvik. Eikeland-spenna kan på bakgrunn av dette muligens dateres til så tidlig som ca. 530–540 (Grønvik, 1987: 58–59, 178).

5.4 Runesteinene fra Stentoften og Björketorp

5.4.1 Funnene

Runesteinene fra Stentoften og Björketorp er to lange innskrifter på 90 og 129 tegn, funnet med fem mils avstand i Blekinge sørøst i Sverige. Björketorp står på det stedet hvor den ble funnet, og er omtalt av Ole Worm for første gang i 1643. Björketorp-stenen er 4 meter høy og del av et monument hvor steinen utgjør en likebeinet trekant. Björketorp utgjør spissen, og to andre jevnhøye steiner utgjør de andre hjørnene. Det er ikke funnet andre arkeologiske spor rundt monumentet. Stentoften ble oppdaget rundt 1820 og lå på det tidspunktet veltet, med runene vendt nedover. Steinen, som er 1,18 meter høy og 0,77 meter bred, ble funnet på en eng tilhørende Sölvesborg slott, omgitt av fem store steiner. Enga ble kalt Stentoften, og runesteinen fikk navn etter den. Birger Nerman mente at Stentoften-stenen kunne ha vært en del av et gravmonument, en såkalt «domarering», og innskriften dateres til mellom 475 og 575. Enga Steintoften har senere blitt pløyd opp, men det ble ikke funnet noe som kan gi noen nærmere datering, eller bekrefte Nermans teori (Grønvik, 1987: 115–116; Grønvik, 1996: 155)

5.4.2 Runene

De to runesteinene har nesten helt like runer, med unntak av **ᚱ**, som har formen **λ** på Stentoften og **Υ** på Björketorp. **f a** er ikke belagt i Björketorp-innskriften, og hverken **ᚦ p**, **ᚦ ë** og **ᚦ ᚲ** er belagt i noen av innskriftene (Grønvik, 1996: 170). På Stentoften betegner både **ᚦ** og ***** begge *a*, så det har på dette tidspunktet ikke kommet noe skille mellom nasal og oral *a*. ***** er et nytt runetegn som har kommet til. Den gamle **j**-runen har også gått ut. Runetegnet **ᚿ** brukes fortsatt, men man regner med at runenavnet **jāra* på dette tidspunktet har tapt /j/ i framlyd, så dette vil i så fall si at vi har tre runer som betegner *a*. Denne endringen skal jeg komme tilbake til i delkapittelet om Setre-kammen.

	f	u	þ	a/ą	r	k	g	w	h	n	i	j/A	p	ë	ᚱ	s	t	b	e	m	l	ᚲ	d	o
Stentoften	ᚦ	ᚢ	ᚦ	ᚦ	ᚱ	ᚷ	ᚷ	ᚦ	ᚱ	ᚦ	ᚦ	*	•	•	λ	ᚿ	ᚦ	ᚦ	ᚦ	ᚦ	ᚦ	•	ᚦ	ᚦ
Björketorp	ᚦ	ᚢ	ᚦ	•	ᚱ	ᚷ	ᚷ	ᚦ	ᚱ	ᚦ	ᚦ	*	•	•	Υ	ᚿ	ᚦ	ᚦ	ᚦ	ᚦ	ᚦ	•	ᚦ	ᚦ

Tabell 9: Sammenlikning av runene på Steintoften- og Björketorp-steinene

Det må likevel nevnes at mange forskere mener at ᚷ må leses som en begrepsruner, altså at den står for navnet sitt, 'år', istedenfor en lydverdi. I Stentofte- og Björketorp-innskriftene finner vi nye former for runene ᚷ **k**, ᚱ ᚷ **R** og ᚷ **s**. Runene ᚷ og ᚱ er to overgangsformer som opptrer i flere av innskriftene i synkopetiden (Grønvik, 1987: 117, 120).

5.4.3 Tolkning

Det er ikke tvil om at det er en sammenheng mellom innskriftene, men forholdet mellom dem har det vært vanskelig å bestemme. Begge innskriftene har en verne- og forbannelsesformular, men Stentofte har i tillegg en del som handler om to menn. Formularene har både store likheter og forskjeller, og språkformen bærer preg av yngre former, ikke klassisk urnordisk. Flere runeforskere har lagt fram teorier i hva denne sammenhengen kan komme av: Noen forskere mener at Björketorp-innskriften er en kopi av Stentofte-innskriften, mens andre mener at det er omvendt. Noen mener at det er snakk om den samme, gamle, urnordiske formularen, bare at den er bedre bevart i Björketorp enn i Stentofte. Ottar Grønvik mener at innskriftene på mange måter må være feiltolket, undersøker begge innskriftene selv, for å lete etter en løsning på problemene (Grønvik, 1996: 155–158). Han translittererer, orddele og oversetter Stentofte-innskriften slik:

I **niuhAborumR**

II **niuhagestumR**

III **hApuwolAfRgAfA²**

IV **hAriwolAfRmAxxusnuhxe**

V **hideRrunonofelAhekAhederAginoronoR**

VI **herAmAlAsARArAgeuwelAdudsApAtbAriutiþ**

<niu hA-borumR,

niu ha-gestumR,

hApu-wolAfR gaf (ár)

hAriwolAfR mAgi us nu hle

hideR runono felAh-ekA hede rAgino runoR

herAmA-lAsAR A rAge u-welA dud sA þAt bAriutiþ>

'Med ni høyættede ynglinger,

med ni hestegjester,

ga Hålv gode åringer,

må Herjolv nå makte vern for oss!

De fortrolige venners hedersmonument overdrar jeg,
med hedersmonumentet (overdrar jeg) gudenes ramser:

«svekket av sorg

rave alltid om,

som en ulykkelig tomsing,

den som bryter det (d.e. hedersmonumentet)!»' (Grønvik, 1996: 159, 163, 166, 182, 185, 190).

Lillemor Santesson er derimot uenig i Grønviks oversettelse. Hun vil oversette de tre første linjene til:

‘Med ni bukker

med ni hingster

gav HapuwolfR godt år.’ (Santesson, 1989: 227).

Björketorp-innskriften vil Grønvik translittere, orddele og oversette slik:

I hAidRrunoronu

II fAlAhAkhAiderAg

III inArunARArAgeu

IV hAerAmAlAusR

V utiARwelAdAude

VI sARþAtbArutR

uþArAbAsbA

<hAidR runo ronu fAlAh-Ak

hAide rAginA runAR

A rAge u-hAerAmA-lAusR

ut i AR-welA dAude

sAR þAt bArutR

u-þArAbA sbA>

‘Den fortroliges (en kvinnes) hedersmonument

overdro jeg med en ramse,

med hedersmonumentet (overdro jeg) gudenes «runer»:

«Alltid rave ut, langt fra sorgløs (nedtrykt av sorg),

i ulykkelig sløvhet (dødhet),
den som bryter det (d.e. hedersmonumentet)!»
Skade spår jeg (ham)' (Grønvik, 1996: 170, 175, 180).

Basert på denne oversettelsen kan vi anta at hverken Björketorp eller Stentofthen er gravsteiner, men at de nok har hatt en religiøs betydning. Kanskje er de reist til minne om et blot. At det ikke er gjort andre arkeologiske funn i området rundt steinene, kan bekrefte denne teorien (Grønvik, 1996: 191–192).

5.4.4 Språktrinn og datering

Selv om Björketorp og Stentofthen har mange likhetstrekk, og de er funnet relativt nært hverandre, mener Grønvik at det kan være en eller to generasjoner mellom dem. Innskriftene tilhører ulike språktrinn, og Grønvik mener Stentofthen hører til språktrinn IIb, eldre nordisk, grunnet språklige trekk som *a*-apokope etter lang og kort stavelse i ord som *Hapu-wol^afR* og *duð*, *i*-apokope etter lang stavelse, *u*-apokope etter lang stavelse i <felAhekA>, at *-i* og *-u* er bevart etter kort stavelse i ord som <hapuwolAfR> og <hAriwolAfR>, at *-ō* og *-ōR* er bevart i *raginō* og *ronōR*, at *-an* blir til *-a* i utlyd ved at man får <herAmA>, at *-b* er desonorisert til *-f* i utlyd ved <gAf> og at <A> er brukt som støttevokal i tunge konsonantgrupper som også er vist i ordene <hapuwolAfR> og <hAriwolAfR>. Grønvik mener at Björketorp hører til språktrinn III, yngre nordisk grunnet trekk som *i*- og *a*-apokope etter lang stavelse i *haiðR* og <bArutR>, *-ō*, *-ōR* > *-a*, *-aR* i utlyd slik at man får *ragina* og *rūnaR*, bevart *i* etter kort stavelse i mellomstavelse, også i ordet <rAgina>, *-an* > *-a* i <ARwelA>, og en viss bruk av <A> som støttevokal i tunge konsonantgrupper: <fAlAhAk>. På grunn av innskriftenes språktrinn mener han at Stentofthen kan dateres til mellom 540–580, mens Björketorp dateres til tidligst 580/600. Runeformer som Y **k** og ᕝ s tyder på at den i alle fall er eldre enn Eggja-stenen som dateres til 650–700 (Grønvik, 1996: 194–197).

Det disse to steinene kan fortelle oss, er at på dette tidspunktet betegner ikke ᕝ lenger **j**-runen. Mange forskere mener at ᕝ må leses som en begrepsrune, men fordi vi regner med at runenavnet **jāra* på dette tidspunktet har tapt /j/ i framlyd, betegner i alle fall ikke runen /j/. Runen betegner muligens **a** sammen med **f** og *****. ***** er et nytt runetegn som kommer inn. Andre runeformer har også endret seg: < har blitt Y **k**, både **λ** og **Υ** brukes for **r** og **ξ** har blitt ᕝ s.

5.5 Noleby-steinen

Noleby-steinen er en annen stein funnet i Sverige, i Fyrunga sogn i Västergötland. Den ble funnet ved en tilfeldighet i 1894 og er 70 cm på det høyeste og bredeste. Det er mulig den

Illustrasjon 12: Noleby-steinen (Grønvik, 1987: 207)

oppriinnelig har hørt til en jernaldergrav som ble funnet et par hundre meter unna steinen. Fordi dette ikke er sikkert, kan ikke steinen dateres sikkert arkeologisk, men runenes form og språkformen gjør at man får en ganske sikker relativ datering, og at den kan dateres til det 6. århundre.

Innskriften går over tre linjer, og runene er ristet mellom skillelinjer. Det kan se ut som om runeristeren har feilberegnet lengden på innskriften, eller at den har blitt kortere enn antatt, for det er fremdeles en del ubenyttet plass på steinen. Runene er lesbare, med unntak av tre-fire runer på den andre raden. Innskriften kan translitteres slik:

A **runofahiraginakudotojeha**

B **unaþou : suhurah : susix | hwatin**

C **hakupo**

Grønvik vil orddeles Noleby-innskriften slik: <runo fahi raginaku(n)do toje-h a unaþ ou suhur ah su six(x) hwatin hakupo>

Og oversette den med:

‘Man skrive en hemmelig formular, som stammer fra gudene,

og hjelpe den unge (kvinnen) til trivsel:

svigerfar-slektninger har hun å besøke,

måtte de oppmuntre den fornemme kjenning!’ (Grønvik, 1987: 92–93, 95, 99, 105).

Innskriften har nesten identiske runeformer som Stentoften og Björketorp. Også innskriften på Noleby-steinen har overgangsformen Y **k**, men har den eldre formen for ξ **s**. På Noleby-steinen har man også runen * som betegner *j*. Siden runen befinner seg mellom to vokaler kan den derfor ikke stå for en *a*. Ifølge Grønvik tilhører innskriften språktrinn IIc, ca. 560–580, altså at den er litt yngre enn Stentoften, og litt eldre enn Björketorp. Det som derimot er typisk for språktrinn IIb og IIc er at **a** og **j** kan ha varierende lydverdi. I Noleby-innskriften betegner * en /j/, mens den på Stentoften står for /a/. Bruken av de ulike **a**-runene blir derimot stabil utover i språktrinn III, fra ca. 575 (Grønvik, 1987: 92–93, 184). Det er mange trekk som tilsier at Noleby-steinen tilhører dette språktrinnet. Noen av dem er at trykksvak *-a* og *-u* i urnordisk

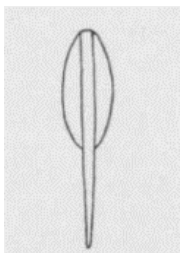
er tapt i utlyd slik at man får ordene *unap* og *syhyr*, at *-ō* i utlyd er uendret i ord som *rūnō*, at konsonantgruppen *-np-* er bevart i ordet **hakubo**, at utlydende *-h-* er bevart i ord som *fāhi* og *syhyr* og at fremlydende *w* er tapt foran *u* i *unap* (Grønvik, 1987: 109–113).

5.6 Setre-kammen

5.6.1 Funnet

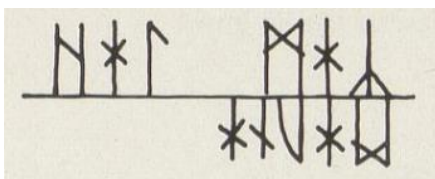
Innerst i Setrefjord, på vestsiden av Bømlø, i en vik som kalles Skjeljavikjo, ble det i 1932 funnet en kam av bein, med innrissede runer på. Omtrent 50 meter fra land ligger det en heller, i god ly fra vinden, med rester fra en boplass. Det var på denne boplassen Setre-kammen ble funnet. Det er ikke noe som tyder på at det har vært gårder på Setre, så boplassen ble brukt om våren og sommeren, slik at de kunne fiske og jakte. På boplassen ble det funnet måltidsrester, som skjell, rester av sjøfugl og fisk, men det er også funnet gjenstander fra både steinalder og folkevandringstiden, i ulike dybder av kulturlaget. Det er funnet beinsaker fra steinalderen, små gjenstander av jern datert til folkevandringstiden, leirskår og en bronsespenne som kan dateres til det 5. eller 6. århundre og beinkammen som kan dateres til 600-tallet. Setre-kammen og bronsespenna ble funnet nær hverandre og antas å ha havnet der omtrent samtidig. De kan ha blitt liggende igjen i en kappe eller et plagg fra en eier som aldri vendte tilbake. Kammen tilhørte antakeligvis en kvinne, og de bar den tradisjonelt på seg i et futteral (Grønvik, 1987: 7–9; Høst, 1976: 68).

5.6.2 Datering

Illustrasjon 13:
Setre-kammen
sett fra siden.
(Nerman, 1947:
116)

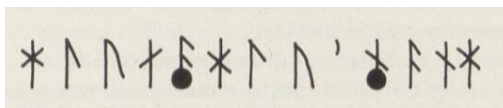
Haakon Shetelig, som ledet utgravingen av boplassen, mente at kammen kunne dateres til noe senere enn spenna, men siden de var funnet så nær hverandre, antakeligvis i samme bolig, daterte han det samlede funnet til slutten av 500-tallet (Grønvik, 1987: 7–9; Høst, 1976: 68). Dette ble senere bekreftet av den svenske runeforskeren Birger Nerman, som ville plassere kammen et sted mellom 550 og 650 på grunn av kammens form. Kammen hadde nemlig forsterkningsskiver, så sett fra siden er håndtaket på kammen betydelig tykkere enn tennene, se illustrasjon 13 (Nerman, 1947: 116).

Illustrasjon 14: Setre-kammens A-side (Høst, 1976: 69)

5.6.3 Beskrivelse og tolkning

Kammen er 14,6 cm og utsmykket med runer og ornamentering. Det er ristet runer på begge sider av kammen, og på A-siden består innskriften av runer på to linjer. Den første linjen, A1,

Illustrasjon 15: Setre-kammens B-side (Høst, 1976: 69)

er skrevet fra venstre til høyre, og den andre linjen, A2, er stupvendt og leses fra høyre til venstre. Runene på A1 og står med føttene mot A2. På B-siden er det kun en linje, og den leses fra venstre til høyre.

Innskriften transkriberes slik:

A1: **hal mar**

A2: **mauna**

B: **alunʀalunʀana**

Magnus Olsen, 1933, mente innskriften kunne orddeles slik: <hA(i)l mAR mAunA Alu nʀ(nA) Alu nʀnA> og oversettes med:

A: ‘hill mø blant møer’

B: ‘vern (for deg) Nanna, vern (for deg) Nanna’

Innskriften kan forstås som en hilsen fra en mann til en ung kvinne, etterfulgt av et godt ønske, med religiøse eller magiske undertoner (Grønvik, 1987: 9, 11; Høst, 1976: 68–69).

Tolkningen av innskriften er vanskelig, fordi det er uenighet om A-siden og B-siden er ristet av samme person og på samme tidspunkt, på grunn av ulik høyde og ulik nøyaktighet på de ulike sidene (Grønvik, 1987: 10). Dette gir grunnlaget for Lis Jacobsens tolkning. Hun mente at A1 og A2 var to ord: <halmaR> og <mAunA>, og kunne oversettes med:

A1: ‘halm(strå)’

A2: ‘(hånd)grep’

Disse to ordene må ifølge Jacobsen tolkes som henholdsvis ‘overdragelse’ og ‘ervervelse’.

Det at kammen ble funnet ved siden av en bronsespenne, mener hun at kan tyde på at det har vært en del av et ritual hvor de begge har blitt begravet, fordi fangstplassen har gått fra en eier til en annen (Grønvik, 1987: 15–16).

Ottar Grønvik leste innskriften som en setning i yngre språkform: *Hall-mær má una, ʀllu ná, ʀllu nenna!* og oversatte den til:

A: ‘Stein-møy må trives,’

B: ‘oppnå alt, like alt’

Denne oversettelsen kan forsås som ord fra en mann til en kvinne med erotiske undertoner. «Stein-møy» er oversatt fra *Hallmær*, og kan ha vært kvinnen som eide kammen, men har antakeligvis ikke vært hennes virkelige navn. Kanskje refererer det til kvinnen som bodde i helleren (Grønvik, 1987: 21–22).

5.6.4 Runene

Når det gjelder runene, er det mange av de samme som går igjen. Innskriften består av 23 tegn, men har kun åtte ulike runer: **u**, **ā**, **h**, **n**, **a**, **r**, **m** og **l**. Det vi derimot kan se, er at formen på noen av runene har endret seg. Dette gjelder ***a**-runen og **l** **r**-runen. **r**-runen har blitt snudd opp-ned, slik som på Stentofte, og **a**-runen har også endret form til *. Denne versjonen av **a** finner vi også i Stentofte- og Björketorp-innskriftene. Begge disse nye skrivemåtene er like som på Eggja-steinen.

Vi vet at **f** **a** og den gamle **Ϸ** **j** løpet av synkopetiden endret lydverdi, og at denne endringen kan observeres i Eggja-innskriften, men vi ser at denne endringen allerede har skjedd på Setre-kammen, som er datert 50–100 år tidligere. I innskriften blir det benyttet to **a**-runer, en nasal, **f** **ā**, og en oral, ***a**. Dette vet vi fordi **f** **ā** brukes foran **n**, mens ***a** ikke brukes foran **n**. Som vi har vært inne på, hadde runene navn. Disse navnene skulle hjelpe til med å identifisere lydverdien til runen. Språket endret seg mye under synkopetiden, og noen av de ordene som var runenavn, endret seg også. Både **f** **a** og **Ϸ** **j** er eksempler på dette. Det urnordiske navnet på **a** var *ansur, som betyr ‘gud’. Det første som skjedde med dette ordet, var at /n/ falt bort og etterlot seg en nasal *a*: *āsur. På dette stadiet regner vi med at **f** betegner /ā/, noe vi kan se på Setre-kammen og senere på Eggja-steinen. Ordet *āsur utvikler seg deretter videre. Den nasale *a*-en får en u-omlyd, *u*-en blir synkopert, og *-sr* blir assimilert til *-ss*. Dette gjør at man ender opp med ordet *óss*, og innen middelalderen: *óss*. Det urnordiske navnet på **j** var *jāra, som betyr ‘år’. /j/ i framlyd falt vekk, og /a/ i utlyd ble synkopert, noe som førte til ordet *ár*. Lydverdien ble i dette tilfellet byttet fra /j/ til /a/. Denne *a*-en ble oral. Vi vet at denne endringen var gjennomført på språktrinn III, og Grønvik mener at Setre-kammen ligger på trinn III, altså det samme trinnet som Eggja-steinen (Bjorvand og Lindeman, 2007: 1386; Grønvik, 1985: 179–180; Grønvik, 1987: 10–11, 29; Spurkland, 2001: 93).

5.6.5 Språktrinn

På grunn av arkeologiske funn og kammens form blir Setre-kammen datert til mellom 550 og 650. Språket kan derimot være med på å gi oss en enda mer nøyaktig datering. Dersom vi går

ut i fra at Grønvik har rett i sin tolkning, kan vi se at det har blitt et tydelig skille mellom oral og nasal *a* i ord som *hǫll mǣr* (**hAl mAR**) og *nǣ/nǣã* (**na**), samt at vi har fått to assimilasjoner: *lp > ll* og *np > nn*, slik at vi får *hǫll* framfor **halpu* og *nǣnna* framfor **nanþijan*. Setre-kammen tilhører på dette grunnlaget språktrinn IIIβ, ca. 600/620–700. Nøyaktig når dette språktrinnet starter, er Grønvik usikker på, men på grunn av Setre-kammens datering settes starten til 600/620. Vi må anta at Setre-kammen dermed kan dateres til tidlig på 600-tallet. Eggja-innskriften som tilhører samme språktrinn, dateres 50–100 år etter Setre-kammen (Grønvik, 1987: 28, 185–186).

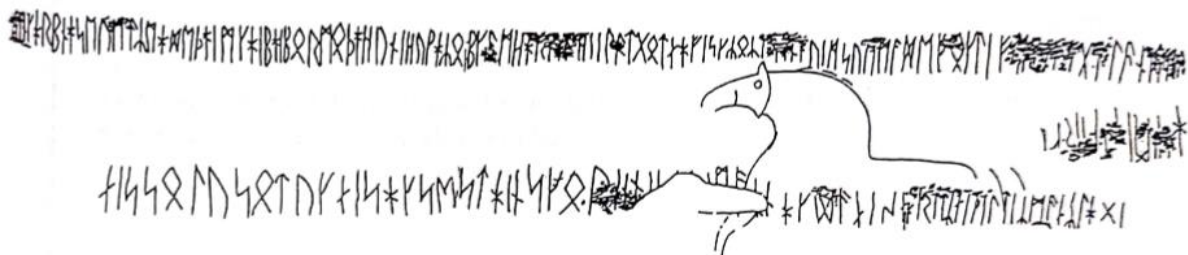
5.7 Eggja-steinen

5.7.1 Funnet

5. juni 1917 var en mann ute på gården Eggja i Sogndal og pløyde åkeren sin. Plutselig skar ploegen ned i en stein som skulle vise seg å bli viktig for runeforskningen i tiden framover. På grunn av innskriftens lengde, og dateringen, kan man si at dette er et av de viktigste runefunnene som er gjort, ikke minst for å kunne si noe om overgangen mellom den eldre og den yngre fuþark. Steinen bonden oppdaget, var nemlig Eggja-steinen, en flat 10 cm tykk helle på 160x70 cm. Hellen hadde ligget som tak over en grav, med innskriften vendt nedover. Selve graven var ikke noe storslått funn, kun en rusten jernkniv, et ildstål og noen jernbiter, som tydet på at det kunne være en mannsgrav. Graven kan betegnes som en tomgrav, siden det ikke ble funnet rester etter et lik i den. Den vanligste grunnen til tomgraver er at «eieren» har dødd ute på sjøen, eller så langt vekk at han ikke kan gravlegges i hjembygda på vanlig måte. Graven blir derfor primært et sted hvor man kan ofre og utføre ritualer. Siden den heller ikke hadde noen store rikdommer, kan det tyde på at eierens personlige eiendeler er begravd der som et symbol på den avdøde (Grønvik, 1985: 7, 9).

5.7.2 Beskrivelse

Eggja-steinen har tre rader med runer og er på til sammen 190 tegn:

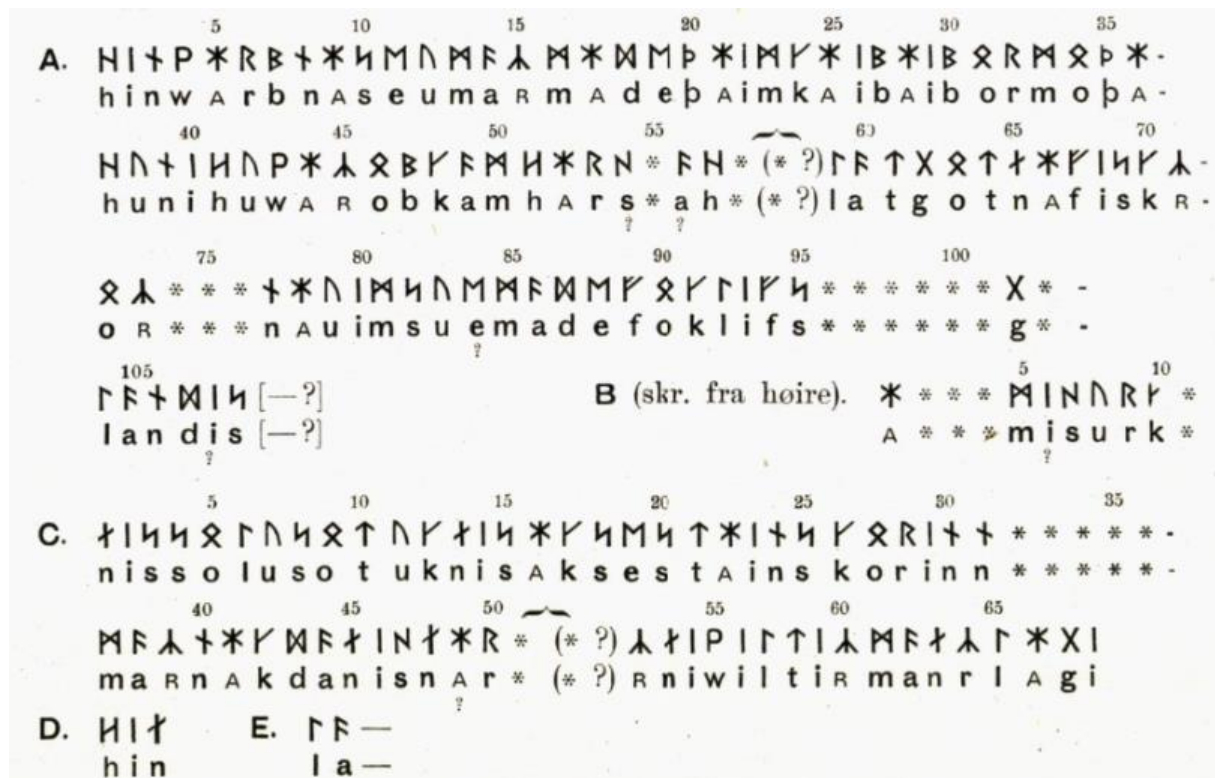
Illustrasjon 16: Eggja-steinen (Spurkland, 2001: 65)

Den øverste raden (A) og den nederste raden (C) er lange, og har en kort rad imellom seg (B). I tillegg har man en hest avbildet mellom A og C. Rad A består av 110 runer, rad B består av kun 9 eller 10 runer som er stupvendte, og rad C består av 70 runer. Disse er gjennomsnittlig større enn runene i rad A. Innskriften har flere skadde runer, og noen av dem er visket helt vekk og regnes som tapt. Dette har ført til ulike tolkninger av innskriften (Grønvik, 1985: 9).

5.7.3 Tolkning

Magnus Olsen vil translitterere Eggja-innskriften slik:

Illustrasjon 17: Translittering av Eggja-innskriften (Olsen, 1919: 18)

Det er mange runeforskere som har prøvd seg på oversettelser, og disse handler om alt fra blodritualer, til likferd i båt, til kullseiling på Sognefjorden (Spurkland, 2001: 67–80), men fordi dette er en såpass lang innskift, og fordi jeg i hovedsak studerer runetegnene, nøyer jeg meg med å gjengi Ottar Grønvik sin tolkning. Han vil orddele innskriften slik:

A: <mīn warp nāsēu wilr,
 māðe þaim kaipa
 ī bor-mōþa hūni.
 H^uwæR ob kam
 hærje ā hitt land?
 Gotna fiskR

OR firnæy-īm,
s^uwimande foki
af fān-wanga lande

B: auð is yrki

C: Ni s sōlu sott,
uk ni sakse, stain skorinn.
Ni wīti manR,
nøkðan is nā wrīnR,
ni wiltir mænnR lægis!>

Og oversette den slik: ‘Over mine kjære kastet det seg nåsjø, keipene måddes (ble slitt i sund) for dem i den «bor-trøtte» mastetoppen. Hvem førte flokken («hæren») over i hint land? Menneskefisken fra imen (havkrusningene) ved Firnøy (øy i det fjerne) svømmende i fokket fra landet med de lysende vanger, (han) som utvirke rikdom og lykke. Ikke i sol, og ikke med sverd, søkes det til skåren stein. Ikke oppsøke (den) mann, som hylér over naken dødning, (og) ikke forvillede menn, (dette) leiet!’ (Grønvik, 1988: 36–46).

5.7.4 Datering

Haakon Schetelig ledet de arkeologiske undersøkelsene av steinen som fant sted i september 1917. Han mente at graven kunne dateres til det 7. århundre. Dette var på grunn av simpelheten på graven. Utover det 8. århundre ble gravene nemlig mer storslåtte: Den døde ble lagt i en kiste av stein, eller en sjelden gang av tre, de var rikere utstyrt og med en gravhaug over. Eggja-steinen ble funnet kun 20 cm under bakken, på flat mark. Den hadde som nevnt få gjenstander av verdi, og det var ingen kiste. Graven var gravd rett ned i auren og hadde Eggja-steinen som tak. Schetelig mente også at hestetegningen kunne dateres til 600-tallet, da den var av eldre vendelstil. Lis Jacobsen var derimot ikke enig med Schetelig. Hun mente at språket i innskriften kunne dateres senere, til det 9. århundre. Hun regnet med at det hadde vært en haug over graven, og at den enten hadde blitt jevnet ut eller plyndret for gravgods. Jacobsens forklaring på hestetegningen var at den var en eldre, hellig figur, med en stil fra det 7. århundre, men som var ristet i det 9. århundret. Hennes antakelser har ikke fått noen støtte fra arkeologer. Graven var i stor grad ødelagt da de skulle undersøke den i september 1917, men basert på hestetegningen daterte de Eggja-steinen ganske nøyaktig til 650–700 (Grønvik, 1985: 7–8). Språket på Eggja-steinen er et stadium mellom urnordisk og norrønt. Synkopen har kommet langt på vei, og vi kan finne former som **stain** istedenfor

staina, som er en form brukt på Tune-steinen. Vi finner **fiskr** istedenfor ***fiskar** og **manr** der man hadde forventet ***manir**. Istedenfor det urnordiske ordet ***wrinir** finner vi i Eggja-innskriften **wrinr**, og det urnordiske ***mawide** har blitt til **made** (Spurkland, 2001: 81). Ifølge Grønvik hører Eggja-innskriften til språktrinn IIIβ (Grønvik, 1987: 186).

5.7.5 Overgang mellom alfabetene

Noe av det som er så spennende med Eggja-steinen, er at den dateres til midt i synkopetiden, og muligens midt inne i forandringene i språket. Vi regner med at Eggja-steinen er en av de yngste innskriftene med den eldre fuþark, og at overgangen til den yngre fuþark skjer kort tid etterpå. Det vi legger merke til med Eggja-fuþarken, er at det er tre runer som tilsynelatende har falt bort: ƿ, ʀ og ȝ. Vi vet at disse tre runene er blant de åtte som forsvinner i overgangen til den yngre fuþark. Det er derimot vanskelig å tidfeste nøyaktig når disse runene faller bort, men jeg innledet dette kapittelet ved å skrive om disse endringene. Eggja-fuþarken kan illustreres slik:

f	u	þ	a/ą	r	k	g	w	h	n	i	j/A	p	ë	ʀ	s	t	b	e	m	l	ȝ	d	o
ƿ	ṽ	ṽ	ƒ	ʀ	ƿ	χ	ƿ	h	†	l	*	•	•	ʀ	ʀ	↑	β	ṽ	ṽ	↑	•	ṽ	ṽ

Tabell 10: Eggja-fuþarken (Spurkland, 2001: 84)

Det vi også kan se i Eggja-innskriften, er at to runer har endret lydverdi: ƒ **a** har endret lydverdi til **ą**, og den gamle ȝ **j** har endret utseende og lydverdi til *** a**. Disse endringene er gjennomført på Setre-kammen som er datert til 50–100 år før Eggja-innskriften. Det er tre runer som har endret form: **s** har endret seg fra ʀ til ʀ, **k** har endret seg fra < til ƿ, den gamle ȝ **j** har endret seg til **a *** og **ʀ** har blitt snudd fra ʀ til ʀ (Grønvik, 1985: 180; Spurkland, 2001: 81).

5.8 Runespenna fra Strand

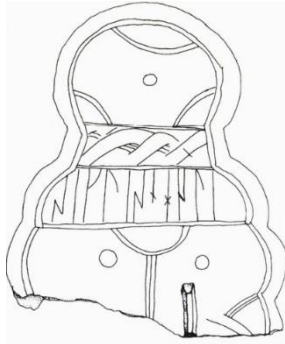
5.8.1 Funn, beskrivelse og datering

Runespenna fra Strand ble oppdaget i 1872 på gården Strand i Åfjord, Trøndelag. Spenna ble funnet sammen med et snellehjul i leire og hadde antakeligvis blitt lagt i graven til en kvinne. Selve spenna var bøyelformet og av bronse og var rik på ornamenter. På baksiden av spenna var en tynn bly- eller tinnplate festet, med en helt bevart runeinnskrift på 11 tegn. Runene hadde blitt ristet med fine, tynne streker, mellom to rammestreker, er 9–10 mm høye og leses fra venstre til høyre. Dateringen av runespenna tar utgangspunkt i spennas form, og i at det

var en ryggknappspenne. Den kan derfor dateres til senest 700 (Grønvik, 1987: 161; Høst, 1976: 27–28).

5.8.2 Tolkning

Transkribert blir innskriften slik: **siklisnAhli**.

Illustrasjon 18: Runespenna fra Strand (Grønvik, 1987: 162)

Magnus Olsen var den første som prøvde seg på en tolkning, og han delte innskriften i ordene: <sikli s n(Auþ) A hli> og tolket den til å bety: ‘smykket er beskyttelse mot (eller: lindring av) nød’. Denne tolkningen er det flere forskere som har konkludert med at er lite sannsynlig (Grønvik, 1987: 162). Høst (1976: 29) skriver derimot at innskriften ville lydt noe slik som *sigli's ná-hlé* på norrønt, og dermed tolkes til: ‘smykket er beskyttelse mot døde’ eller ‘smykket er gjengangervern’. Dette kan tyde på at smykket var en slags amulett som ble lagt i graven, for å hindre den døde i å gå igjen.

5.8.3 Runene

Av utseende er runene like dem i Eggja-innskriften, men i Strand-innskriften har det blitt tatt et ekstra skritt mot 16-tegns-fuþarken ved at **l i** brukes for /e/ og **ʀ k** for /g/. I innskriften er det for eksempel brukt former som *hli* (gno. *hlé*) og *sikli* (gno. *sigli*). Ordet *hlé* ble i norrøn tid brukt om «ly» eller «le», og *sigli* var en slags prydnål. Hvorfor **M e** og **X g** forsvant, skal jeg komme tilbake til i delkapittelet om Ribe-kraniet. Magnus Olsen mente at begge disse endringene kunne man se på Eggja-innskriften i spredte former, og at det var et lite skritt mot denne fullendte endringen. Grønvik avviser dette og mener at dette skyldes feilrissinger og feiltolkninger, da runeristeren av Eggja-steinen er konsekvent i sin bruk av «21-tegns-fuþarken». Man kan anta at det er en generasjon som skiller Eggja-innskriften og Strand-innskriften i tid, så dersom Eggja-steinen dateres til ca. 650–680, kan runespenna fra Strand dateres til ca. 700, ikke særlig mye før, og ikke særlig mye etter (Grønvik, 1987: 163–166).

5.9 Ribe-kraniet

5.9.1 Funn og beskrivelse

Da arkeologene i 1973 gjorde utgravinger i byen Ribe, nær vestkysten av Jylland, ble det funnet en del av en menneskelig hodeskalle som hadde innrissede runer. Ribe-kraniet har gjerne blitt datert til 720, eller muligens litt senere, på grunn av runeformene, men også på grunn av avfallslaget. Ved nærmere gjennomgang av avfallslagene mente Morten Søvsø at innskriften måtte dateres litt senere, til 725–750. Hodeskallebiten er 8,5x6 cm og var 0,5 cm

tykk, og den var allerede gammel da runene ble ristet inn. Fragmentet har et hull i toppen, som har blitt laget før runene ble ristet, for de er ristet i god avstand fra hullet.

Hodeskallebiten hadde ikke noe særlig slitasje, og runene er fullstendig bevarte. Fragmentet har antakeligvis havnet i jorda kort tid etter at det ble laget. Runene er om lag 12 mm høye, og det er totalt 63 runer som er høyrevendte. Innskriften starter på den ene langsiden og beveger

Illustrasjon 19: Ribe-kraniet
(Spurkland 2001: 86)

seg etter hvert opp i en bue langs den lengste kortsiden. Neste linje starter under den første, men tar en kraftig sving, slik at de siste runene blir stående opp-ned. Mellom rune nummer 59 og 60 befinner hullet i seg. Runene har antakeligvis blitt ristet inn med kniv, og det har kanskje gått litt raskt for seg, for kvistene starter enten litt langt til venstre eller til høyre for staven. Likevel er det liten tvil om hvilke runer som er brukt; kun rune nummer 59 er litt usikker, som kan leses som enten **g**, **n** eller **u** (Grønvik, 1999: 103–105; Søvstø, 2013: 175–176).

5.9.2 Tolkning

Ribe-innskriften transitteres slik:

ulfurAukupinAukhutiurhiAlbburiisuiþrþAimAuiArkiAukturikuniubuur,

som kan orddeles til: <ulfur Auk upin Auk hutiur hiAlb buri is uiþr þAimA uiArki Aukturikuniu buur> og oversettes med: 'Ulv og Odin og Høye-Tyr. Hjelp sønnen (min sønn) som kjemper mot denne verken (verkebyllen) og (mot) dvergkvinnen, Bōurr'. I første del av innskriften «Ulv og Odin og Høye-Tyr» refereres det til en myte hvor Fenrisulven ble uskadeliggjort. Videre ønsker runeristeren, som er far til en sønn med en verkebyll, at gudene på samme måte skal verne sønnen mot en byllvette. Beinfragmentet med runeskriften ble antakeligvis båret av pasienten, og hullet i den kan ha vært ment for å trekke en snor gjennom. Den var ment til å ligge tett inntil byllen for å vise hvilken verkebyll bønnen var rettet mot (Grønvik, 1999: 105, 108, 119, 123–124).

5.9.3 Fem runer mangler

Fuparken som er brukt, er av den samme typen som på Helnæs-steinen, som jeg kommer tilbake til i neste delkapittel. Denne fuparken består av 16 tegn. Det vi ser i innskriften, er at det er seks runer som ikke er brukt: **X g**, **P w**, **M e**, **W d**, **ǰ o** og **f a**. Det er derimot kun tilfeldigheter som gjør at **a** ikke er brukt, da vi ikke skulle vente nasal *a* i noen av ordene i innskriften. De resterende ti runene er alle like i formen som Eggja-runene, som er datert 20–100 år før. Det er mye som tyder på at det er skjedd mange endringer i løpet av disse årene.

Det at runeristeren har ristet **uþin** for *Óðinn* indikerer at **þ** står for både /p/ og /ð/ og at **u** står for både /o/ og /u/. **u** kan også stå for /w/, for runeristeren skriver **uiarki** for *werki* (eldre *werka-). Vi kan også regne med at **i** står for både /i/ og /e/, at **t** står for både /t/ og /d/, at **k** står for både /k/ og /g/ og at **b** står for både /b/ og /p/ (Grønvik, 1999: 105–106, 112; Spurkland, 2001: 90–91).

5.9.4 Endrede runenavn

Allerede på Setre-kammen er det to runer som har endret lydverdi på grunn av endrede runenavn: **f a** og **ς j**. Dette fører til henholdsvis en nasal og en oral **a**. Det er også flere runenavn som endrer seg. Dette gjelder **Þ w**, **M e** og **ⱼ o**. Disse tre faller også helt vekk i overgangen fra den eldre fuþark til den yngre fuþark.

Þ w-runen het antakeligvis *wunju på urnordisk, eller et annet ord som startet med *wun-*, som betydde ‘fryd, glede’. Ordet er rekonstruert fra det angelsaksiske runenavnet *wynn* eller *wen*. I løpet av synkopetiden falt *w-* i framlyd vekk, og resultatet ble *unju og senere *yn ved i-omlyd og synkope. Siden denne endringen skjedde, ville det vært naturlig at runen skiftet lydverdi fra /w/ til /y/. *y* var en ny vokal som hadde oppstått ved i-omlyd av *u*, og man skulle trodd det var bruk for den i det nye runealfabetet, men runen falt istedenfor vekk. Grunnen til det kan være at /y/ likegodt kunne betegnes av **u**-runen. I den yngre fuþark blir **ᚱ u**-runen nemlig brukt for å gjengi fonemene /u/, /w/, /y/, /o/ og /ø/ (Liestøl, 1981: 253; Schulte og Williams, 2018: 66, 84; Spurkland, 2001: 94).

ⱼ o-runen het antakeligvis *ōþila eller *ōþala på germansk, som kan ha betydd ‘odel’. Spurkland, Barnes og Liestøl mener at *ōþila ved i-omlyd og synkope kan ha blitt endret til *ōðil. Dette skjedde nemlig i England. Da runenavnet endret seg, endret også lydverdien til **ⱼ** seg, slik at runen betegnet en ø-lyd (Barnes, 1987: 37; Liestøl, 1981: 253; Spurkland, 2001: 94). Det betyr at **ⱼ o**-runen ville endret lydverdi fra /o/, enten til /ø/. Dette var en ny vokal i norrønt og kunne vært nyttige å ha med inn i det nye runealfabetet, men forklaringene blir ikke riktige etymologisk sett. Det gammelengelske ordet *ēðel* reflekterer at *ōþila ved i-omlyd utviklet seg slik at det fikk *ō i fremlyd (*ōðil) og deretter *ē*. Det norrøne ordet for ‘odel’ er derimot *óðal*, som går tilbake på den germanske varianten *ōþala (Bjorvand og Lindeman, 2007: 824), så vi må regne med at **ⱼ o**-runen ikke ville endret lydverdi, men at det må ha vært andre grunner til at den forsvant. Uansett forsvant den gamle **ⱼ o** helt ut. I den yngre fuþark ser vi at **ᚱ u**-runen ble brukt for å betegne /o/. Bortfallet av **ⱼ** kan ha hatt med grafisk forenkling å gjøre, for runen var komplisert å riste.

M **e**-runen het antakeligvis **ehwaR* som betyr ‘hest’. Dette ordet ble forandret til *jór* i løpet av synkoptiden og navnet kunne ikke lenger identifisere /e/, men hva da med /j/? Navnet til **j**-runen **jāra* hadde jo endret seg til *ár*, så her var det i teorien en ledig plass. Problemet kan ha vært tidspunktet. ↷ **j** kan ha forsvunnet så tidlig som 540, som er den tidligste dateringen for Stentofte-steinen. M **e**-runen er derimot ikke i bruk på runespenna fra Strand (ca. 700) eller på Ribe-kraniet (720–750), så det kan være så mye som 160–210 år mellom disse endringene. Etter så lang tid kan man anta at bruken av **l** for /j/ allerede var så etablert, slik at det ikke var noe behov for en **j**-rune mer. Grafisk forenkling kan også ha spilt inn, for M krevde fire hogg eller riss og brøt også med én-stav-mønsteret i den yngre fupark (Grønvik, 1987: 164; Spurkland, 2001: 84–85, 94)

Vi vet at **ƿ** forsvinner ut allerede før år 500, og at **β** **b** blir brukt både for /p/ og /b/. Det vi ser på Ribe-kraniet, er at også **χ** **g** og **ᚩ** **d** er forsvunnet. **↑** **t** representerer nå både /t/ og /d/, og **ƿ** **k** representerer både /k/ og /g/. Et av de tidligste eksemplene på sammenslåingen av **↑** **t** og **ᚩ** **d** kan vi finne på Vatn-steinen, som er datert til samme periode som Eggja-steinen, altså senest 700. Steinen er 81 cm lang, 36 cm bred og 10 cm tykk. Den har en kort innskrift: **RHǫ*↑↑λ**. Det er også noen svakt rissede runer, som er vanskelige å tyde: **ƿfl**. De første syv, tydelige runene kan translitteres: **rhoAltR**, noe som kan være mansnavnet *Roald* (gno. *Hróaldr*). Det neste ordet kan translitteres: **fai**, og kan være det urnordiske verbet **faihijan* (gno. *fá*) som betyr ‘male’, ‘tegne’, eller ‘skrive’. I så fall betyr runeinnskriften noe slik som: «Jeg Roald maler (runene)». Siden de siste runene er så utydelige, kan vi derimot kun være sikre på de syv første. Her kunne man ha forventet å finne en **ᚩ** **d**-rune, men finner istedenfor en **↑** **t** (Høst, 1976: 33–34). At /k/ og /g/ er slått sammen kan vi også se på runespenna fra Strand. Både Vatn-steinen og runespenna fra Strand er datert til senest 700, altså kan vi regne med at disse to endringene har vært til stede i ca. 20 år før Ribe-kraniets tidligste datering.

5.9.5 Sammenslåing av plosiver

Alle lydene /p/, /b/, /t/, /d/, /k/ og /g/ er plosiver og danner par hvor den ene er stemt og den andre er ustemt. Plosiver er lyder som dannes ved et fullstendig lukke i munnen etterfulgt av en «eksplosjon» hvor luften frigjøres. /p/ og /b/ er *labialer*, som vil si at lukket skjer mellom leppene. /t/ og /d/ er *apikaler*, som vil si at lukket skjer mellom fremre del av tungen og overmunnen. /k/ og /g/ er *dorsaler*, som vil si at lukket skjer ved at tungeryggen presses mot øvre del av munnen. Selv om de på 500- og 700-tallet ikke nødvendigvis hadde begreper for dette, slik vi har i dag, skjønnte de at disse lydene var så like at de kunne danne par. Det kan

derfor ha virket overflødig med seks tegn for plosivene, istedenfor kunne de nøye seg med ett for labialer, ett for apikaler og ett for dorsaler. Hvorfor det var akkurat **ƿ**, **χ** **g** og **ᚾ** **d** som forsvant, kan virke som en tilfeldighet. Det henger ikke sammen med hvorvidt de er stemte eller ustemte, da /p/ er ustemt og /g/ og /d/ er stemte. Det kan derimot være snakk om en forenklet grafisk utforming. Dette gjelder først og fremst for **ᚾ** **d**, som forsvant til fordel for **↑** **t**. Når det gjelder **ƿ** **p** og **ᚷ** **b**, så ristes de begge med fem hogg i steinen eller fem risp med kniven. Formene **ᚷ** og **ᚷ** som etter hvert oppstår for /p/ og /b/ er derimot enklere i formen og krever kun tre risp eller hogg. **χ** **g** forsvinner også til fordel for **ƿ** **k**, selv om begge formene kun krever to hogg eller risp, så her må én-stavs-prinsippet ha vært avgjørende. Samtidig ser vi at runer med kun én stav går igjen i den yngre fuþark, og disse nye formene passer inn det systemet (Spurkland, 2001: 96–97).

Labialer	Stemt: /b/	ᚷ, ᚷ, ᚷ
	Ustemt: /p/	
Apikaler	Stemt: /d/	↑
	Ustemt: /t/	
Dorsaler	Stemt: /g/	ƿ
	Ustemt: /k/	

Tabell 11: Sammenslåing av plosiver (Spurkland, 2001: 97)

Dersom vi går ut ifra at dateringen av Ribe-kraniet stemmer, så kan vi konkludere med at **χ** **g**, **ƿ** **w**, **ᚾ** **e**, **ᚾ** **d** og **ᚷ** **o** har gått ut av bruk senest 720–750. Endring av runenavn i overgangen fra urnordisk til norrønt kan forklare hvorfor **ƿ** **w**, og **ᚾ** **e** falt vekk, mens bortfallet av **χ** **g**, **ᚾ** **d** og **ᚷ** **o** kan forklares ved forenkling.

5.10 Variasjoner innenfor den yngre fuþark

Vi regner med at synkopetiden var over rundt år 800, at språket var gått over til norrønt, og at den yngre fuþark var gjeldende. I kapitlet «2. Historisk bakteppe» nevnte jeg ulike versjoner av den yngre fuþark: kortkvistruner og langkvistruner. Vi skal i dette delkapittelet se på noen runeinnskrifter som har ulike variasjoner innenfor det «nye» runealfabetet.

5.10.1 Helnæs-Gørlev-typen

Helnæs-steinen og Gørlev-steinen er to steiner funnet i Danmark, som begge er datert til 800-tallet. Helnæs-Gørlev-typen er en betegnelse brukt om runeinnskrifter i Danmark datert til det Lis Jacobsen og Erik Moltke vil kalle ‘Periode 2.1’ som strekker seg fra ca. 750 (800) til ca. 900, og hvor språket var olddansk. Dette er en undergruppe av ‘Periode 2: Vikingtid’ (Jacobsen og Moltke, 1942: 1020–1022). Runeinnskriftene som hører til denne typen, er funnet på Sjælland, Fyn og sør i Sverige. Helnæs- og Gørlev-fuþarken er så godt som identiske, med unntak av to runer: **h** og **m** (Imer, 2014: 166–167).

5.10.2 Helnæs-steinen

Helnæs-steinen ble funnet på halvøya Helnæs, sørvest på Fyn, i 1860. Steinen hadde sunket ned i jorden, med runesiden vendt oppover, og ble oppdaget i det bonden skulle pløye jorden. Steinen er av granitt og måler 205 cm i høyden, 100 cm på det bredeste og er mellom 30 og 50 cm tykk. Steinen blir datert til mellom 750 og 900 på grunn av rune- og språkformene. Helnæs-steinen har bevart eldre versjoner av **h** og **m**-runene: H og M. Fuþarken kan skrives slik:

f	u	þ	a	r	k	h	n	i	a	s	t	b	m	l	r
ƿ	ᵿ	ᵿ	ᵿ	ᵿ	ᵿ	H	†	l	†	ᵿ	↑	ᵿ	M	ᵿ	ᵿ

Tabell 12: Fuþarken på Helnæs-steinen (Moltke, 1976: 137)

Vi ser at alle runene er benyttet i innskriften. Fuþarken som er brukt, er også identisk med den brukt på Ribe-kraniet, med unntak av **a**-runen, som ble ristet * på Ribe-kraniet og † på Helnæs-steinen. Det kan her være snakk om en forenkling. På grunn av de to eldre formene for **h** og **m** kan man anta at runeinnskriften ligger nærmere overgangen mellom 700- og 800-tallet enn 900-tallet (Jacobsen og Moltke, 1942: 223–225).

5.10.3 Gørlev-steinen

Gørlev-steinen ble funnet i Holbæk amt på Sjælland i 1921 da det skulle bygges en ny trapp til våpenhuset i Gørlev kirke. Også Gørlev-steinen er av granitt, og den måler 315 cm i høyden, 88 cm i bredden og er ca. 35 cm tykk. Steinen har runer både på forsiden og baksiden. Innskriften kan dateres til siste halvdel av 800-tallet. Til forskjell fra Helnæs-steinen har **h** endret form fra H til *, og **m** har endret form fra M til ƿ. Begge de nevnte runene forenkles til én-stavs-runer, og systemet er dermed gjennomført: en komplett fuþark med runer med kun én stav. Det vi kan observere, er at **h** har fått samme form som **a** hadde

tidligere i utviklingen, blant annet på Ribe-kraniet. **a**-runen har på Gørlev-steinen endret form til †, slik som i Helnæs-innskriften (Jacobsen og Moltke, 1942: 292–294; Spurkland, 2001: 87). Gørlev-fuþarken kan settes opp slik:

f	u	þ	ǫ	r	k	h	n	i	a	s	t	b	m	l	R
ƿ	ᚢ	ᚦ	ᚱ	ᚱ	ᚦ	*	†	l	†	ᚨ	↑	ᚷ	ᚾ	ᚢ	ᚱ

Tabell 13: Fuþarken på Gørlev-steinen (Spurkland, 2001: 87)

Når det nøyaktige skillet mellom H og M, og * og ᚾ går, er derimot usikkert, men det skjer en gang i løpet av 800-tallet (Imer, 2014: 166).

5.10.4 Runepinnen fra Hedeby

Hedeby var den største handelsbyen i Norden på 800- og 900-tallet og ligger i dag helt nord i Tyskland, i Schleswig-Holstein. Her er det funnet en trepinne som er en fuþarkinnskrift som kan dateres til rundt år 800. Denne byen lå på dansk jord, men svenskene hadde mye innflytelse i byen før Gorm den gamles tid. Gorm den gamle var konge i Danmark på midten av 900-tallet. Hedeby-fuþarken er en kortkvistfuþark som var typisk for norske og svenske innskrifter. Med tanke på svenskens innflytelse i Hedeby er det derfor ikke underlig å finne kortkvistruner her (Moltke, 1976: 23; Seim, 2013: 159). Fuþarken kan tegnes opp slik:

f	u	þ	ǫ	r	k	h	n	i	a	s	t	b	m	l	R
ƿ	ᚢ	ᚦ	ᚱ	ᚱ	ᚦ	†	ᚢ	l	†	l	↑	ᚱ	ᚢ	ᚢ	l

Tabell 14: Fuþarken på runepinnen fra Hedeby (Spurkland, 2001: 88)

Hedeby-fuþarken er enklere i formen enn Gørlev-fuþarken, ved at runene kun har kvister på den ene siden av staven: l istedenfor ↑, † istedenfor †, og ᚢ istedenfor †. Den har også andre enklere former av **h**, **s**, **m** og **R**. To runer som ikke har blitt forenklet, er ᚱ **a** og ᚱ **b**, som begge har kvister som skjærer staven (Spurkland, 2001: 88).

5.10.5 Rök-steinen

Rök-steinen har Nordens lengste runeinnskrift og står på Rök kirkegård i Östergötland. Steinen har 750 lesbare runer og 15–16 skadde eller tapte runer. Steinen er enorm og måler 4 meter i høyden, 1,5 meter i bredden og er om lag 40 cm tykk. Runene er ristet på alle sidene

av steinen: forsiden, baksiden, de to tverrsidene og på toppen. De er ristet både horisontalt og vertikalt mellom linjer, for å holde dem adskilt, og på grunn av dette er det en viss usikkerhet om hvilken rekkefølge runene skal leses i. Steinen veier antakeligvis mellom 5 og 6 tonn, så vi må regne med at runeristeren arbeidet med steinen liggende med én side vendt oppover, for så å velte den 90 grader og så fortsette arbeidet på den neste siden. Innskriften er hovedsakelig skrevet med kortkvistruner, men også med lønruner (Grønvik, 1983: 101–105). Fuparken som er benyttet, kan tegnes opp slik:

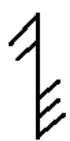

Illustrasjon 20: Fuparken på Rök-steinen (Grønvik, 1983: 101)

Som nevnt i teoridelen må vedkommende som ristet runene på Rök-steinen også ha hatt kjennskap til de eldre runene, for han bruker flere av de eldre formene i innskriften sin. I dette delkapittelet kommer vi for enkelthets skyld til kun å se på hans versjon av den yngre fupark.

Lønruner eller lønnskrift er en slags «hemmelig skrift» hvor man bruker ættene i runerekken til å lage koder. Dette fenomenet er først og fremst brukt i vikingtiden og i middelalderen.

Den eldre fupark bestod av tre ætter med åtte runer i hver. Fuparken ovenfor består også av tre ætter, men har seks runer i den første ætten og fem i de to neste. En måte å lage lønruner på, var å skrive skråstreker på hver side av en vertikal strek. Strekene på den ene siden sa noe om hvilken ætt det var snakk om. Dette ble telt bakfra, så den første ætten, altså den som starter med en **f**-rune hadde blitt representert med tre streker. Antall skråstreker på den andre

siden sa noe om runens plassnummer innad i ætten. Disse ble telt forfra. Med utgangspunkt i Rök-fuparken kan derfor lønrunen til venstre bli translitterert 2/3.

Det første tallet viser til ætt nummer to fra høyre og rune nummer tre innad i ætten, altså en **i**-rune (Seim, 2013: 139).

Innskriften er datert til 800-tallet, og inneholder en variasjon av fuparken ved synkopedidens slutt. Man har noen holdepunkter for å sikre en nøyaktig datering. Sophus Bugge daterte Rök-innskriften til 830–840 på grunn av språkformen, fordi den likner andre kortkvistinnskrifter funnet i samme periode og fordi den trolig nevner rytterstatuen av Theoderik den store, som ble flyttet fra Ravenna til Aachen i 801. Dersom man skal datere innskriften nærmere, så står det i innskriften av Theoderik døde for ni mannsalder siden. Han døde i 526, og dersom vi regner en mannsalder som 30 år, så ender vi opp med år 796. I så fall kan man datere

innskriften til nærmere 810. Ordene *ok dómir enn um sakar* kan vise til konflikten mellom kirkens syn og folketradisjonens syn på Theoderik den store og på at statuen hans ble flyttet til Aachen. Også dette støtter opp under dateringen til ca. 810, altså er Rök-steinen antakeligvis litt eldre enn Bugge anslo (Grønvik, 1983: 139–140).

Rök-steinen har åtte runeformer som er annerledes fra Helnæs- og Gørlev-steinene, mens åtte av dem er identiske: ƿ, ɲ, ɔ, ƒ, R, ʀ, l og ʀ. ƒ a-runen skiller seg fra ƒ på runepinnen fra Hedeby, mens **h**, **n**, **r**, **s** og **t** er like. Innskriften har også to nye former for **a** og **b**, og en ny versjon av **m**, som ikke er veldig ulik **m**-runen på runepinnen fra Hedeby. Vi kan sette de fire ulike fuparkene inn i samme tabell for å sammenlikne dem:

	f	u	þ	ǫ	r	k	h	n	i	a	s	t	b	m	l	R
Helnæs	ƿ	ɲ	ɔ	ƒ	R	ʀ	H	†	l	†	ʒ	↑	β	Ϡ	ʀ	⋈
Gørlev-steinen	ƿ	ɲ	ɔ	ƒ	R	ʀ	*	†	l	†	ʒ	↑	β	Ϡ	ʀ	⋈
Hedeby (pinne)	ƿ	ɲ	ɔ	ƒ	R	ʀ	†	†	l	†		↑	ƒ	†	ʀ	'
Rök-steinen	ƿ	ɲ	ɔ	ƒ	R	ʀ	†	†	l	†		↑	ƒ	†	ʀ	'

Tabell 15: Sammenlikning av runene på Helnæs-steinen, Gørlev-steinen, runepinnen fra Hedeby og Rök-steinen

Det som ikke kommer fram gjennom disse fire fuparkene, er at kvistene på ǫ etter hvert flyttes lenger ned, slik at man får runen ƒ. Denne opptrer både i kortkvist- og langkvist-fuparken.

5.10.6 Kortkvist og langkvist

Hedeby- og Rök-fuparken kalles for kortkvistfuparker, mens Helnæs- og Gørlev-fuparken kalles langkvistfuparker. Kortkvistrunene var mest utbredt i Norge og Sverige, men har også blitt brukt i Danmark, mens langskvistrunene har vært så godt som enerådende i Danmark. Kortkvistrunene er gjerne litt enklere i formen. Det er viktig å påpeke at dette er rekker som runeforskere i senere tid har satt sammen, for å skape orden. Disse rekkene har jeg skrevet om tidligere i oppgaven, men ser altså slik ut:

	f	u	þ	ǫ	r	k	h	n	i	a	s	t	b	m	l	R
Kortkvist	ƿ	ᚢ	ᚦ	ᚨ	ᚱ	ᚲ	ᚷ	ᚸ	ᚹ	ᚻ	ᚼ	ᚾ	ᚿ	ᛀ	ᛁ	ᛂ
Langkvist	ƿ	ᚢ	ᚦ	ᚨ ᚫ ᚬ	ᚱ	ᚲ	* ᚷ	ᚸ	ᚹ	ᚻ	ᚼ	ᚾ	ᚿ	ᛀ	ᛁ	ᛂ

Tabell 16: Den yngre fupark (Særheim 2009: 17)

Antakeligvis hadde ikke runeristerne noe forhold til at det fantes ulike versjoner av runerekker, kun at det fantes ulike versjoner av de ulike tegnene, og at vedkommende hadde noen preferanser i valg av form. Omtrent halvparten av runene er like i de to rekkene, og vi kan finne mange eksempler på at disse to systemene blir blandet. Formene for de ulike runene er også relativt like. Vi finner for eksempel former for de ulike runene som er speilvendte, og som står for ulike tegn, for eksempel ᚷ **t** og ᚸ **l** og ᚹ **b** og ᚫ **a**. Vi finner også runer som ᚨ og ᚫ hvor kvistene i den første runen skjærer staven, mens de ikke gjør det i den andre. Disse er derimot varianter av samme tegn, og i dette tilfellet **a**. Plasseringen til kvisten på staven skaper ulik betydning: ᚸ **l** og ᚹ **n**, og det samme gjør plasseringen av «punktet» på ᚱ **m** og ᚲ **h** (Seim, 2013: 159–161).

Synkoptiden er slutt på 800-tallet. Språket har endret seg til norrønt, og den yngre fupark har overtatt i runeinnskriftene. På 800-tallet finnes det derimot fortsatt ulike versjoner av de ulike runene. Fra å ha 24 runetegn med stort sett én variant av hver rune, har vi nå 16 runetegn med opptil tre varianter av hver rune. I et forsøk på å systematisere og gjøre det enklere har forskerne konstruert to runerekker, en kortkvist- og en langkvistfupark. I dette delkapittelet har jeg presentert fire ulike versjoner av runealfabetet, men vi vet at disse ofte ble blandet, og at de runerekkene forskere har (re)konstruert, ikke ble brukt slavisk.

6. Drøfting

I denne delen av oppgaven skal jeg gå systematisk gjennom de endringene som skjedde, i en kronologisk rekkefølge. Jeg skal deretter drøfte hvorfor endringene skjedde, og hvordan de eventuelt henger sammen med de språklige endringene som skjedde på samme tidspunkt.

6.1 Endringene i fuparken

6.1.1 ƿ, ʃ ě og ǫ går ut av bruk

Vi vet at runene ƿ, ʃ ě og ǫ var de første som gikk ut av bruk i overgangen fra den eldre til den yngre fupark. ƿ er til stede på Hogganvik-steinen, som dateres til mellom 350 og 500, og Kylver-steinen som er datert til 400, mens på Vadstena-brakteaten, som dateres til ca. 500, har man runen Ɔ hvor man kunne forventet ƿ (Schulte, 2011: 60; Spurkland 2001: 11, 96). Vi må derfor regne med at runen gikk ut av bruk en gang mellom 400 og 500. Men spørsmålet er hvorfor? Svaret kan ligge i at /p/ var sjelden i framlyd i urnordisk, og at runenavnet til ƿ, **perpu*, antakeligvis var et keltisk låneord, som vi for øvrig ikke vet betydningen av.

Runenavnene fulgte et akrofonisk prinsipp, og husket man navnet på runen, husket man også hvilken lyd den stod for. Siden runenavnet på ƿ antakelig var keltisk, og lyden ble lite brukt, kan den ha vært vanskelig å huske. Dette kan videre ha ført til at runen fikk en svak posisjon i runealfabetet, og at den dermed falt vekk (Grønvik, 1985: 179; Spurkland, 2001: 96).

Vi må altså anta at ƿ gikk ut av bruk allerede før synkopetidens begynnelse i ca. 500. De to runene ʃ ě og ǫ gikk antakeligvis ut av bruk litt senere. Man regner med at de forsvant fordi de var overflødige. ʃ ě og ǫ var allofoner. ǫ kunne skrives som ʃX ng, men vi er ikke helt sikre på hvilken lyd ʃ ě representerte. Det kan ha vært en mellomting mellom /i/ og /e/, og i så fall kan den ha blitt erstattet med enten l eller M (Spurkland, 2001: 17). ǫ er belagt for siste gang på Årstad-steinen, som dateres til mellom 400 og 550, mens ʃ ě er belagt for siste gang på en dyreknoke fra Caistor-by-Norwich og på Kylver-steinen, som begge dateres til rundt år 400 (Grønvik, 1981:195; Høst, 1976: 88; Spurkland, 2001: 11). Det er vanskelig å si nøyaktig når disse to runene har gått ut av bruk. Det er Eggja-steinen (ca. 650–700) som markerer et tydelig skille i synkopetiden, og man antar at fuparken på dette tidspunktet i praksis har bestått av 21 tegn. Vi kan derfor ikke datere bortfallet av ě- og ǫ-runene mer nøyaktig enn til tidligst 400 og senest 700.

6.1.2 k og s endrer seg

◁ **k** og ξ **s** er to runer som gjennomgår en gradvis forandring gjennom synkopetiden. På Eikeland-spenna, som kan dateres til så tidlig som 530–540 ut ifra Grønviks språktrinn, er første gang overgangsformen **λ k** opptrer. Noen forskere vil datere spenna til mellom 550 og 600 (Grønvik, 1987: 50, 183), men **k**-runen kan ha endret seg så tidlig som Grønviks språklige datering. Formen **Y** kan vi også observere på Stentofte- (ca. 540–580), Björketorp- (tidligst 580/600) og Noleby-steinene (ca. 560–580), men her er den stupvendt, altså snudd «på hodet». **k**-runen endrer seg videre til **ʋ**, noe vi kan se i innskriften på Eggja-steinen (650–700) og i innskriftene som er yngre (Grønvik, 1985: 180; Grønvik, 1987: 93, 117). Runene **λ** og **Y** opptrer i en del overgangsinnskrifter og yngre urnordiske innskrifter (Grønvik, 1987: 51). **s** ξ kan vi observere i ny form på Eikeland-spenna (530–540), hvor finner vi runen **ʀ**. I innskriftene fra Stentofte (ca. 540–580) og Björketorp (tidligst 580/600) finner vi den samme runen bare speilvendt: **ʀ**. Disse to variantene er på et overgangstrinn og likner mye på den nye **s**-runen, **ʀ**, bare at vinklene der er skarpere (Grønvik, 1985: 180; Grønvik, 1987: 117; Grønvik, 1996: 138). Den nye **s**-runen er i bruk fra Eggja-steinen (650–700) og utover. På Noleby-steinen (ca. 560–580), derimot, brukes den «gamle» **s**-runen, ξ. At runene **Y** og ξ opptrer i samme innskrift, finner vi eksempel på i innskriften på Kragehul spydskaft, som ifølge Nasjonalmuseet i Danmark kan dateres til 470–490. Man venter ikke å finne ξ på det tidspunktet Noleby-steinen ble ristet, så det er mulig runeristeren kjente til den gamle versjonen av **s**-runen og brukte den til tross for at den var utdatert (Marstrander, 1953: 26, 214–215; Danske runeindskrifter).

6.1.3 Reisen til **jāra-* og **ansur*

*jāra- og **ansur*-runene er to runer som gjennomgår en reise i overgangen fra den eldre til den yngre fuþark. Begge disse runenavnene endrer seg i løpet av synkopetiden, og siden runenavnet skulle være en hjelp til å angi lydverdien av runen, endrer dermed også lydverdien seg. **f a** het antakeligvis **ansur* på urnodisk. Dette ordet gjennomgår store endringer i synkopetiden: Først faller /n/ bort, og etterlater seg en nasal a: **āsur*. Dette regner vi med at har skjedd før Setre-kammen og Eggja-steinen, for der betegner **f** tydelig nasal /ã/. Ordet **āsur* utvikler seg deretter videre. Den nasale *a*-en får en u-omlyd, *u*-en blir synkopert, og *-sr* blir assimilert til *-ss*. Man får dermed ordet *óss*, som blir *óss* innen middelalderen. Siden den etterfølgende *n*-lyden falt vekk, ble *a*-en stående igjen som nasal, og lydverdien endret seg dermed fra en oral *a*, /a/, til en nasal *a*, /ã/, men runen kunne også betegne andre nasale

vokaler. ↷ **j** het **jāra* på urnordisk. Fonemet /j/ falt vekk i framlyd, og /a/ i utlyd ble synkopert, noe som førte til den norrøne formen *ár*. Hvilke av disse endringene som skjedde først, er det vanskelig å si noe sikkert om. Lydverdien endrer seg i hvert fall fra /j/ til en oral *a*, /a/ (Spurkland, 2001: 93, 95).

Denne endringen skjer gradvis. Det er på Stentofte-steinen (ca. 540–580) at vi første gang kan observere endringer i **jāra*- og **ansur*-runene. I denne innskriften brukes det hele tre runer for *a*: **f**, ***** og **ſ**, men det har enda ikke kommet noe skille mellom oral og nasal *a*. På dette tidspunktet regner vi med at runenavnet **jāra* har tapt /j/ i framlyd (Grønvik, 1987: 117). Likevel ser vi at lydverdien /j/ brukes på Noleby-steinen, i form av *****, til tross for at den antakeligvis er litt yngre enn Stentofte. Typisk for denne perioden er at **a** og **j** kunne ha varierende lydverdi, men bruken av **a**-runene blir derimot stabil fra ca. 575 og utover, i det Grønvik kategoriserer som språktrinn III (Grønvik, 1987: 92–93, 184). At denne endringen er fullbyrdet, kan vi se i Eggja-innskriften, men også på Setre-kammen, som er datert 50–100 år tidligere. I innskriften på Setre-kammen brukes **f a** foran **n** en gang, mens *** a** brukes i alle andre tilfeller, men aldri foran **n** (Grønvik, 1987: 10–11). Vi kan derfor regne med at endringen er gjennomført, og at fra og med ca. 600 betegner **f** en nasal **a** og ***** en oral **a**. Altså kan denne endringen ha skjedd i løpet av 40–80 år.

Dette er en endring som er godt dokumentert og kan forklares med at runenavnene endret seg. Det er likevel relevant å drøfte om det virkelig var behov for to **a**-runer, og at det var unnværlig at **j**-runen forsvant. En av teoriene om hvorfor det var to **a**-runer i den yngre fuþark, er at **a**-runen **ansur* ble beholdt av magiske hensyn. Runenavnet betydde ‘ås’ eller ‘gud’ og kan på grunn av dette ha vært urørlig. Dersom dette var tilfellet, kunne man jo ha fjernet *ár*-runen, så denne teorien blir sett på som lite troverdig (Andersen, 1947: 221–222). En mer sannsynlig teori er derimot at begge **a**-runene ble beholdt fordi de betegnet to av fire vokaler som kunne forekomme i bøyingsendelser (Spurkland, 2001: 95).

M **e**-runen forsvant også i overgangen fra den eldre til den yngre fuþark og var også blant de runene som hadde et navn som endret seg. M **e**-runen het **ehwaR* og betydde ‘hest’. Dette ordet ble forandret til det norrøne *jór* i løpet av synkopetiden. Lydverdien endret seg fra /e/ til /j/ og kunne dermed ha tatt plassen til den gamle ↷ **j**. Dette skjedde likevel ikke, for runen falt helt vekk. Grunnen til dette kan ha vært at endringen fra **jāra* til *ár(a)*, skjedde lenge før **ehwaR* endret seg til *jór*. ↷ **j** kan ha forsvunnet så tidlig som 540, som er den tidligste

dateringen for Stentofte-steinen. M **e**-runen er derimot fortsatt til stede på Eggja-steinen (ca. 650–700), men på runespenna fra Strand (ca. 700) er **i** brukt for /e/. Runen er ikke brukt på Ribe-kraniet (720–750), så det kan være så mye som 160–210 år mellom disse endringene (Grønvik, 1987: 164; Spurkland, 2001: 84–85, 94).

I den yngre fuþark har det kun fire vokalruner: **u**, **a**, **i** og **a**. Disse var flerverdige, og stod for flere lyder. **i**-runen betegnet /i/, /e/ og halv vokalen /j/ (Myrvoll, 2020: 18; Spurkland, 2001: 95), og vi må anta at bruken av **i** for /j/ hadde blitt etablert i løpet av de 160–210 årene mellom Stentofte-steinen og runespenna fra Strand, og at det ikke var noe behov for en **j**-runer mer da **M** forsvant. I tillegg kan grafisk forenkling ha spilt inn. Mer om dette i delkapittelet om sammenslåinger, 6.1.6.

6.1.4 R-runen snus «på hodet»

I den eldre fuþark hadde **R** formen **Y**. Denne kan vi se enda på Ågedal-brakteaten (ca. 500–525 (550)), mens på Eikeland-spenna (ca. 530–540) har runen blitt stupvendt og opptrer som **λ**. Vi har den nye formen **λ** på Stentofte (ca. 540–580), men vi finner den gamle formen **Y** på Björketorp (tidligst 580/600), før vi igjen ser **λ** på Setre-kammen (ca. 600) (Grønvik, 1987: 51, 64; Grønvik 1996: 170; Høst, 1976: 68). Runene kunne variere mye i form. De kunne ristes fra venstre til høyre, fra høyre til venstre, være speilvendte eller stupvendte (Spurkland, 2001: 18–19). Det er derfor ikke overraskende at denne endringen fant sted, og at **Y** og **λ** tilsynelatende ble brukt om hverandre i en periode på kanskje 60 år før **λ** ble den nye standarden.

6.1.5 P w, M e og x o faller bort

Eggja-steinen og Ribe-kraniet markerer begge tydelige steg i overgangen mellom runealfabetene. Eggja-innskriften viser at fuþarken på det tidspunktet består av 21 tegn, fordi **ƿ**, **ǿ** og **ƿ** ikke lenger er til stede. På Ribe-kraniet er det fem runer til som har falt bort: **X**, **g**, **ƿ**, **M** **e**, **M** **d** og **x** **o**, så det er forholdvis brå endringer som har skjedd i de 20–100 årene som skiller innskriftene (Spurkland, 2001: 84–85). Alle de runene som forsvinner, kan blant annet forklares med sammenslåinger. I tillegg er det to av disse som fikk endret framlyden sin, da runenavnet endret seg, noe som også kan ha spilt inn. I dette delkapittelet skal jeg diskutere navneendringen til **ƿ**, **M** **e** og **x** **o**, mens i det neste delkapittelet skal jeg diskutere sammenslåingene av runene.

Hverken **ƿ w**, **ᛗ e** og **ᚨ o** er til stede i innskriften på Ribe-kraniet, og vi regner med at de har gått ut av bruk før 720. **ƿ w** og **ᛗ e** fikk runenavnene sine endret i overgangen fra urnordisk til norrønt, noe som kan være forklaringen, eller en av forklaringene, på hvorfor de gikk ut av bruk. Jeg skrev om navneendringen til **e**-runen i delkapittelet ‘6.1.3 Reisen til **jāra-* og **ansur*’, så jeg kommer i dette delkapittelet kun til å skrive om **ƿ w**. I tillegg har vi **ᚨ o**, hvor bortfallet tradisjonelt har blitt forklart ut ifra at runenavnet endret seg. Etymologisk sett er dette løst fundert, så det må være andre grunner til at den forsvant.

ᚨ o-runen het antakeligvis **ōpila* eller **ōpala* på germansk, som kan ha betydd ‘odel’. På norrønt er ordet for ‘odel’ *óðal*, noe som tilsier at **ᚨ o**-runen ikke ville endret lydverdi, slik flere forskere påstår. Det må derfor være en annen grunne til at den falt vekk. Det er derfor mer sannsynlig at bortfallet av **ᚨ** har med grafisk forenkling å gjøre, for runen var komplisert å riste, og passet heller ikke inn i det nyetablerte systemet for vokalruner, som jeg går nærmere inn på i neste delkapittel (Bjorvand og Lindeman, 2007: 824; Spurkland, 2001: 94).

ƿ w-runen het antakeligvis **wunju* på urnordisk, eller et annet ord som startet med *wun-*, og betydde ‘fryd, glede’. I løpet av synkoptiden endret ordet seg ved at *w* falt bort i framlyd, og ble til **unju* eller **un*. Ordet ville ha endret seg videre til videre til **yn* ved i-omlyd. **ƿ** ville dermed ha skiftet lydverdi fra /w/ til /y/, men falt istedenfor vekk. Grunnen til dette kan være at /y/ ikke kunne stå i en bøyingsendelse, og passet derfor heller ikke inn i det nye systemet som ble etablert for vokalrunene (Liestøl, 1981: 253; Schulte og Williams, 2018: 66, 84; Spurkland, 2001: 94).

6.1.6 Sammenslåinger

Tabellen nedenfor illustrerer hvordan ti runer ved sammenslåinger har blitt til fem, og hvilke/hvilket runetegn som blir brukt for den nye flerverdige runen i den yngre fuþark:

Sammenslåinger	Ny/nye runer
ᚼ b	ᚼ, ᚦ, ᚧ
ᚫ p	
ᚱ d	ᚱ
ᚲ t	

X g	ƿ
ƿ k	
l i	l
M e	
ʒ o	ŋ
ŋ u	

Tabell 17: Sammenslåinger av runer

Sammenslåingen av ƿ k og ƿ b har jeg allerede skrevet om, og den fant sted 220–370 år før flere av disse andre runene ble slått sammen. Siden vi må se denne sammenslåingen som et tema for seg selv, er den markert med grå farge i tabellen. Vi finner eksempler på sammenslåingen av t og d på Vatn-steinen og sammenslåingen av X g og ƿ k på runespenna fra Strand. Begge disse innskriftene er datert til senest 700, så disse endringene har antakelig skjedd litt før innskriften på Ribe-kraniet (Grønvik, 1987: 164–165; Høst, 1976: 34). Lydene /p/, /b/, /t/, /d/, /k/ og /g/ er alle plosiver, og sammenslåingene av henholdsvis /t/ og /d/ og /k/ og /g/ kan tyde på at noen tenkte at disse lydene var såpass like at én rune kunne brukes for begge (Spurkland, 2001: 96–97). At det tilsynelatende har blitt gjort et bevisst valg her, kan tale for Liestøls teori om at noen, antakeligvis en høytstående person med god kunnskap innenfor runekunsten, har satt seg ned, med den eldre fuþark foran seg, og sett på hvilke endringer som kunne gjøres for å forenkle den. Vedkommende har da kommet opp med den yngre fuþark som gikk mye raskere å skrive.

At det var for mange vokaler å holde styr på, taler også for denne teorien, fordi det ser ut som om det har blitt gjort et bevisst valg i hvilke vokalruner som blir beholdt. I urnordisk var det fem vokaler: *i*, *u*, *e*, *o* og *a*, og i den eldre fuþark var det et én-til-én-forhold mellom lyd og tegn. Man hadde i tillegg J som blir translitterert *ǣ*, men som man ikke er helt sikker på hvilken lyd representerte, men det kan ha vært en mellomting mellom /i/ og /e/. I synkoptiden gjennomgår språket prosesser som a-, i- og u-omlyd, noe som gjør at det norrøne språket får fire nye vokaler: *æ*, *y*, *ø* og *ϝ*. Dersom man skulle fortsatt systemet med et én-til-én-forhold mellom lyd og tegn, måtte det blitt lagt til fire nye vokalruner i språket, men istedenfor reduseres antallet vokalruner fra seks til fire, ved at **e** og **o** utelates. De runene som

stod igjen, var $\mathfrak{N}$ **u**, $\mathfrak{K}$ / $\mathfrak{F}$ / $\mathfrak{H}$ **a**, $\mathfrak{I}$ **i** og $\mathfrak{T}$ / $\mathfrak{D}$ **a**. I forhold til vokalrunene i den eldre fuþark stod disse fire til gjengjeld for flere lyder. En grunn til at akkurat disse fire ble beholdt, kan være grafisk forenkling, for runetegnene $\mathfrak{M}$ og $\mathfrak{X}$ kan ha forsvunnet fordi de hadde en forholdsvis avansert form. Samtidig vet vi at $\mathfrak{M}$ endret navn og dermed også lydverdi. En annen grunn kan være at /u/, /a/, /i/ og /a/ var de eneste vokalene som kunne opptre i bøyingsendelser, i et tidlig stadium av det norrøne språket. Bøyingsendelsene var en viktig del av selve ordet og viktige for å kunne skille ord og bøyingsformer fra hverandre. Vokalene /e/, /o/, /æ/, /y/, /ø/ og /ø/, derimot, forekom nesten alltid inni ordet. Ut ifra sammenhengen kunne man dermed skjønne hvilken vokal det var snakk om.

På runespenna fra Strand ser vi at $\mathfrak{I}$ **i** brukes for /e/, og på Ribe-kraniet blir $\mathfrak{N}$ **u** brukt for /o/ og /u/. I den yngre fuþark betegner **i**-runen /i/, /e/, og halv vokalen /j/, mens $\mathfrak{N}$ **u**-runen betegnet /u/, /o/, /y/, /ø/ og halv vokalen /w/ (Grønvik, 1987: 164–165; Grønvik, 1999: 106; Myrvoll 2020: 18; Spurkland, 2001: 95).

Harry Andersen mener at sammenslåingen av runene **t** og **d**, **g** og **k**, **i** og **e**, og **u** og **o** først og fremst skyltes stenografi, fordi runen med den enkleste formen ble beholdt (Andersen, 1947: 219–220). **p** og **b** ble slått sammen så tidlig at forenkling eller stenografi antakelig ikke var et argument på det tidspunktet. Vi kan derimot se at $\mathfrak{B}$ får en enklere form i innskrifter som runepinnen fra Hedeby og Rök-steinen, hvor vi finner former som $\mathfrak{B}$ og $\mathfrak{H}$ (Grønvik, 1983: 101; Seim, 2013: 159). Disse, og liknende former som vi kan se i kortkvist-runerekken, krever kun tre hogg kontra $\mathfrak{B}$ som krevde fem, så **b**-runen blir etter hvert forenklet, den også.

6.1.7 Nye tegn og forenklinger etter Ribe-kraniet

På tidspunktet da Ribe-kraniet får innskriften sin, har runealfabetet blitt redusert til 16 tegn. Noen runer har endret form, noen har endret lydverdi, og noen runer er blitt flerverdige. Fuþarken er likevel stadig i endring.

Fuþarken på Ribe-kraniet og fuþarken på Helnæs-steinen er like med unntak av **a**-runen, som ble ristet $\mathfrak{K}$ på Ribe-kraniet og $\mathfrak{T}$ på Helnæs-steinen. Denne **a**-runen, med kun én kvist, blir brukt i ulike versjoner ($\mathfrak{T}$, $\mathfrak{D}$ og $\mathfrak{D}$) fra Helnæs-innskriften og utover. Man regner med at Helnæs-steinen kan dateres til overgangen mellom 700- og 800-tallet, blant annet fordi den har eldre versjoner av $\mathfrak{H}$ **h** og $\mathfrak{M}$ **m**-runene (Jacobsen og Moltke, 1942: 223–225).

På Gørlev-steinen, som dateres til siste halvdel av 800-tallet, ser man at systemet med en komplett én-stavs-fuþark er gjennomført. På Helnæs-steinen hadde man eldre versjoner av H **h** og M **m**-runene, med to staver, men på Gørlev-steinen finner man de nye formene: * **h** og † **m**. Det vil si at **h** har fått samme form som **a** hadde tidligere i utviklingen, blant annet på innskriften på Ribe-kraniet. Runene er ellers identiske med dem på Helnæs-steinen. Skillet mellom H og M, og * og † går en eller annen gang i løpet av 800-tallet, men det er vanskelig å si mer nøyaktig når det skjer. Fuþarkene på Helnæs- og Gørlev-steinene regnes som langkvist-fuþarker (Imer, 2014: 166; Jacobsen og Moltke, 1942: 292–294).

Mens runepinnen fra Hedeby dateres til rundt år 800, dateres Gørlev-steinen til slutten av 800-tallet. Likevel ser det ut som om runene på Hedeby-pinnen er en forenkling av Gørlev-fuþarken (Spurkland, 2001: 88):

	Gørlev-steinen	Runepinnen fra Hedeby
ą o, æ	ƒ	𐌺
h	*	†
n	‡	𐌛
a, æ	‡	‡
R	𐌺	𐌺
s	𐌺	𐌺
t, d	↑	1
m	†	†

Tabell 18: Sammenlikning av «forenklete» runer på Gørlev-steinen og runepinnen fra Hedeby

Runene på Ribe-kraniet og runene på Helnæs-steinen er like, med unntak av **a**-runen. Til tross for at Hedeby og Ribe ligger 12–13 mil fra hverandre, er det kun sju runer som er like. Det er ca. 50–80 år som skiller disse to innskriftene i tid. Helnæs-steinen og runepinnen fra Hedeby er datert til omtrent samme tid. Avstanden mellom Hedeby og Helnæs er 9–10 mil, sett at man tar sjøvegen, som ville vært det mest naturlige. De har likevel også kun sju runer som er like. Dette vitner om hvor stor forskjellen var mellom langkvist-fuþarken og kortkvist-fuþarken, som er brukt på runepinnen fra Hedeby. Hedeby var på 800-tallet under svensk innflytelse, og vi kan

regne med at kortkvist-fuþarken stod sterkt her (Moltke, 1976: 23). Det er derfor ikke så underlig at de er ulike, til tross for avstanden.

Innskriften Rök-steinen dateres til ca. 810 og har i likhet med runepinnen fra Hedeby kortkvistruner. Runene i disse innskriftene er like, med unntak av fire runer: **ḁ** har formen **f** på Rök-steinen og **ḁ** på runepinnen fra Hedeby, **a** har formen **†** på Rök-steinen og **†** på runepinnen fra Hedeby, **b** har formen **ḁ** på Rök-steinen og **ḁ** på runepinnen fra Hedeby og **m** har formen **†** på Rök-steinen og **†** på runepinnen fra Hedeby (Grønvik, 1983: 101; Seim, 2013: 159). Det er derimot ikke store forskjeller på disse.

6.2 Hvorfor endret runeskriften seg?

6.2.1 Noen fakta

Jeg har hittil i diskusjonsdelen gått systematisk gjennom *hvilke* forandringer det er om skjer. Dette er et viktig grunnlag for å drøfte *hvorfor* de skjer. La oss oppsummere det vi vet sikkert:

- I overgangen fra den eldre til den yngre fuþark blir antallet runetegn redusert fra 24 til 16.
- Runene som faller bort, er: **ḁ p**, **ḁ ē**, **ḁ ḡ**, **ḁ w**, **ḁ e**, **ḁ d** og **ḁ o**.
- To av runene der navnene endret seg, falt bort: **ḁ w** og **ḁ e**.
- **ḁ j** **jāra*- og **ḁ a** **ansur* endret både navn og lydverdi.
- Den yngre fuþark er grafisk enklere og hadde kun én-stavs-runer.

6.2.2 Det magiske tallet 8

Det er et faktum at runerekken ble redusert med åtte tegn, men jeg har liten tro på at denne reduksjonen skyltes magiske hensyn. Det er hovedsakelig to argumenter som taler mot denne teorien. For det første var den eldre fuþark på 24 tegn delt i tre ætter, med åtte tegn i hver. Den yngre fuþark på 16 tegn ble derimot ikke delt i to ætter med åtte tegn i hver, men i tre ætter med seks runer i den første og fem runer i hver av de to neste (Barnes 1987: 30). For det andre regner vi med at fuþarken på et tidspunkt bestod av 21 runer. Dette kan vi se på Eggja-steinen, hvor de tre runene **ḁ p**, **ḁ ē** og **ḁ ḡ** ikke er brukt (Spurkland, 2001: 92). Vi regner med at **ḁ p** gikk ut av bruk en gang mellom 400 og 500, mens bortfallet av **ḁ ē** og **ḁ ḡ** skjedde en gang mellom 400 og 700. Jo tidligere **ḁ ē** og **ḁ ḡ** falt bort, jo lengre må «21-tegns-fuþarken» ha vært i bruk. Det er likevel ikke til å komme bort ifra at runene har blitt brukt til å skrive trylleord med, og at mange runeinnskrifter har magisk innhold. Men dette trenger ikke å bety at runene i seg selv var magiske, bare innholdet i innskriftene (Andersen, 1947: 210, 213).

6.2.3 Runenavnene endrer seg

Runene hadde navn som skulle hjelpe runeristerne til å angi lydverdien til runen. Da språket var urnordisk, hadde runene urnordiske navn. Disse navnene har blitt rekonstruert ut fra

norrøne eller angelsaksiske runenavn. Når språket endrer seg fra urnordisk til norrønt, endrer også runenavnene seg. Det var framlyden i runenavnet som skulle angi lydverdien, og dette gjaldt alle bortsett fra to: Υ **R** og $\diamond$ **ŋ**. Fire runenavn fikk i denne overgangen endret framlyden sin: $\surd$ **j**, **f a**, **P w** og **M e**, noe som førte til at lydverdien ble endret. Av disse fire falt **P w** og **M e** bort, mens $\surd$ **j** og **f a** ble beholdt, men med ny lydverdi. **jāra-* og **ansur-*runene kan ha blitt beholdt fordi endringene skjedde gradvis (Liestøl, 1981: 250–254; Spurkland, 2001: 93–94). $\surd$ **j** og **f a** blir endret til *** a** og **f a** i løpet av 40–80 år. Her er det tydelig at de språklige endringene henger sammen med endringen av runeinventaret.

Det er derimot mer problematisk å forklare hvorfor **P w** og **M e** falt bort, for det kunne gitt mening at disse hadde blitt beholdt, selv med ny lydverdi. Vi må derfor kombinere andre teorier for å få et svar på dette.

Forskere som Harry Andersen, i artikkelen «Det yngre Runealfabets Oprindelse» (1947), og Aslak Liestøl, i artikkelen «The Viking Runes: The Transition from the Older to the Younger Fupark» (1981), er blant dem som presenterer teorier om at det har skjedd en slags «reform» i overgangen fra den eldre til den yngre fupark, og at en høytstående og språkkyndig person, med god kunnskap om runekunsten, har foretatt noen bevisste valg i hvilke runer som ble beholdt. Disse navneendringen kan ha vært en faktor som spilte inn for denne personen (Andersen, 1947: 212; Liestøl, 1981: 262–263).

6.2.4 For mange vokaler å holde styr på?

I- og u-omlyd i synkoptiden gjorde at antallet vokalfonem økte fra fem til ni. Likevel ble antallet runer som angav vokaler, redusert fra seks til fire. De fire vokalrunene i den yngre fupark var derimot flerverdige og angav flere lyder. Også her kan det ha blitt foretatt bevisste valg i hvilke runer som ble beholdt. **M e** og δ **o** var to vokalruner som forsvant. **M e** endret lydverdi, men i tillegg krevde begge runene forholdsvis mange risp eller hogg for å bli ristet. De runene som ble beholdt i den yngre fupark, var: **ŋ u**, $\ddagger/\ddagger$ **a**, **l i** og $\downarrow/\downarrow$ **a**. Grafisk sett var disse enklere i formen, men /u/, /a/, /i/ og /a/ var i tillegg de eneste vokalene som kunne opptre i bøyingsendelser, en del av ordet som gjorde at man kunne skille ordklasser, tider, kasus, kjønn, entall og flertall fra hverandre (Spurkland, 2001: 95).

6.2.5 Kulturelt forfall

Noe annet vi vet med rimelig sikkerhet, er at det var dårlige tider på 500-tallet, som fikk konsekvenser for de neste to-tre århundrene. Vulkanutbruddene i 536, 540 og 547 førte til

kalde somre, dårlige avlinger og hungersnød. I tillegg herjet den justinianske pesten, og så mye som halvparten av befolkningen i Skandinavia kan ha dødd som konsekvens av disse to krisene. Et endret talespråk og skriftspråk kan ha sin forklaring i nettopp dette, for når mange eldre i et samfunn dør, kan dette føre til at de neste generasjonene får et enklere språk, spesielt i bøyingsmorfologien (Schulte og Williams, 2018: 59; Iversen og Solheim, 2019: 424). Det er derimot ikke alle som er enige i denne teorien. Mange forskere har forsøkt å komme fram til grunnen som fører til de språklige endringene i synkopetiden. Ofte blir folkevandring trukket fram som et argument, men dette avviser Mæhlum (1999, 95–103), da det ikke er noen tydelig sammenheng i det arkeologiske materialet.

I overgangsperioden mellom den eldre og den yngre fuþark er det funnet kun 46 innskrifter (Imer, 2015a). Det er funnet rundt 200 innskrifter fra den urnordiske perioden (Spurkland, 2001: 32), men fra perioden 700–1130 er det funnet om lag 2880 runesteiner i Skandinavia, de aller fleste i Sverige (Barnes, 2012: 66). Man regner med at mange innskrifter er tapt, fordi de ble ristet på organisk materiale. At det er funnet så få innskrifter i denne overgangsperioden kan være et argument for at skriftspråket har vært brukt lite. Samtidig trenger ikke nødvendigvis en reduksjon fra 24 til 16 tegn bety at skriftsystemet ble svakere, for 16-tegnsfuþarken ser ut til å ha tjent vikingene godt, men akkurat i endringsprosessen kan det se ut til at den har blitt brukt mindre, og at den kanskje har hatt en svakere posisjon.

Svartedauden regnes som startpunktet for mellomnorsk tid (1350–1536) og har flere likhetstrekk med synkopetiden. Helt i starten av begge periodene var det pestepidemier som tok livet av mange mennesker, og i begge periodene gikk språket gjennom store forandringer. Man regner med at svartedauden bidro til at skriftnormen gikk i oppløsning, fordi mange av dem som kunne skrive, som prester og munk, døde, fordi de pleiet de syke. Det blir relevant å spørre seg om det er mulig å dra en parallell til synkopetiden. Vi vet ikke så mye om hvem runeristerne på denne tiden var, og hva slags posisjon de hadde i samfunnet, men ut ifra gjenstandene runene er ristet på, ser det ut til at de tilhørte en slags overklasse. Det finnes også eksempler på prester eller offerprester som rister runer, men disse kan ikke direkte sammenlignes med de kristne prestene (Imer, 2015b: 131; Spurkland, 2001: 57–62). Dersom vi skal følge denne parallellen videre må derfor mange av disse runeristerne ha dødd for at det skal være sammenlignbart med tiden etter svartedauden, noe som ikke virker særlig sannsynlig ut ifra den posisjonen vi regner med at runeristerne hadde. Vi må anta at runeristerne hadde like stor sannsynlighet for å dø av pest som vanlige folk. Kanskje heller

mindre, fordi de antakeligvis tilhørte det øvre sosiale lag, som trolig hadde folk under seg som kunne pleie dem.

Det har vært stilt spørsmålstegn ved hvor store konsekvenser et tap av skrivekyndige kunne få for skriftnormen i mellomalderen. Jan Ragnar Hagland er en som stiller seg kritisk til dette, og han mener at folk lærte seg å skrive uansett fordi skriftspråket hadde en nokså fast form. Det var heller forskjellen mellom tale og skrift som førte til avvik (Mørck, 2018: 306).

En annen ting det har blitt stilt spørsmålstegn ved, er om store sosiale omveltninger kan føre til endringer i språket. Brit Mæhlum mener at de språklige forandringene etter svartedauden ikke kan ses på som brå, men som en lang prosess, og at endringene i det norrøne språket startet mye lenger tilbake enn svartedauden. Mæhlum mener også at endringene i det urnordiske talemålet må ha begynt mye tidligere enn endringene i runeskriften. I innskriften på Gallehus-hornet, som dateres til 400–450, finner man nemlig de tidligste eksemplene på a-omlyd i ordene **horna** og **holtijar**. Det virker lite sannsynlig at pest og hungersnød var årsaker til endringer i talemålet og skriftspråket, men det kan ha virket indirekte. Dersom vi fortsetter å dra paralleller til svartedauden, så vet vi at mange gårder ble stående tomme, såkalte «ødegårder». Folk la ut på vandring, og flyttet inn på gårder som var bedre, noe som førte til ny dialekt- og språkkontakt, som igjen kan ha ført til at de språklige endringene akselererte (Mæhlum, 1999: 107–108; Mørck, 2018: 306–307; Schulte og Williams, 2018: 83).

I Skandinavia reduseres runerekken med åtte tegn, men i England går man i en helt annen retning i samme periode, til tross for at de også der led av både hungersnød og epidemi. Den engelske *futhorc* var ferdig rundt år 800, men her ble derimot tegninventaret økt fra 24 til 31 tegn. Mange av disse runetegnene er avanserte i formen, så forenkling eller stenografi har ikke vært gjeldende prinsipper i dette tilfellet. En grunn til at ting kan ha endret seg i en annen retning i England, er det latinske alfabetet, som fulgte med kristendommen. De første beleggene på latinsk skrift i England er fra 500-tallet, men det er likevel funnet flere innskrifter med runer i det 5. og 6. århundre enn med latinsk skrift. Latinsk skrift var derimot etablert i landet da den engelske *futhorc* vokste fram, noe som kan ha gjort behovet for å økte runeinventaret, slik at man fikk et én-til-én-forhold mellom lyd og tegn, større (Page, 1999: 200, 213; Seim, 2013: 152). De samme tendensene ser vi i Norge i framveksten av middelalderfuthorken på 23 tegn, som er gjennomført fra ca. 1200. Så kanskje er det heller det latinske alfabetet som forklarer hvorfor Skandinavia og England gikk i så forskjellig retning.

6.2.6 Stenografi

Den yngre fuþark var grafisk enklere enn den eldre fuþark og hadde kun runer med én stav. Vi kan se at avanserte runer, som krevde mange risp eller hogg, som ƿ, ʀ, ʁ og ʂ, faller bort eller endrer form i overgangen. Når kontakten med Europa ble utvidet, ble runeskriften brukt mer i kommersielle, militære og diplomatiske sammenhenger, og det kan dermed ha oppstått et behov for å skrive raskere, noe som kanskje kan forklare bortfall og forenklinger (Liestøl, 1981: 249).

Dette har ikke vært et gjeldende prinsipp i den engelske fuþorc, for der finner vi runeformer som ȝ, ȝ og ȝ (Seim, 2013: 152).

	Kortkvist	Langkvist
h	þ †	*
r	ʀ	ʁ
s	ʂ ↓	ʃ
t,d	1	↑
b,p	þ þ	β
m	ʀ	ʁ

Tabell 19: Sammenlikning av stenografi i kortkvistrunene kontra langkvistrunene

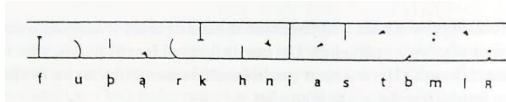
Stenografi har gjort seg mer gjeldende for kortkvistruner, som det er funnet flest innskrifter med i Norge og Sverige, enn for langkvistrunene, som det er funnet flest innskrifter med i Danmark. Det er seks runer som krever 1–2 hogg eller risp mindre og som gjør systemet litt mer økonomisk. Se tabell 19.

Det er flere runeforskere som har tro på teorien om at en person har satt seg ned med den eldre fuþark foran seg og sett på hva som kunne gjøres for å forenkle den. Harry Andersen trodde det var tre faktorer som spilte sammen og gav grunnlaget for reduksjonen av åtte tegn: stenografi, enklere struktur og et bevisst valg i hvilke runer som ble

tatt vare på og valgt bort. Han mente at reduksjonen ikke hadde til hensikt å gjøre det enklere for den som leste, men den som skrev, og at sammenslåingen av runene **t** og **d**, **g** og **k**, **i** og **e**, og **u** og **o** kan forklares ut ifra det. På denne måten ble den fonologiske analysen enklere, og det ble et mer effektivt system på to nivåer: Man brukte mindre tid på å riste runene, og man brukte mindre tid på å finne ut hvilken rune man kunne bruke for den lyden. Det ble derimot vanskeligere for dem som skulle tolke innskriftene (Andersen, 1947: 219–220).

Einar Haugen er kritisk til dette. Han mente at de som kunne lære seg 16 tegn, kunne lære seg 24 også og dessuten hvilke runer som skulle brukes i hvilke ord. Videre mener han at det ble inngått et dårlig kompromiss mellom et tradisjonelt system for skriftegn og en endret språklig struktur. Her peker han mot middelalderfuþarken som ble utvidet igjen, for det er i

middelalderen at runeskriften blir folkeligjort, til tross for at fuparken bestod av 23 tegn (Haugen 1969: 52). Samtidig kan latinsk skrift ha påvirket, ved å eksponere folk for mer skriftspråk i hverdagen. For en person som hadde sett ulike tegn og bokstaver jevnlig, kan 23 tegn ha virket enklere å tilegne seg i middelalderen, enn noen hundre år tidligere.

Illustrasjon 21: Stavløse runer (Spurkland, 2001: 90)

Dersom poenget var å skrive raskest mulig, kunne de jo ha brukt stavløse runer. Utgangspunktet for de stavløse runene ser ut til å være kortkvistrunene, bare uten stav. Det som markerer forskjellene, er om kvistene peker mot høyre eller venstre. Disse runene er funnet på en gruppe runesteiner i Hälsingland, nord-øst i Sverige, noen andre steder i Sverige og på en innskrift fra Bryggen i Bergen i middelalderen. Med andre ord er ikke disse runene særlig utbredt (Spurkland, 2001: 89–90). Stenografi som argument har kanskje bare vært gjeldende til et visst punkt. Muligens ble de stavløse runene for små eller for utydelige, slik at det ble vanskelige å skille fra hverandre, eller kanskje avviket de stavløse runene for mye fra normalen, altså runer med stav, og ble for utradisjonelle.

6.3 Forslag på teori

6.3.1 «Runereformen»

Etter å ha gått gjennom alle disse ulike teoriene og sett dem opp mot endringene som skjer i skriftspråket, virker den mest sannsynlige teorien at en høytstående person med god kunnskap innenfor runekunsten, har satt seg ned, med den eldre fupark foran seg, og sett på hvilke endringer som kunne gjøres for å forenkle den, både i form og i tegnomfang. Liestøl så for seg at denne «reformen» fant sted på 800-tallet, men funnet av Ribe-kraniet har vist at dette må ha skjedd tidligere. Jeg vil tro at denne «reformen» må ha skjedd et sted mellom Eggja-steinen og Ribe-kraniet. Endringene som skjer før innskriften på Eggja-steinen virker tilfeldige og skjer gradvis, mens de etterpå virker mer bevisste og skjer raskere. Jeg tror denne personen må ha sett på hvilke endringer som var skjedd i bruken av fuparken allerede, og laget noen nye systemer for vokaler og plosiver, og forenklet fuparken med grunnlag i dette.

Før Eggja-innskriften går ƿ, ʃ, ǣ og ǫ av bruk fordi de var overflødige eller hadde en svak posisjon i den eldre fupark, k og s er to runer som gjennomgår gradvise forandringer i form, *jāra- og *ansur-runen endrer gradvis lydverdi, og r snus «på hodet».

Mellom Eggja-steinen og Ribe-kraniet faller de fem runene **X g**, **P w**, **M e**, **M d** og **ø o** vekk, og jeg tror det er Eggja-fuþarken denne høytstående runeristeren har foran seg når ha begynner å vurdere hvilke endringer som kan gjøres. I tid er dette en gang mellom 650 og 750.

Når det gjelder vokalene, vet vi at det kommer til fire nye fonemer på grunn av i-omlyden og u-omlyden, men når målet var å forenkle fuþarken, kunne man ikke ha ni vokalruner der.

Løsningen ble da flerverdige runer. **M e** og **ø o** var begge avanserte å riste, og passet ikke inn i én-stavs-systemet. **M e** ble dessuten valgt bort fordi navnet, og dermed lydverdien hadde endret seg. Vi må regne med at man hadde brukt **l i**-runen for å betegne den nye lydverdien /j/ i 160–210 år, og at det derfor ikke var behov for noen ny **j**-rune. **P w** fikk antakelig lydverdien /y/ da den endret navn. Siden ikke y kunne stå i en bøyingsendelse, og den heller kunne bli betegnet av **u**-runen, så forsvant den ut. Det er i alle fall **u**, **þ/t/ð**, **l i** og **þ/t a** som blir beholdt. Disse var de eneste som kunne opptre i bøyingsendelser, så siden han måtte velge noen, kan dette ha vært det mest naturlige valget.

To runer som også blir tatt ut av fuþarken er **X g** og **M d**. Begge disse runene ble slått sammen med hver sin plosive «partner». **P** blir da brukt for å betegne /k/ og /g/, og **↑** blir brukt for å betegne /t/ og /d/. Også her har stenografi antakeligvis spilt en rolle, for det er de enkleste formene som blir beholdt. I dette tilfellet kan vi gå ut ifra at «runereformatoren» ble inspirert av **b**-runen som betegnet både /p/ og /b/.

Denne nye fuþarken blir muligens ristet på pinner som blir sendt rundt til andre rune kyndige og høytstående personer i Skandinavia. Det ser derimot ut til at det tar litt tid å innføre den. Vi finner eksempler på sammenslåingen av **↑ t** og **M d** på Vatn-steinen, og sammenslåingen av **X g** og **P k** på runespenna fra Strand, som begge er datert til senest 700, mens **ø o** er også fortsatt til stede på Vatn-steinen. Kanskje blir det mer nøyaktig å si at denne «reformen» har skjedd en gang mellom 650 og 700, og at tiden fra ca. 700 og fram til innskriften på Ribe-kraniet ble brukt på å ta den skikkelig i bruk.

6.3.2 Flere «reformer»?

«Reformen» jeg tok for meg i delkapittel 6.3.1, handlet først og fremst om reduksjon, og noe forenkling. Forenklingen stopper derimot ikke der.

Fra Ribe-kraniet til langkvist-fuþarken, som vi blant annet ser på Gørlev-steinen, er det tre runer som forandrer seg: **h** går fra **H** til **þ**, **a** går fra **þ** til **þ**, og **m** går fra **M** til **þ**. Her ser vi at

systemet med kun én-stavs-runer gjennomføres. Disse endringene skjer en eller annen gang i løpet av 800-tallet. Det er ikke sikkert at det har skjedd noen «reform» når det gjelder langkvistrunene, men det er verdt å diskutere om det kan ha skjedd enda en «reform» med kortkvistrunene. For i kortkvist-fuþarken ser vi at omtrent halvparten av runene har blitt forenklet ytterligere, i løpet av en relativt kort periode. Fra Ribe-kraniet, som er datert til 720–750, til runepinnen fra Hedeby, som er datert til rundt år 800, er det kun sju runer som er like. Runepinnen fra Hedeby og Helnæs-steinen er datert til omtrent samme tid, men også her er det kun sju runer som er like. Dette sier noe om hvor store forskjeller det var på kortkvistruner og langkvistruner, men også hvor raskt det må ha skjedd en forandring.

Kanskje har det også i dette tilfellet sittet en norsk eller svensk runekyndig person, et sted mellom 720 og 800, med Ribe-fuþarken foran seg, og sett på hvordan man kunne forenkle den enda mer. Ikke ved å redusere antallet tegn, men ved grafisk forenkling. Vedkommende har da kommet opp med kortkvistrunene, som ble ristet ned på pinner og sendt rundt til andre runekyndige og høytstående personer i Sverige og Norge, som tok den i bruk.

7. Konklusjon

Utgangspunktet for denne masteroppgaven har vært problemstillingen: «*Hvordan og hvorfor endret runeskriften seg i perioden 500–800? Hvordan henger dette eventuelt sammen med de store språklige endringene i samme periode?*» For å besvare problemstillingen har det vært hensiktsmessig å dele den i to, ved å se på *hvordan* runeskriften endret seg, og *hvorfor* runeskriften endret seg, og så kople disse svarene opp mot språklige endringer.

7.1 Hvordan

I perioden 500–800 endrer fuþparken seg ved at den reduseres fra 24 til 16 tegn. I tillegg får også flere runetegn endret form, og to runer får ny lydverdi. De åtte runene som forsvinner i overgangen fra den eldre til den yngre fuþpark, er: 𐌺 **p**, 𐌶 **ë**, 𐌛 **ŋ**, 𐌷 **g**, 𐌰 **w**, 𐌛 **e**, 𐌞 **d** og 𐌶 **o**. Hvorfor disse forsvinner, skal vi se på i neste delkapittel, 7.2.

k-, **s**- og **r**-runene endrer alle form. **k** har formen 𐌿 i den eldre fuþpark, men i løpet av synkopetiden får den overgangsformen 𐌿 / 𐌿, før den endrer seg videre til 𐌿. **s** har formen 𐌶 i den eldre fuþpark, men i løpet av synkopetiden får den overgangsformen 𐌿 / 𐌿, før den endrer seg videre til 𐌿. **r**-runen har formen 𐌶 i den eldre fuþpark, men i løpet av synkopetiden blir den stupvendt, og får formen 𐌿. Disse nye grafiske formene er alle til stede i innskriften på Ribe-kraniet, som er datert til 720–750, men det er flere runer som forenkles etter dette. Runer som holder seg uendret fra Ribe-kraniet og utover er: 𐌿, 𐌶, 𐌿, 𐌶, 𐌿 og 𐌿.

Innenfor den yngre fuþpark finnes det to varianter av runerekken: langkvistruner og kortkvistruner. Langkvistrunene er nok så like i formen som runene på Ribe-kraniet, mens kortkvistrunene er enklere. Helnæs-steinen og Gørlev-steinen har begge langkvistruner. Runene på Helnæs-steinen er like som de på Ribe-kraniet, med unntak av **a**-runen, som har formen 𐌿 på Ribe-kraniet og 𐌿 på Helnæs-steinen. Innskriften på Gørlev-steinen har også 𐌿 **a**, men i tillegg har den to andre runer som er forskjellige fra Ribe-innskriften: **h** har endret form fra 𐌶 til 𐌿, og **m** har endret form fra 𐌞 til 𐌿.

Det er ni runer som er forskjellige i innskriften på Ribe-kraniet og i kortkvist-fuþparken. Disse forskjellene har jeg gått systematisk gjennom tidligere i oppgaven, så jeg skal ikke gjenta alt her. Jeg skal likevel peke ut et par forandringer, bare for å illustrere hvor økonomiske noen av kortkvistrunene ble. **r**-runen har formen 𐌿 på Ribe-kraniet, men i innskriften på runepinnen fra Hedeby og på Rök-steinen, som begge har kortkvistruner, har den fått formen 𐌿. **s**-runen

har formen ᚠ på Ribe-kraniet, men i innskriften på runepinnen fra Hedeby og på Rök-steinen har den fått formen ᚦ. ᚦ er en annen kortkvistrune for s.

Formendringene er rent grafiske og henger ikke sammen med språklige endringer. Det vi ser, er at runene endrer seg i form slik at de passer inn i et system hvor de kun har én stav. Mange runer blir også enklere, slik at de krever færre hogg eller risp for å bli ristet. Dette gjelder først og fremst kortkvistrunene. Stenografi kan være forklaringen på hvorfor runene endrer seg etter Ribe-kraniet.

7.2 Hvorfor

Av de åtte runene som går ut av bruk, er det tre som forsvinner tidlig: ᚦ p, ᚦ ě og ᚦ ŋ. Man regner med at ᚦ p gikk ut av bruk fordi den antakeligvis hadde et keltisk runenavn som kan ha vært vanskelig å huske, og fordi /p/ var sjelden i framlyd i urnordisk. ᚦ ě og ᚦ ŋ gikk antakeligvis ut av bruk fordi de betegnet allofoner, og ble dermed overflødige fordi man like godt kunne bruke andre runer for å gjengi de samme lydene.

Det er to runer som endrer lydverdi, og det er runene med de urnordiske navnene **jāra* og **ansur*. Disse hadde henholdsvis runetegnene ᚦ og ᚦ. Da språket gikk fra urnordisk til norrønt, endret også runenavnene seg, og i disse tilfellene påvirket det også framlyden, som skulle hjelpe runeristeren med å angi lydverdien til runen. Runenavnet **jāra* endret seg til det norrøne *ár*, og endret dermed lydverdi fra /j/ til /a/. Selve runetegnet endret seg også fra ᚦ til ᚦ. Runenavnet **ansur* endret seg til *óss* (med nasal *ó*), og endret lydverdi fra /a/ til /ǫ/ (eller hvilken som helst bakre, lav nasal vokal). Runetegnene ᚦ endret seg ikke, til tross for at lydverdien gjorde det.

At k-, s- og r-runene endrer form, ᚦ p, ᚦ ě og ᚦ ŋ går ut av bruk, og **jāra* og **ansur* endrer lydverdi, er forandringer som skjer før innskriften på Eggja-steinen (ca. 650–700). Alle endringene virker tilfeldige og skjer gradvis, mens forandringene etter Eggja-steinen virker mer bevisste og skjer raskere.

Bortfallet av ᚦ w og ᚦ e kan også forklares ved at runenavnene deres endret seg. ᚦ w-runen het antakeligvis **wunju*, og endret seg til **yn* på norrønt. ᚦ e-runen het **ehwaR*, og dette ordet endret seg til *jór*. Lydverdien til ᚦ ville blitt endret fra /w/ til /y/, og lydverdien til ᚦ ville blitt endret fra /e/ til /j/. Ingen av de nye lydverdigene passet inn i den yngre fuþark, noe

som kan forklare hvorfor de forsvant. Disse fire runenavnene blir herjet med av språklige endringer som synkope, omlyd, bortfall av lyder og assimilasjoner og viser at det er en tydelig sammenheng er.

Både **ᛗ e** og **ᛟ o** hadde avanserte runeformer, som kan være med på å forklare grunnen til at de forsvant. I tillegg kan forklaringen til bortfallet av **o**-runen ligge i det nyetablerte systemet for vokalrunene, for i den yngre fuþark var det kun fire vokalruner: **ᛚ u**, **ᛞ/ᛞ/ᛞ a**, **ᛚ i** og **ᛞ/ᛞ a**. Disse var derimot flerverdige, og kunne betegne flere lyder. Grunnen til at disse fire ble beholdt var fordi /u/, /a/, /i/ og /a/ var de eneste vokalene som kunne opptre i bøyingsendelser, i et tidlig stadium av norrønt.

Teorien om at en runekyndig har laget et nytt system for å forenkle fuþarken virker svært sannsynlig. Denne personen utviklet med dette et logisk system for vokalrunene. Prosesser som i- og u-omlyd i synkopetiden hadde gjort at man fikk vokalene *æ*, *y*, *ø* og *ø* i tillegg til de allerede eksisterende *i*, *u*, *e*, *o* og *a*. Siden poenget var å forenkle fuþarken, var det ikke rom for ni vokalruner. I utviklingen av den angelsaksiske fuþorc var ikke forenkling et prinsipp, da den har 31 runer, og et runeteegn for hver vokal. **ᛚ u**, **ᛞ/ᛞ/ᛞ a**, **ᛚ i** og **ᛞ/ᛞ a** ble beholdt fordi de var de vokalene man ikke kunne klare seg uten. Også denne endringer henger sammen med de språklige endringene, nærmere bestemt omlydsprosessene.

De to runene det gjenstår å forklare bortfallet av, er da **ᛦ g** og **ᛞ d**. **ᛚ p** faller bort tidlig, og fra det tidspunktet betegner **ᛚ** både stemt /b/ og ustemt /p/. Jeg tror at personen som utviklet den yngre fuþarken, hentet inspirasjon fra systemet der én rune betegnet to liknende lyder. Ved å generalisere dette prinsippet kunne **ᛚ** brukes for både /t/ og /d/, og **ᛞ** kunne brukes for både /k/ og /g/.

Etter Eggja-steinen er det fem runer som faller bort: **ᛦ g**, **ᛞ w**, **ᛗ e**, **ᛞ d** og **ᛟ o**, og dette ser man er gjennomført på Ribe-kraniet (720–750). Disse endringene virker mer bevisste og systematiske, og skjer i løpet av en periode på 20–100 år. Dersom Eggja-steinen dateres til så sent som mulig, og Ribe-kraniet dateres til så tidlig som mulig, kan vi også påstå at det skjer over en relativt kort periode. Dette taler for at en runekyndig har sittet med Eggja-fuþarken foran seg, sett hvilke endringer som hadde skjedd allerede, og laget noen systemer for å forenkle den videre. Dette runealfabetet ble deretter formidlet videre til andre runeristere. Siden det er funnet så få innskrifter i denne perioden, må vi regne med at det også var få runeristere. En slik «reform» kan derfor ha vært lettere å gjennomføre, for når det er færre

som skriver, er det også færre som må endre skrivemåte. Dette er med på å styrke opp under denne teorien.

Etter Ribe-kraniet er det en del runer som forenkles grafisk. Spesielt kortkvistrunene. Kanskje har det vært snakk om flere «reformer», og at det har vært en annen runekyndig person, som har sittet med Ribe-fuþarken foran seg, og forenklet runene med hensikt å skrive raskere.

7.3. Oppsummering

Man har all grunn til å si at endringene i fuþarken har med språk å gjøre, noe bortfallet av ƿ, ʀ, ǣ og ǫ viser. Det samme gjelder bortfallet av ǰ og ǫ, som ble slått sammen med hver sin plosive partner. Det er i tillegg noen endringer som kan forklares ut fra de store språklige endringene i synkoptiden, som omlyd og synkope, nemlig at runenavnene forandrer seg, og dermed lydverdiene til fire runer, og at det dannes et system der vokalrunene blir flerverdige, og noen vokaler valgt vekk.

Det er derimot noen forandringer som ikke kan forklares ut ifra et språklig perspektiv, og det er forandringene i selve runeformene. Etter Ribe-kraniet går runene i retning av et system hvor de kun har én stav. Systemet blir mer økonomisk, og det krever færre hogg eller risp for å riste dem. Dette gjelder først og fremst kortkvistrunene, men også langkvistrunene forenkles noe. Stenografi har vært et gjeldende prinsipp her.

Kanskje kan man si det så enkelt som at reduksjonen av antall tegn har med språk å gjøre, og endringen av runenes form ikke har med språk å gjøre.

Litteratur

- Andersen, Harry. (1947). Det yngre Runealfabets Oprindelse. *Arkiv för nordisk filologi*, 1947 (62), 203–227.
- Bakka, Egil. (1973). Goldbrakteaten in norwegischen Grabfunden: Datierungsfragen. *Frühmittelalterliche Studien*, 1973 (7(1)), 53–87.
- Barnes, Michael. (1987). The Origins of the Younger «Futhark» – a reappraisal. I Björn Ambrosiani (Red.), *Runor och runinskrifter* (29–45). Stockholm: Almqvist & Wicksell.
- Barnes, Michael. (2012). *Runes. A Handbook*. Woodbridge: The Boydell Press.
- Bjorvand, Harald og Lindeman, Fredrik O. (2007). *Våre arveord: Etymologisk ordbok* (Rev. og utv. utg.). Oslo: Novus.
- Danske runeindskrifter. (Ukjent). Opslag - Enkelt genstand: Kragehul-spydskaft. Hentet fra: <http://runer.ku.dk/VisGenstand.aspx?Titel=Kragehul-spydskaft>
- von Friesen, Otto. 1918/19. Runenschrift. I Johannes Hopps (Red.), *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 4 (5–51). Straßburg: K.J. Trübner.
- Grønvik, Ottar. (1981). *Runene på Tunesteinen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grønvik, Ottar. (1983). Runeskriften på Rök-steinen. *Maal og minne*, 1983 (3-4), 101–149.
- Grønvik, Ottar. (1985). *Runene på Eggjasteinen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grønvik, Ottar. (1987). *Fra Ågedal til Setre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grønvik, Ottar. (1988). Om Eggjainnskriften. *Arkiv för nordisk filologi*, 1988 (103), 36–47.
- Grønvik, Ottar. (1996). *Fra Vimose til Ødemotland*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grønvik, Ottar. (1999). Runeinnskriften fra Ribe. *Arkiv för nordisk filologi*, 1999 (114), 103–127.
- Haugen, Einar. (1969). On the Parsimony of the Younger Futhark. I Konstantin Reichardt og Christian Gellinek (Red.), *Festschrift für Konstantin Reichardt* (51–58). Bern: Francke Verlag.
- Haugen, Odd Einar. (2001). *Grunnbok i norrønt språk*. 4. utg. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Høst, Gerd. (1976). *Runer: Våre eldste norske runeinnskrifter*. Oslo: Aschehoug.
- Imer, Lisbeth M. (2014). The Danish runestones – when and where? *Danish Journal of Archaeology*, 2014 (3(2)), 164–174.
- Imer, Lisbeth M. (2015a). *Jernalderens runeinnskrifter i Norden: Katalog* (Vol. 2014, Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie). København: Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab.

- Imer, Lisbeth M. (2015b). *Jernalderens runeinskrifter i Norden: Kronologi og kontekst* (Vol. 2013, Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie). København: Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab.
- Iversen, Frode og Solheim, Steinar. (2019). The mid-6th century crises and their impacts on human activity and settlements in southeastern Norway. I Brady, Niall og Theune, Claudia (Red.), *Settlement Change Across Medieval Europe (423–434)*. Leiden: Sidestone Press.
- Jacobsen, Lis og Moltke, Erik. (1942). *Danmarks runeindskrifter: Text*. København: Munksgaard.
- Kjesrud, Karoline. (2017). Runer som identitære symboler og fagmiljøenes ansvar. *Norsklæraren*, 2017 (4), 42–52.
- Liestøl, Aslak. (1965). Runeinnskifta på Eikelandspenna. *Frá haug ok heiðni*, 1965 (4), 155–158.
- Liestøl, Aslak. (1981). The Viking Runes: The Transition from the Older to the Younger Fupark. *Saga-book, 1978–81* (20), 247–266.
- Marstrander, Carl J. S. (1953). De nordiske runeinnskifter i eldre alfabet, Skrift og språk i folkevandringstiden. *Viking*, 1953 (16), 1–278.
- Medievalists (2019, juni). The Justinianic Plague reached as far as the British Isles, study finds. Hentet fra: <https://www.medievalists.net/2019/06/the-justinianic-plague-reached-as-far-as-the-british-isles-study-finds/>
- Moltke, Erik. (1976). *Runerne i Danmark og deres oprindelse*. København: Forum.
- Munch, Peter A. (1848). *Kortfattet fremstilling af den ældste nordiske runeskrift*. Christiania: Feilberg & Landmark.
- Myrvoll, Klaus Johan. (2020). Det avgjerande i å skilja millom *e* og *æ*. Til upphavet åt mannsnamni *Erlingr* og *Erlendr*. *Studia anthroponymica Scandinavica*, 2020 (35), 7–25.
- Mæhlum, Brit. (1999). *Mellom Skylla og Kharybdis*. Oslo: Novus Forlag.
- Mørck, Endre. (2018). Seinmellomalderen (1350–1536). I Agnete Nesse (Red.), *Norsk språkhistorie: Tidslinjer* (293–356). Oslo: Novus Forlag.
- Nerman, Birger. (1947). Arkeologisk datering av vendeltidens nordiska runinskrifter. *Fornvännen*, 1947 (42), 109–141.
- Olsen, Magnus. (1938). *Norrøne studier*. Oslo: Aschehoug.
- Page, Raymond Ian. (1999). *An Introduction to English Runes*. Woodbridge: The Boydell Press.

- Persson, Charlotte Price. (2018, 16. januar). Ulike runer fra vikingtiden funnet i Danmark. Hentet fra: <https://forskning.no/sprak-historie-arkeologi/unike-runer-fra-vikingtiden-funnet-i-danmark/295914>
- Santesson, Lillemor. (1989). En blekings blotinskrift. *Fornvännen 1989*, 221–229.
- Schulte, Michael. (2011). Runene på Hogganvik-stenen ved Mandal: En runologisk og lingvistisk kommentar. *Agder Vitenskapsakademi, Årbok 2010*, 48–65.
- Schulte, Michael og Williams, Henrik. (2018). Den eldste tiden (-700). I Agnete Nesse (Red.), *Norsk språkhistorie: Tidslinjer (51–117)*. Oslo: Novus Forlag.
- Schulte, Michael. (2018). Vikingtiden (700 – 1050). I Agnete Nesse (Red.), *Norsk språkhistorie: Tidslinjer (119–196)*. Oslo: Novus Forlag.
- Seim, Karin Fjellhammer. (2013). Runologi. I Odd Einar Haugen (Red.), *Handbok i norrøn filologi (128–193)*. 2. utg. Bergen: Fagbokforlaget.
- Spurkland, Terje. (1995). Kriteriene for datering av norske runesteiner fra vikingtid og tidlig norsk middelalder. *Maal og minne, 1995 (1-2(1))*, 1–15.
- Spurkland, Terje. (2001). *I begynnelsen var fupark: Norske runer og runeinnskrifter*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Særheim, Inge. (2009). *Ryger ristar runer*. Stavanger: Arkeologisk Museum.
- Søvsø, Morten. (2013). Om dateringen af Ribe runehernekallen. *Futhark, 2013 (4)*, 173–176.
- Zielinski, Sarah. (2015, 8. juli). Sixth-Century Misery Tied to Not One, But Two, Volcanic Eruptions. Hentet fra: <https://www.smithsonianmag.com/science-nature/sixth-century-misery-tied-not-one-two-volcanic-eruptions-180955858/>

Illustrasjoner

Illustrasjon 1: Identiske tegn (Moltke 1976: 47)	13
Illustrasjon 2: Runenavn (Særheim, 2009: 9).....	16
Illustrasjon 3: Rökinnskriften med eldre runer (Liestøl, 1981: 254).....	26
Illustrasjon 4: Fuparkene på Rök-steinen (Liestøl, 1981: 257).....	27
Illustrasjon 5: Translittering av Bratsberg-spennen (Seim, 2013: 142)	40
Illustrasjon 6: Bratsberg-spennen (Seim, 2013: 144).....	40
Illustrasjon 7: Gallehus gullhorn (Jensen, 2012).....	42
Illustrasjon 8: Vadstena-brakteaten (Agrell, 1934: 12).....	44
Illustrasjon 9: Ågedal-brakteaten. (Grønvik, 1987: 206)	45
Illustrasjon 10: Runene på Ågedal-brakteaten (Grønvik, 1987: 63)	45
Illustrasjon 11: Eikeland-spenna (Liestøl, 1965: 157)	47
Illustrasjon 12: Noleby-steinen (Grønvik, 1987: 207)	52
Illustrasjon 13: Setre-kammen sett fra siden. (Nerman, 1947: 116)	53
Illustrasjon 14: Setre-kammens A-side (Høst, 1976: 69).....	53
Illustrasjon 15: Setre-kammens B-side (Høst, 1976: 69)	54
Illustrasjon 16: Eggja-steinen (Spurkland, 2001: 65).....	56
Illustrasjon 17: Translittering av Eggja-innskriften (Olsen, 1919: 18)	57
Illustrasjon 18: Runespenna fra Strand (Grønvik, 1987: 162)	58
Illustrasjon 19: Ribe-kraniet (Spurkland 2001: 86).....	58
Illustrasjon 20: Fuparken på Rök-steinen (Grønvik, 1983: 101).....	58
Illustrasjon 21: Stavløs runer (Spurkland, 2001: 90)	58

Tabeller

Tabell 1: Den eldre fupark (Spurkland, 2001: 15)	14
Tabell 2: Den yngre fupark (Særheim 2009: 17)	14
Tabell 3: Middelalderfuparken (Spurkland, 2001: 166).....	16
Tabell 4: Det trykketunge vokalsystemet tidlig i norrønt (Haugen, 2001: 60)	19
Tabell 5: Utvikling i nordisk språk (Grønvik, 1987: 180–189)	20
Tabell 6: Den engelske runerekken (Seim, 2013: 152)	31
Tabell 7: Sammenlikning av runene på Strøms-brynet og Steintofte-steinen	39
Tabell 8: Fuparken på Ågedal-brakteaten (Grønvik, 1987: 63–67)	46
Tabell 9: Sammenlikning av runene på Steintofte- og Björketorp-steinene	48
Tabell 10: Eggja-fuparken (Spurkland, 2001: 84)	59
Tabell 11: Sammenslåing av plosiver (Spurkland, 2001: 97)	64
Tabell 12: Fuparken på Helnæs-steinen (Moltke, 1976: 137).....	65
Tabell 13: Fuparken på Gørlev-steinen (Spurkland, 2001: 87).....	66
Tabell 14: Fuparken på runepinnen fra Hedeby (Spurkland, 2001: 88)	66
Tabell 15: Sammenlikning av runene på Helnæs-steinen, Gørlev-steinen, runepinnen fra Hedeby og Rök-steinen	68
Tabell 16: Den yngre fupark (Særheim 2009: 17)	69
Tabell 17: Sammenslåinger av runer	74
Tabell 18: Sammenlikning av «forenklete» runer på Gørlev-steinen og runepinnen fra Hedeby	77
Tabell 19: Sammenlikning av stenografi i kortkvistrunene kontra langkvistrunene	82

Vedlegg

Tabell: Oversikt over runene i runeinnskrifter

	f	u	þ	a/ą	r	k	g	w	h	n	i	j/a	p	ë	R	s	t	b	e	m	l	ŋ	d	o	
Eldre fupark	ƿ	ᚋ	ᚔ	ᚠ	ᚱ	ᚨ	ᚨ	ᚠ	ᚱ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	
Ågedal-brekteaten	ƿ	ᚋ	(ᚔ)	ᚠ	ᚱ	(ᚨ)	(ᚨ)	ᚠ	ᚱ	•	ᚠ	•	•	ᚠ	•	ᚠ	•	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	•	ᚠ	(ᚠ)	
Eikeland-spennen	•	ᚋ	•	ᚠ	ᚱ	ᚨ	•	ᚠ	•	ᚠ	ᚠ	•	•	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	•	•	ᚠ	
Strøms-bryntet	•	ᚋ	ᚔ	ᚠ	ᚱ	ᚠ	ᚨ	ᚠ	ᚱ	ᚠ	ᚠ	•	•	•	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	•	•	ᚠ	
Stentofte-	ƿ	ᚋ	ᚔ	ᚠ	ᚱ	ᚠ	ᚨ	ᚠ	ᚱ	ᚠ	*	•	•	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	•	ᚠ	ᚠ	
Björketorp	ƿ	ᚋ	ᚔ	•	ᚱ	ᚠ	ᚨ	ᚠ	ᚱ	ᚠ	*	•	•	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	•	ᚠ	ᚠ	
Noleby-steinen	ƿ/ ᚠ	ᚋ	ᚔ	ᚠ	ᚱ	ᚠ	ᚨ	(ᚠ)	ᚱ	ᚠ	*	•	•	•	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	•	ᚠ	ᚠ	
Setre-kammen	•	ᚋ	•	ᚠ	•	•	•	•	ᚱ	ᚠ	•	*	•	•	ᚠ	•	•	•	•	ᚠ	ᚠ	ᚠ	•	•	•
Eggja-steinen	ƿ	ᚋ	ᚔ	ᚠ	ᚱ	ᚠ	ᚨ	ᚠ	ᚱ	ᚠ	*	•	•	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	•	ᚠ	ᚠ
Runespenna fra Strand	•	•	•	•	•	ᚠ	•	•	ᚱ	ᚠ	ᚠ	*	•	•	•	ᚠ	•	•	•	•	ᚠ	•	•	•	
Vatn runestein	(ƿ)	•	•	(ᚠ)	ᚱ	•	•	•	ᚱ	•	(ᚠ)	*	•	•	ᚠ	•	ᚠ	•	•	ᚠ	ᚠ	ᚠ	•	•	ᚠ
Ribe-kraniet	ƿ	ᚋ	ᚔ	•	ᚱ	ᚠ	•	•	ᚱ	ᚠ	ᚠ	*	•	•	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	•	•	•
Helnæs-steinen	ƿ	ᚋ	ᚔ	ᚠ	ᚱ	ᚠ	•	•	ᚱ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	•	•	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ
Gørlev-steinen	ƿ	ᚋ	ᚔ	ᚠ	ᚱ	ᚠ	•	•	*	ᚠ	ᚠ	ᚠ	•	•	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ
Runepinnen fra Hedeby	ƿ	ᚋ	ᚔ	ᚠ	ᚱ	ᚠ	•	•	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	•	•	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ
Rök-steinen	ƿ	ᚋ	ᚔ	ᚠ	ᚱ	ᚠ	ᚨ	ᚠ	ᚱ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	•	•	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ	ᚠ

Yngre fuþark, kortkvist	ƿ	ᚋ	ᚔ	ᚕ	ᚖ	ᚗ	•	•	᚛	᚜	᚝	᚞	•	•	ᚠ	ᚡ	ᚢ	ᚣ	ᚤ	ᚥ	ᚦ	ᚧ	ᚨ	ᚩ	ᚪ	ᚫ	ᚬ	ᚭ	ᚮ	ᚯ	ᚰ	ᚱ	ᚲ	ᚳ	ᚴ	ᚵ	ᚶ	ᚷ	ᚸ	ᚹ	ᚺ	ᚻ	ᚼ	ᚽ	ᚾ	ᚿ	
Yngre fuþark, langkvist	ƿ	ᚋ	ᚔ	ᚕ	ᚖ	ᚗ	•	•	*	᚛	᚜	᚝	᚞	•	•	ᚠ	ᚡ	ᚢ	ᚣ	ᚤ	ᚥ	ᚦ	ᚧ	ᚨ	ᚩ	ᚪ	ᚫ	ᚬ	ᚭ	ᚮ	ᚯ	ᚰ	ᚱ	ᚲ	ᚳ	ᚴ	ᚵ	ᚶ	ᚷ	ᚸ	ᚹ	ᚺ	ᚻ	ᚼ	ᚽ	ᚾ	ᚿ

Kommentar:

- Den øverste og de to nederste radene viser de konstruerte runerekkene. Den øverste viser den eldre fuþark, deretter kommer en del runeinnskrifters runerekker i en tentativ absolutt kronologi, og til sist to versjoner av den yngre fuþark: kortkvistrunene og langkvistrunene.
- De oransje kolonnene viser de runene som etter hvert forsvinner fra runerekken.
- Runene som står i parentes er usikre.
- Kulepunktet (•) betyr at runen ikke er belagt i gjeldende innskrift/fuþark.